

Robert Poklek

**INSTYTUCJONALNE I PSYCHOSPOŁECZNE
ASPEKTY WIĘZIENIA**

Institutional and psychosocial aspects of prisons

Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej
Kalisz 2010

Autor   dr Robert Poklek

Recenzenci: prof. dr hab. Wiesław Ambrozik
                  prof. dr hab. Jan Maciejewski

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część niniejszej publikacji nie może być kserowana, reprodukowana, przechowywana jako źródło danych, kopiowana i przekazywana w jakiegokolwiek mechanicznej, fotograficznej, elektronicznej lub innej formie zapisu bez pisemnej zgody wydawcy.

ISBN – 978 – 83 – 88411 – 07 – 6

Copyright© Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej
Kalisz 2010

Wydawca

Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu
ul. Wrocławska 193 – 195
62 – 800 Kalisz
tel. 62 7669500
email: sekretariat_cossw@sw.gov.pl

Nakład

500 egz.

Druk i skład

Zakład Usług Poligraficznych „All Print”

*Moim dzieciom
Igorkowi i Lence*

Spis treści

Przedmowa	7
Wstęp.....	9
Część 1. Charakterystyka więzienia jako instytucji	15
1.1. Socjologiczne aspekty więzienia	17
1.2. Węzienie jako instytucja totalna	35
1.3. Izolacja więzienna jako sytuacja trudna	49
1.4. Deprywacyjny charakter izolacji więziennej	59
1.5. Ograniczenie negatywnych skutków więzienia	71
Część 2. Kategorie osadzonych w polskich więzieniach	81
Ogólna charakterystyka więźniów	83
2.1. Tymczasowo aresztowani	87
2.2. Charakterystyka skazanych według wybranych kryteriów klasyfikacyjnych	93
2.2.1. Osadzone kobiety	94
2.2.2. Skazani młodociani	100
2.2.3. Recydywiści penitencjarni	104
2.3. Charakterystyka osadzonych ze względu na problemy zdrowotne	109
2.3.1. Więźniowie uzależnieni od alkoholu i narkotyków	109
2.3.2. Więźniowie upośledzeniu umysłowo	114
2.4. Przestępcy seksualni	121
2.5. Osadzeni z zaburzeniami osobowości typu dysocjalnego (tzw. „więźniowie psychopatyczni”)	135
2.6. Charakterystyka osadzonych stwarzających poważne zagrożenie społeczne lub zagrożenie dla bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej (tzw. „niebezpiecznych”)	143
2.7. Skazani odbywający karę 25 lat i dożywotniego pozbawienia wolności	153
Piśmiennictwo	165
Summary	177
Klucze odpowiedzi do <i>self-testów</i>	180

Contents

Preface	7
Introduction.....	9
Section 1. Characterization of a prison as an institution.....	15
1.1. Sociological aspects of a prison.....	17
1.2. Prison as a total institution.....	35
1.3. Prison isolation as a difficult situation.....	49
1.4. Depriving character of a prison isolation.....	59
1.5. Reducing of negative consequences of imprisonment.....	71
Section 2. Categories of inmates in polish prisons	81
General characterization of prisoners	83
2.1. Detainees.....	87
2.2. Characterization of convicts according to classification criteria	93
2.2.1. Female inmates	94
2.2.2. Young inmates	100
2.2.3. Penitentiary re-convicts	104
2.3. Characterization of inmates according to health problems	109
2.3.1. Addicted inmates to alcohol and drugs.....	109
2.3.2. Inmates mentally disabled	114
2.4. Sexual offenders	121
2.5. Inmates with psychopathic disorders	135
2.6. Characterization of high security inmates.....	143
2.7. Prisoners sentenced to 25 years and inmates with life sentence	153
References	165
Summary.....	177
Key to self-tests	180

Przedmowa

Instytucje izolacyjne, a taką jest jednostka penitencjarna, tworzą określone środowisko społeczne w którym funkcjonują dwie podstawowe grupy: osadzeni i personel. Zadania stojące przed personelem są określone aktami prawnymi rangi ustawowej. Potrzeba pragmatycznego działania niesie za sobą konieczność posiadania umiejętności społecznych opartych przede wszystkim na rozumieniu psychospołecznych mechanizmów funkcjonowania więzienia oraz komunikacji interpersonalnej, zapobiegającej eskalacji ewentualnych konfliktów w sytuacji deprivacji potrzeb.

Opracowanie „Instytucjonalne i psychospołeczne aspekty więzienia” jest kierowane do osób, których zawodem stała się praca (służba) z osobami przebywającymi w izolacji więziennej. Dzięki takim walorom, jak przejrzysty i logiczny układ zebranego materiału, komunikatywnie zredagowana treść oraz wszechstronne ujęcie omawianej problematyki, można sformułować opinie, iż skrypt spełnia kryteria przewodnika metodycznego dla funkcjonariuszy Służby Więziennej przygotowujących do pracy z osobami pozbawionymi wolności. Oryginalną zaletą opracowania, dzięki zastosowaniu tzw. self-testów w blokach samokształceniowych, jest także możliwość jego wykorzystania w internetowym systemie kształcenia na odległość (e-learning).

Książka „Instytucjonalne i psychospołeczne aspekty więzienia” jest kolejnym opracowaniem wspomagającym proces szkolenia funkcjonariuszy, który powstał w Centralnym Ośrodku Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu, a zarazem stanowi ważną publikację w dorobku naukowym kpt. Roberta Pokleka, starszego wykładowcy tego ośrodka.

płk Krzysztof Jędrzejak
Zastępca Komendanta
COSSW w Kaliszu

Wstęp

Państwo polskie wypełniając powinności względem swoich obywateli w zakresie zapewnienia im bezpieczeństwa powołuje szereg instytucji takich jak służby porządkowe i ratownicze, organy ścigania czy wymiar sprawiedliwości. Wśród tych instytucji jest również więziennictwo, którego społeczną misją jest zarówno ochrona społeczeństwa przed przestępcami poprzez ich izolację, jak i odnowa moralna więźniów i ich społeczna rehabilitacja. Jest to trudne godzenie wydawałoby się sprzecznych interesów – oczekiwań społecznych i litery prawa. Z jednej strony na Służbie Więziennej ciąży obowiązek realizacji ustawowych celów resocjalizacyjnych i wypełniania międzynarodowych standardów w zakresie humanitarnego traktowania więźniów. Z drugiej strony oczekiwania społeczne ukierunkowane są raczej na zaostrzenie polityki karnej i zwiększenie dolegliwości więzienia dla przestępców. Realizacja zadań zarówno ochronnych (dla dobra społeczeństwa i bezpieczeństwa w zakładzie karnym) jak i penitencjarnych (dla dobra więźnia) wymaga od personelu więziennego wysokich kwalifikacji zawodowych i profesjonalizmu.

Służba Więzienna podobnie jak inne grupy dyspozycyjno – mundurowe przechodzi od roku 1989 gruntowną transformację. Zmienia się wizerunek funkcjonariusza, jego kwalifikacje zawodowe i moralne oraz poziom wykształcenia. Również nabór do służby przechodzi przeobrażenie, zwłaszcza w kwestii sprawności fizycznej i predyspozycji psychologicznych personelu więziennego. W jej szeregach wstępuje nowe pokolenie ludzi młodych, często dobrze wykształconych z inną motywacją do pracy w więziennictwie, a czasem i poczuciem misji do spełnienia. Ich aspiracje i poziom oczekiwań w zakresie warunków pracy i służbowych kontaktów interpersonalnych, jak i standardów kształcenia zawodowego jest coraz wyższy. Od upadku komunizmu dwukrotnie zmieniła się Ustawa o Służbie Więziennej (pierwsza z 26.04.1996 oraz aktualnie obowiązująca z 9.04.2010). Na jej podstawie wydane zostały przepisy wykonawcze regulujące kwestie kwalifikacji i szkolenia zawodowego funkcjonariuszy Służby Więziennej. Każdy funkcjonariusz przechodzi szkolenie wstępne, następnie szkolenie zawodowe na poziomie

korpusu służbowego (podoficerskie, chorążych i oficerskie) oraz szkolenia specjalistyczne i kursy doskonalące. System edukacji personelu więziennego wymagał gruntownych zmian jakościowych w nauczanych treściach i sposobach kształcenia. Formy podawczo – wykładowe ustąpiły miejsca zajęciom praktycznym, warsztatom i konwersatoriom. Od absolwenta szkolenia zawodowego wymaga się dziś umiejętności operowania wiedzą teoretyczną i stosowania jej w konkretnych sytuacjach służbowych, dlatego część egzaminów ma charakter praktyczny.

Na rzeczywistość wychowawczą jednostki penitencjarnej, oprócz stron interakcji (więźniowie – personel więzienny) wpływają również instytucjonalne właściwości środowiska więziennego. Ważnym elementem kompetencji zawodowych, od których zależą owe interakcje, jest wiedza każdego funkcjonariusza na temat stanów psychicznych pojawiających się u więźniów pod wpływem izolacji więziennej i świadomość procesów społecznych zachodzących w tak specyficznej instytucji jaką jest więzienie. Znajomość mechanizmów odpowiedzialnych za zachowania ludzi w warunkach izolacji społecznej oraz wpływu instytucji totalnej na personel i osadzonych, umożliwia przewidywanie zagrożeń, diagnozę problemów i przeciwdziałanie negatywnym skutkom więzienia.

Wychodząc naprzeciw zapotrzebowaniu praktyki edukacyjnej autor opracował podręcznik obejmujący problematykę instytucjonalnych i psychospołecznych aspektów więzienia. Zebrany w książce materiał oparty jest przede wszystkim na cytowanych w tekście opracowaniach naukowych i analizie przepisów zarówno aktualnych jak i tych obowiązujących wcześniej.

Niniejsze opracowanie składa się z dwóch części. Pierwsza dotyczy charakterystyki więzienia jako instytucji, placówki, środowiska społecznego. Składa się z pięciu rozdziałów poświęconych kolejno socjologicznej analizie i charakterystyce więzienia jako instytucji totalnej, sytuacjom trudnym występującym w izolacji penitencjarnej oraz wszechobecnej i przyjmującej różne postaci deprivacji potrzeb. Pierwsza część kończy się rozdziałem pozwalającym optymistycznie spojrzeć na instytucję więzienia i pracę personelu więziennego, wytyczając standardy współczesnego więziennictwa polskiego. Rozdział ten zasługuje na szczególną uwagę, gdyż obejmuje problematykę ograniczania negatywnych skutków uwięzienia, wskazuje na pozytywne aspekty pobytu człowieka

w zakładzie karnym oraz możliwości jego społecznej readaptacji po odbyciu kary.

W części drugiej dokonano charakterystyki kilku wybranych kategorii osób pozbawionych wolności przebywających aktualnie w polskich więzieniach. Rozdziały objęły tymczasowo aresztowanych, kobiety, młodocianych, recydywistów penitencjarnych, uzależnionych i upośledzonych umysłowo, więźniów o psychopatycznym rysie osobowości i sprawców przestępstw seksualnych oraz więźniów zaliczanych do kategorii niebezpiecznych i skazanych długoterminowych. Wybór poszczególnych grup osadzonych nie wyczerpuje oczywiście wszystkich podziałów osób pozbawionych wolności, ale wynika z najczęstszych i dość specyficznych problemów napotykanym przez polskie więziennictwo w pracy z tymi kategoriami więźniów. Każdy z tych rozdziałów oprócz charakterystyki psychospołecznej określonej grupy więźniów zawiera również wskazówki postępowania penitencjarno – ochronnego.

Z uwagi na ograniczony czas szkolenia funkcjonariuszy SW, a także nowoczesne trendy w edukacji dorosłych związane z metodami zdalnego uczenia (tzw. e-learning), od słuchaczy oczekuje się większej aktywności w dochodzeniu do wiedzy i indywidualnego zorganizowania sobie nauki. Od nauczycieli zaś wymaga się stworzenia pomocy dydaktycznych i środowiska edukacyjnego, ułatwiających uczniom samodzielne opanowanie materiału i przygotowanie do egzaminu. W tych przypadkach odpowiednio zredagowana książka (wraz z przypisami źródłowymi) czy materiał poglądowy dostarczony przez Internet (odwołujący się do literatury przedmiotu) powinien być wystarczającym drogowskazem do samodzielnego opanowania treści będących przedmiotem szkolenia, a tym samym gwarantować zdanie egzaminów.

Ambicją autora było stworzenie takiego właśnie podręcznika dla słuchaczy szkoleń zawodowych służby więziennej, zwłaszcza tych, którzy muszą samodzielnie przygotować się do egzaminu (podoficerskiego, chorążych, oficerskiego) oraz innych funkcjonariuszy podnoszących swoje kwalifikacje zawodowe. Osobistym sukcesem byłoby dla autora, gdyby po książkę sięgnęli również praktycy penitencjarni, chcący upewnić się, czy podejmowane przez nich działania, czasami intuicyjne, mają swoją podstawę w teorii. Wreszcie odbiorcami mogą być studenci pedagogiki, psychologii, socjologii i innych kierunków obejmujących szeroko pojętą

resocjalizację, w ramach których realizowane są przedmioty specjalizacyjne takie jak socjologia więzienia, psychologia sądowa czy pedagogika penitencjarna, readaptacja więźniów itp. Oczywiście nie jest konieczne, aby całość opracowanego w książce materiału była w jednakowym stopniu opanowana przez wszystkich czytelników. Praktycznie każdy rozdział jest autonomiczną częścią, a dzięki odnośnikom bibliograficznym może stanowić samodzielny temat do dalszego zgłębiania.

Przygotowane opracowanie w sposób syntetyczny przedstawia wiedzę niezbędną dla pracownika więziennictwa, zwłaszcza tego, który kontaktuje się bezpośrednio z osadzonymi. Układ treści został tak skomponowany, aby maksymalnie ułatwiać przyswajanie materiału i systematyzować wiedzę czytelnika. W celu wyeksponowania niektórych treści zastosowano wyróżnione graficznie ramki tematyczne, w których zamieszczono wyjaśnienia ważniejszych pojęć, typologie, podziały lub informacje stanowiące uzupełnienie omawianej tematyki. Niektóre treści uzupełniono rysunkami, oddającymi, w sposób schematyczny, najważniejszą ideę omawianej problematyki. W części opisującej osoby pozbawione wolności zamieszczono także wskazówki metodyczne postępowania penitencjarno – ochronnego z wybranymi kategoriami więźniów. Poruszanie się po rozdziale ułatwiają piktogramy umieszczone w ramkach.

	Tak oznaczona ramka zawiera bardzo istotne definicje, wyjaśnienia najważniejszych pojęć, typologie i podziały, których zapamiętanie ułatwia zrozumienie omówionych w rozdziale treści.
	Uzupełnienie materiału poruszanego w rozdziale o dodatkowe informacje mające rozszerzyć wiedzę czytelnika.
	Informacje zawarte w tej ramce mają praktyczny charakter i wskazują na metodykę postępowania penitencjarno – ochronnego z konkretną kategorią osadzonych.

Ułatwieniem opanowania materiału zawartego w poszczególnych rozdziałach i ewentualne przygotowanie się do egzaminów i sprawdzianów, są końcowe bloki samokształceniowe. Uporządkowana dzięki nim wiedza nie tylko przyczyni się do sukcesów egzaminacyjnych, ale przede wszystkim wpłynie na wzrost kompetencji zawodowych czytelnika.

	Słowa kluczowe stanowią syntetyczne streszczenie i ukazują najważniejsze kwestie zawarte w rozdziale. Ułatwiają również szybkie wyszukanie interesujących treści bez konieczności zapoznawania się z całością tekstu.
	Zagadnienia kontrolne umożliwiają strukturalizowanie treści rozdziału. W celu przygotowania odpowiedzi na postawione w punktach pytania wystarczy dokładne zapoznanie się z materiałem i samodzielne uporządkowanie zawartych w rozdziale informacji.
	Zagadnienia do przemyślenia skierowane są do osób chcących pogłębić swoją wiedzę, poszerzyć horyzonty myślowe i twórczo spożytkować przyswojony materiał. Wymagają gruntownego opanowania wiedzy zawartej w rozdziale i samodzielnego poszukiwania odpowiedzi również w innych niż niniejsza książka źródłach.

Bloki samosprawdzające (*self-test*) znajdują się na końcu każdego rozdziału. Składają się one z 5 zamkniętych pytań testowych, z jedną właściwą odpowiedzią. Testy są tak skonstruowane, żeby zachęcić czytelnika do dokładnego zapoznania się z treścią rozdziału i skupienia się nad każdą z zaproponowanych odpowiedzi. Są dość trudne, ale dają czytelnikowi szybki sprawdzian opanowania przez niego wiedzy, zawartej w rozdziale. Prawidłowych odpowiedzi należy przede wszystkim szukać w tekście, choć dla niecierpliwych uczniów zamieszczono klucze z poprawnymi odpowiedziami na końcu książki. Udzielenie poprawnych odpowiedzi w *self-teście* (zaznaczonych świadomie, a nie na „chybił trafił”) daje gwarancję dobrego opanowania materiału. Zamieszczona w książce literatura umożliwia osobom zainteresowanym konkretnym tematem rozszerzenie swoich poszukiwań i uzupełnienie wątków, które tylko sygnalizacyjnie pojawiły się w tekście przy okazji omawiania innych kwestii.

Autor ma nadzieję, że książka zostanie przyjęta z zainteresowaniem przez słuchaczy szkoleń i studentów oraz wyrozumiałością ze strony znawców tematu oraz praktyków penitencjarnych. Niektóre treści uzupełnione są skromnymi obserwacjami i przemyśleniami autora, za które bierze on pełną odpowiedzialność.

Kalisz, październik 2010 roku.

1

Charakterystyka więzienia jako instytucji

Socjologiczne aspekty więzienia

Więzienie jako instytucja totalna

Izolacja penitencjarna jako sytuacja trudna

Deprywatyzacyjny charakter więzienia

Ograniczanie negatywnych skutków uwięzienia

1.1. Socjologiczne aspekty więzienia

Konieczność socjologicznego spojrzenia na więzienie wynika z faktu, że stanowi ono – po pierwsze – zorganizowaną instytucję społeczną, a po wtóre jest bardzo szczególnym środowiskiem społecznym, skupiającym na stosunkowo małej przestrzeni dwie, antagonistycznie nastawione do siebie, społeczności więźniów i personel. Więzienne stosunki międzyludzkie mogą być rozpatrywane przez pryzmat powstających więzi społecznych, z punktu widzenia struktury społecznej, a zwłaszcza ról, tworzących system stratyfikacyjny, wreszcie poprzez układ norm i wartości, tworzących układ kulturowy. Z punktu widzenia powstających więzi społecznych więzienie może być analizowane jako instytucja, czy organizacja społeczna lub jako system społeczny, czy układ grup. Jednostki penitencjarne jako instytucje powołane są przez społeczeństwo do osiągnięcia określonego celu, tworzą z osób w nich przebywających tzw. grupę celową.

Organizację społeczną więzienia stanowi złożony schemat stosunków interpersonalnych, mających na celu głównie utrzymanie stanu wewnętrznej równowagi pomiędzy osadzonymi, a także więźniami a personelem. Wreszcie więzienie można rozpatrywać w kategoriach sformalizowanej struktury grupowej, na którą nakłada się układ grup nieformalnych¹.

Zbiorowość to ogół ludzi znajdujących się w tym samym miejscu i tym samym czasie.

Spoleczność to ogół ludzi znajdujących się w tym samym miejscu i tym samym czasie, których łączy wspólna, charakterystyczna cecha. To subzbiorowość wyłoniona ze zbiorowości poprzez przypisanie właściwości odróżniającej część osób od innych. Przynależność do społeczności oznacza posiadanie tej właśnie cechy np. bycie więźniem.

Grupa społeczna to kilka osób wchodzących w interakcje, przebywających w tym samym miejscu i czasie, które połączone są więziami społecznymi, grupy posiadają własną strukturę i cele.

Ramka 1.1.1. Podstawowe kategorie socjologiczne. Źródło: opracowanie własne na podstawie (Sztompka 2002; Szacka 2008).

¹ Krukowski A., *Socjologia zakładu karnego (podstawowe zagadnienia)* [w:] Hołyst B. (red.) *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984.

W skład zbiorowości zakładu karnego lub aresztu śledczego wchodzi wszystkie osoby przebywające w danym momencie na terenie jednostki penitencjarnej. Wśród nich znajdują się osoby, których pobyt ma charakter incydentalny i krótkotrwały (np. interesanci, osoby odwiedzające, kontrahenci itp.). Ich cel przebywania na terenie więzienia daleki jest od głównego celu instytucji, niemniej wchodzi oni w interakcje z personelem oraz osadzonymi, co ma wpływ na relacje społeczne w danym momencie. Pozostała część zbiorowości więziennej to osoby związane bezpośrednio z instytucją, które przebywają w niej znacznie więcej czasu, albo ze względu na wypełnianie roli zawodowej więziennika, albo ze względu na fakt osadzenia. Tych ostatnich jest zdecydowanie najwięcej. Zatem w zbiorowości więziennej wyróżnić ze względu na powód przebywania w więzieniu dwie subzbiorowości, czy społeczności – personel i więźniów. W wyłonionych społecznościach wyodrębnia się szereg grup i to zarówno sformalizowanych, jak i nieformalnych, które tworzą cały układ społeczny więzienia (tzw. warunki społeczne)².

Formalna – powoływany przez instytucję lub społeczeństwo zbiór osób o uporządkowanej i zorganizowanej strukturze, wyznaczony do realizacji precyzyjnie określonych zadań. Cele oraz przypisane role grupowe mają charakter sformalizowany. Normy, system nagród i sankcji przyjmuje postać przepisów (kodeksów, regulaminów, statutów itp.);

Nieformalna – powstająca w sposób spontaniczny struktura (organizacja) społeczna, umożliwiająca realizację naturalnych potrzeb członków grupy, regulująca swoje funkcjonowanie (cele, zadania) poprzez wewnętrzne ustalenia i niepisane zasady;

Półformalna – łączy w sobie cechy grupy nieformalnej (spontaniczność, dobrowolność członkostwa, wewnętrzne motywacje) i formalnej (określona struktura, kontrola instytucji, sformalizowane zadania, zasady funkcjonowania).

Ramka 1.1.2. Rodzaje grup społecznych (opracowanie własne)

Służba Więzienna jest umundurowaną i uzbrojoną formacją zaliczaną do grup dyspozycyjnych społeczeństwa. Dyspozycyjność pojmowana jest jako gotowość do podporządkowania się czyjejs

² Hołyst B., *Bariery resocjalizacji penalnej* [w:] Hołyst B. (red.) *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984

dyspozycji. Zawiera zatem aspekt poddania się woli nadrzędnego decydenta bądź ogólnemu rozwojowi sytuacji, a także aspekt określonej potencji i niepewności³. Jest to złożony typ stosunków społecznych, wyrażający się w podporządkowaniu jednych uczestników życia społecznego innym – tym, którzy mają zdolność czynienia ich posłusznymi. Dysponenci podporządkowują sobie osoby dyspozycyjne nie tylko poprzez wydawane rozkazy, ale również możliwość wyegzekwowania posłuszeństwa odpowiednimi środkami⁴. Ludzie pracujący w sferze mundurowej są dość specyficzną grupą społeczną, zdobywają swoje środki utrzymania poddając się między innymi rozkazodawstwu, hierarchii, dyscyplinie, umundurowaniu i różnym ograniczeniom życia rodzinnego – osobistego na rzecz pełnienia wewnątrzgrupowych ról społecznych⁵. Mają częściowo ograniczone wolności np. swoboda dysponowania swoim czasem prywatnym. Muszą liczyć się tym, że w każdej chwili są do dyspozycji w celach służbowych, co wpływa na uwzględnianie tego w ich codziennych planach. Funkcjonariusz musi również staranniej dobierać sobie znajomych, kolegów, przyjaciół, a także przyszłą rodzinę. Ta z kolei musi wykazywać się daleko idącą tolerancją, cierpliwością i wyrozumiałością dla potrzeb służby⁶.

Paramilitarny charakter Służby Więziennej nadaje jej formalną, zbliżoną do wojskowej strukturę organizacyjną⁷. Sposób realizacji zadań jest ściśle określony przez przepisy i instrukcje na poszczególne stanowiska służbowe. Miejsce w hierarchii wyznacza funkcjonariuszom przynależność

---

³ Jarmoszko S., *Dyspozycyjność wojskowych - status quo czy zmiana* [w:] Maciejewski J. (red.) *Grupy dyspozycyjne społeczeństwa polskiego*, Wrocław 2006.

⁴ Baszak K. *Wojskowa służba kobiet w różnych armiach świata* [w:] Dojwa K., Maciejewski J. (red.) *Kobiety w grupach dyspozycyjnych społeczeństwa. Socjologiczna analiza udziału i roli kobiet w wojsku, policji oraz innych grupach dyspozycyjnych*, Wrocław 2007.

⁵ Zagórski Z. *Grupy dyspozycyjno – mundurowe w toku transformacji. Struktura segmentacyjna a kondycja społeczeństwa Trzeciej Rzeczypospolitej* [w:] Leczykiewicz T., Zagórski Z. (red.) *Wojsko i inne grupy dyspozycyjne w perspektywie socjologicznej*, Zeszyty Naukowe, Poglądy i Doświadczenia, WSO, Wrocław 2000.

⁶ Gneciak E. *Kobiety jako zawodowi żołnierze – wybrane aspekty socjologiczne* [w:] Dojwa K., Maciejewski J. (red.) *Kobiety w grupach dyspozycyjnych społeczeństwa. Socjologiczna analiza udziału i roli kobiet w wojsku, policji oraz innych grupach dyspozycyjnych*, Wrocław 2007.

⁷ Pyrcak J., *Organizacja i zadania więziennictwa w nowej ustawie o służbie więziennej*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 1996, Nr 12 – 13.

do korpusu (podoficerowie, chorąży, oficerowie) i odpowiedni stopień oraz zajmowane stanowisko służbowe⁸.

Czynnikiem osobliwie wyróżniającym zawody związane z bezpieczeństwem jest przede wszystkim zagrożenie życia i zdrowia funkcjonariuszy tych służb w trakcie realizacji czynności zawodowych⁹. Służba Więzienna realizując swoje ustawowe zadania jest wyposażona w instrumenty prawne umożliwiające jej wydawanie poleceń osobom pozbawionym wolności i egzekwowania od nich posłuszeństwa w zakresie realizacji obowiązków, a w skrajnych przypadkach możliwość stosowania środków przymusu bezpośredniego, w tym.

Analizując społeczność personelu więziennego, na który składają się funkcjonariusze oraz pracownicy cywilni służby więziennej, z formalnego punktu widzenia można wyłonić **grupy formalne personelu**, tworzące *działy służby*. Działy te zostały wyodrębnione ze względu na specyfikę zadań służbowych. I tak dział ochrony ma za zadanie zapewnienie porządku i bezpieczeństwa oraz egzekwowanie obowiązków i dyscypliny wśród więźniów. Dział penitencjarny ma za zadanie prowadzenie procesu resocjalizacji i przygotowanie do społecznej readaptacji po zwolnieniu oraz załatwianie bieżących problemów osadzonych. Dział kwatermistrzowski zajmuje się stworzeniem warunków socjalno – bytowych, a służba zdrowia ochroną medyczną osadzonych. Wreszcie pozostałe działy zajmują się innymi czynnościami administracyjnymi (ewidencja, finanse, kwestie organizacyjno – prawne, zatrudnienie). Również wśród działów służby można wyodrębnić mniejsze grupy formalne o charakterze zadaniowym powoływane do realizacji jeszcze bardziej uszczegółowionych formalnie celów (np. zmiany w dziale ochrony, zespół terapeutyczny, grupa konwojowa).

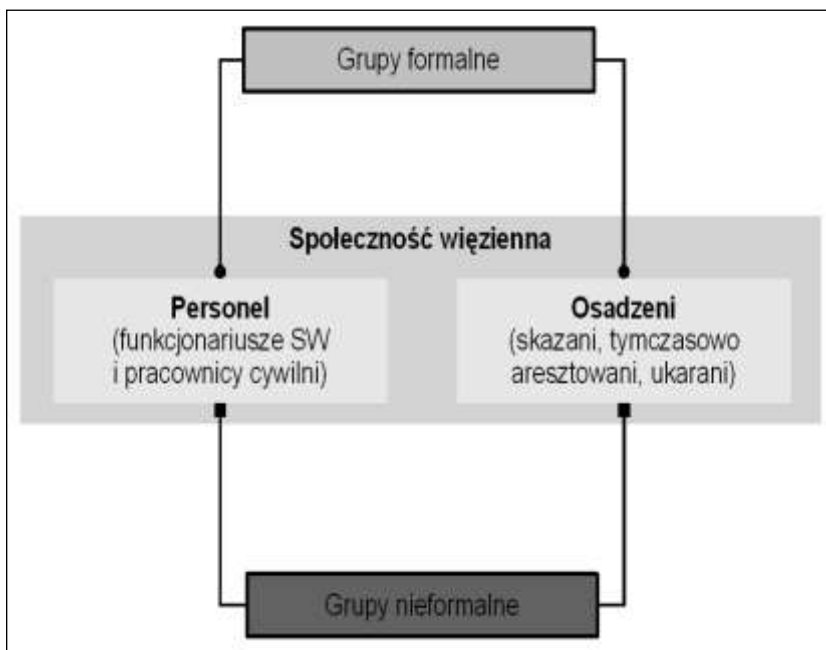
Grupy formalne więźniów powoływane przez administrację jednostki mające na celu organizację funkcjonowania instytucji i ułatwienie realizacji zadań. Można zatem wyodrębnić grupy wychowawcze osadzonych, przypisane do poszczególnych wychowawców, realizujących

---

⁸ Misiuk A., *Administracja porządku i bezpieczeństwa publicznego. Zagadnienia prawnego – ustrojowe*, Warszawa 2008.

⁹ Czajkowski M., *Kobiety w wybranych grupach dyspozycyjnych polskiego społeczeństwa. Kontekst socjologiczny* [w:] Dojwa K., Maciejewski J. (red.) *Kobiety w grupach dyspozycyjnych społeczeństwa. Socjologiczna analiza udziału i roli kobiet w wojsku, policji oraz innych grupach dyspozycyjnych*, Wrocław 2007.

zadania resocjalizacyjne, grupy izolacyjne w areszcie śledczym, szkolne lub pracownicze itd. Warunkiem zaliczenia osadzonego do danej grupy formalnej jest decyzja administracyjna (np. klasyfikacja, decyzja organu dysponującego, skierowanie do zatrudnienia, zakwalifikowanie do kategorii tzw. „niebezpiecznych” itp.).

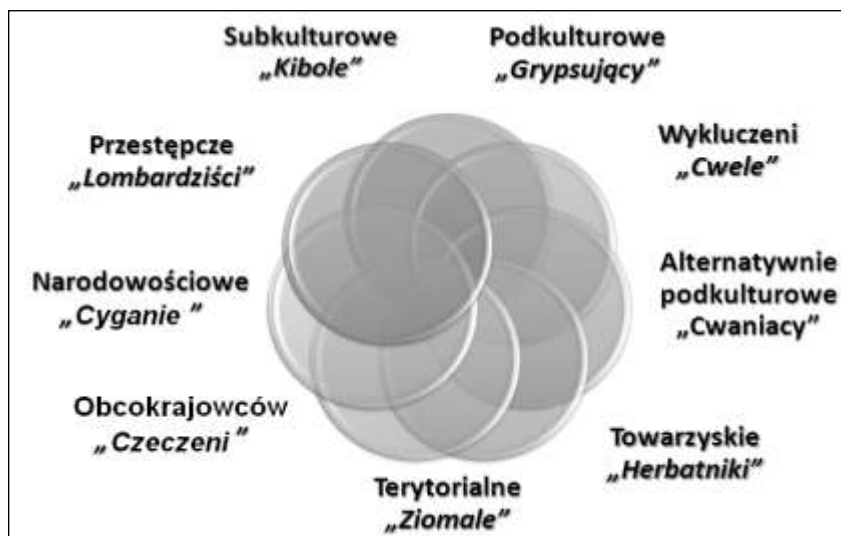

Rysunek 1.1.1. Struktura zbiorowości więziennej (opracowanie własne).

Na *nieformalną strukturę personelu* składają się różnego rodzaju grupy:¹⁰ – koleżeńskie (funkcjonariusze utrzymujący kontakty towarzyskie również poza służbą), „dojazdowe” (funkcjonariusze podróżujący wspólnym środkiem transportu), „sąsiedzkie” (funkcjonariusze mieszkający w jednym bloku). Wśród tych grup mogą pojawić się również grupy nieformalne mające negatywny odbiór w środowisku personelu – „kumoterskie” (funkcjonariusze w zażyłych stosunkach, czasami będący w rodziną, popierający się wzajemnie kosztem innych osób, zwłaszcza zakresie awansowania, nagród, przydzielania łatwiejszych lub mniej odpowiedzialnych zadań itp.). Udział funkcjonariuszy w części grup

¹⁰ Grupy nieformalne występujące wśród personelu nie posiadają w literaturze przedmiotu nazewnictwa, dlatego dla potrzeb opracowania zostały przypisane im nazwy ilustrujące, zdaniem autora, ich najważniejszy cel funkcjonowania.

nieformalnych nie ma negatywnego wpływu na stosunki interpersonalne, a wręcz sprzyja silniejszym więziom i ułatwia pracę. Natomiast część grup nieformalnych może przyczyniać się do antagonizmów wśród personelu, nieufności, napięć i konfliktów interpersonalnych.

Rysunek 1.1.2. Grupy nieformalne występujące wśród osadzonych (opracowanie własne).

Łączenie się w nieformalne grupy jest naturalnym zjawiskiem, spowodowanym potrzebami afiliacyjnymi człowieka, a w przypadku więzienia jako szczególnego środowiska społecznego, na formalną strukturę organizacyjną nakłada się nieformalna struktura społeczna, zwana „drugim życiem”¹¹. *Grupy nieformalne osadzonych* charakteryzuje duża dynamika funkcjonowania, zwłaszcza w zakresie zanikania lub pojawiania się nowych grup oraz ich składu osobowego. Funkcjonowanie części z nich wpływa destrukcyjnie na osadzonych, zagraża bezpieczeństwu jednostki i utrudnia proces resocjalizacji. Niektóre natomiast powstają spontanicznie jak analogiczne grupy na wolności, ich wpływ na porządek i dyscyplinę jest niewielki, a służą one łagodzeniu dolegliwości braku satysfakcjonujących kontaktów międzyludzkich.

Przykładem *grup koleżeńskich osadzonych* mogą być tzw. „ziomale” których łączy więź terytorialna, czyli pochodzenie z tego samego

¹¹ Moczydłowski P., *Drugie życie więzienia*, Warszawa 1991.

regionu lub tzw. „herbatniki”, czyli grupa osadzonych połączonych więziami sympatii, wspólnymi pobytami w innych jednostkach penitencjarnych lub znajomościami sprzed osadzenia. Innym przykładem mogą być młodzieżowe *grupy subkulturowe* skupiające się wokół różnych rodzajów muzyki np. hiphopowcy”.

Negatywny wpływ na bezpieczeństwo jednostki oraz proces resocjalizacji ma *podkultura więzienna* tzw. „grypserka”¹². Oprócz niej na terenie więzienia pojawia się szereg *alternatywnych podkultur* np. „cwaniacy”, „rodzina”, „bractwo”¹³. W więzieniu mogą działać również grupy zajmujące się procederem przestępczym tj. wymuszaniem haraczy, handlem narkotykami itp. Przykładem rozbudowanej w swojej strukturze *więziennnej grupy przestępczej* są tzw. „lombardiści”, którzy zajmują się wśród osadzonych pożyczaniem na bardzo wysoki procent pieniędzy lub różnych dóbr wartościowych w więzieniu np. kart telefonicznych, używek, narkotyków itp.¹⁴. Ze względu na kryminogeny charakter tych grup w przepisach funkcjonuje wspólna ich nazwa – podkultura przestępcza – obejmująca wszystkie negatywne przejawy drugiego życia w więzieniu. Nazwa ta podkreśla również związek więziennych grup nieformalnych z grupami przestępczymi na wolności.

Zapewnienie bezpieczeństwa w jednostce penitencjarnej wymaga monitorowania również innych grup nieformalnych, których wzajemne antagonistyczne nastawienie może godzić w porządek i dyscyplinę wśród osadzonych np. podczas wspólnego spaceru lub zajęć grupowych. Przykładem takich grup mogą być *kibice* zwalczających się na wolności klubów sportowych tzw. „kibole”. Innym przykładem może być podkultura *obcokrajowców*, zwłaszcza przedstawicieli państw z byłego bloku wschodniego np. Czeczeńcy lub w nieco mniejszym stopniu grupy narodowościowe np. Cyganie.

---

¹² Szerzej patrz: Kołęda K., *Klawisze i złodzieje*, Warszawa 1995; Moczydłowski P., *Drugie życie więzienia*, Warszawa 1991; Przybyliński S., *Podkultura więzienna: wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Kraków 2005; Szaszkievicz *Tajemnice grypserki*, Wyd. Instytut Ekspertyz Sądowych, Kraków 1997

¹³ Żywucka – Kozłowska E., *Podkultura więzienna*, Szczecin 2007.

¹⁴ Pich S., *Aktualne zjawisko tworzenia się nowych grup nieformalnych w zakładach typu półotwartego* [w:] Skafiriak B. (red.) *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, Kraków 2007.

- ✓ Cele grupowe (administracyjne, wyłonione, indywidualne);
- ✓ Więzy społeczne
- ✓ Komunikacja (metajęzyk, gwara, żargon)
- ✓ Struktura i hierarchia grupowa (układ ról grupowych)
- ✓ Wartości i normy grupowe
- ✓ System nagród i sankcji
- ✓ Sposoby rekrutacji i wykluczania z grupy
- ✓ Rytuały i symbole grupy

Ramka 1.1.3. Cechy charakterystyczne grup społecznych. Źródło: opracowanie własne na podstawie (Oyster 2002; Sztompka 2002; Żywucka – Kozłowska 2007; Szacka 2008).

Katalog powyższych cech charakterystycznych umożliwia szczegółowe opisanie każdej grupy społecznej. Właściwości grupy będą przede wszystkim uzależnione od tego, czy grupa ma charakter sformalizowany, czy też wyłania się w sposób spontaniczny¹⁵. Wśród grup formalnych można wyróżnić również tzw. grupy *celowe* lub *zadaniowe*, powoływane doraźnie w celu realizacji czynności służbowych (np. grupa konwojowa funkcjonariuszy, grupy spacerowe, łazienne, świetlicowe itp.). Wyodrębnienie tych grup w niniejszej analizie podyktowane jest faktem, iż oprócz specyficznego celu (zadania do realizacji) i sformalizowanych więzi pozostałe cechy specyficzne dla grupy nie występują np. komunikacja więźniów w grupie spacerowej nie różni się szczególnie od komunikacji w grupie łaziennej, czy metajęzyk w grupie konwojowej nie odbiega od metajęzyka funkcjonariuszy działu ochrony w ich zmianie.

W grupach formalnych *cele grupowe* mają charakter *administracyjny*, który ułatwia realizację założeń przepisowych, zadań i funkcji ustanowionych przez społeczeństwo, instytucję, zwierzchników. Przykładem administracyjnego celu w dziale ochrony jest realizacja zadań zabezpieczających funkcjonowanie więzienia szczegółowo opisanych w przepisach wykonawczych. Natomiast celem administracyjnym w grupie wychowawczej jest prowadzenie działalności resocjalizacyjnej i oddziaływań penitencjarnych dostosowanej do określonej kategorii skazanych. W grupach nieformalnych cele *wyłaniane przez grupę*

¹⁵ Oyster C.K., *Grupy*, Poznań 2002.

są spontanicznie, żeby umożliwić realizację wartości i potrzeb, dla których powstała grupa np. walka z administracją więźniów albo podtrzymywanie więzi sympatii i kontaktów pozasłużbowych wśród funkcjonariuszy. Wreszcie w grupach mogą występować cele *indywidualne* poszczególnych członków grupy, których realizacja możliwa jest wyłącznie poprzez funkcjonowanie w grupie np. potrzeba władzy i posiadania statusu przywódcy będzie możliwa do zrealizowania tylko w grupie innych osób.

Więzi społeczne to relacje pojawiające się między członkami danej grupy. Mogą one mieć charakter *obiektywny*, wynikający ze sformalizowania grupy i ustanowienia przez obiektywne kryterium np. pomiędzy osadzonymi wieloosobowej celi mieszkalnej. Więzi mogą mieć również charakter *subiektywny* jednoczący członków grupy wokół jednakowych wartości i nadający im poczucie wspólnoty i emocjonalnej bliskości np. relacje między aktywnymi uczestnikami podkultury przestępczej. W nawiązaniu do pojęcia więzi obiektywnych i subiektywnych można wprowadzić pojęcie *więzi behawioralnej*, wyrażającej się nie tylko deklarowanymi postawami członkami grupy, ale również ich zachowaniami (kontaktami, interakcjami). W przypadku grup zorganizowanych (w więzieniu dotyczy to przede wszystkim formalnych grup funkcjonariuszy) istnieją również *więzi korporacyjne*, których istotą jest podział funkcji (ról) między pozycjami (statusami) w hierarchii. Z więzią korporacyjną wiąże się poczucie niezbędności członków grupy do realizacji celów instytucji¹⁶. Wewnątrz więziennych więzi osób pozbawionych wolności, jak i ich więzi ze światem zewnętrznym nie da się sprowadzić wyłącznie do więzi zobiektywizowanych (tzw. stanowionych), a więc ściśle uregulowanych przepisami i, według przepisów, reglamentowanych. Środowisko więźniów zawsze umiało się bronić przed tego typu ustanowieniami i wytwarzało rozmaite sposoby spontanicznego nawiązywania, odbudowywania, czy podtrzymywania więzi naturalnych. Przykładem więzi zrzeszeniowej jest podkultura więzienna¹⁷.

Komunikacja grupowa spełnia kilka ważnych funkcji oprócz porozumiewania się członków grupy. Po pierwsze specyficzny *metajęzyk* umożliwia udzielanie precyzyjnych informacji ważnych dla realizacji

---

¹⁶ Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Warszawa 2002.

¹⁷ Ambroziak W., *Więzi społeczne skazanych i ich rola w procesie resocjalizacji* [w:] Hołyst B., Ambroziak W., Stępiak P., *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.

zadania służbowego. Występujący wśród funkcjonariuszy specyficzny *żargon* sprzyja stosowania zrozumiałych dla nich skrótów myślowych, bez konieczności mozolnego opisywania całych procedur postępowania. Natomiast *gwara przestępcza*, występująca w podkulturze, umożliwia ukrycie przekazywanych treści dla osób niewtajemniczonych, formuje także postawy i wartości osób, które jej używają¹⁸. Zatem gwara używana w podkulturze spełnia w mniejszym stopniu funkcje komunikacyjną, a bardziej funkcje integracyjną¹⁹. Język grupowy sprzyja również zaznaczeniu odrębności grupy oraz poczuciu wspólnoty i zachowaniu tożsamości grupowej.

Struktura grupowa to specyficzny układ stosunków interpersonalnych, panujących pomiędzy poszczególnymi członkami grupy. Struktura może mieć – bardziej lub mniej – zarysowaną *hierarchię*, która wyznacza status osób zajmujących pozycję w grupie i pełniących w niej określoną *rolę grupową*. **Rola grupowa** to zbiór prezentowanych zachowań członka grupy zajmującego określoną pozycję w strukturze grupowej lub oczekiwań grupy dotyczących jego postaw, wartości oraz tego, jak może lub powinien on się zachowywać w określonych sytuacjach grupowych²⁰. W zależności od rodzaju grupy role mogą być formalne i wiążą się z funkcją pełnioną w grupie (zespole) lub nieformalne i wiążą się z zajmowaną pozycją. Mogą być zatem nadane administracyjnie, przypisane przez grupę lub samodzielnie przyjęte przez członków grupy. Z pełnieniem roli (funkcji) wiąże się status grupowy wynikający z uprawnień, przywilejów oraz obowiązków i powinności.

Wyróżnia się kilka rodzajów struktur społecznych, które występują również w warunkach jednostki penitencjarnej²¹. *Struktura przywództwa (władzy)* to układ relacji interpersonalnych związanych z podporządkowaniem poszczególnych członków grupy. Im wyżej w hierarchii władzy, tym większe możliwości kontrolowania i wpływania na zachowania innych np. podkulturowy „prowodyr” ma duży wpływ na swoich „żołnierzy” i pozostałych członków podkultury, w przeciwieństwie do osoby wykluczonej tzw. „cwela”, który jest całkowicie

¹⁸ Morawski J., *Młodociani grypsery*, Przegląd Penitencjarny, 1968, Nr 1.

¹⁹ Ciosek M., *Podkultura więzienna jako bariera resocjalizacji penitencjarnej* [w:] Urban B., Stanik J.M. (red.) *Resocjalizacja. T.1*, Warszawa 2007.

²⁰ Kolarczyk T., *Psychologia penitencjarna. Część I. Zeszyt 1*, Warszawa 1979.

²¹ Mazur J., *Grupa społeczna* [w:] *Encyklopedia socjologii T.1*, Warszawa 1998.

podporządkowany „ludziom” stojącym od niego wyżej w hierarchii podkulturowej. *Struktura komunikacyjna* wyznacza układ stosunków interpersonalnych związanych przekazywaniem informacji (kierunek i ilość), ważnych dla funkcjonowania grupy np. kierownik działu ochrony ma zdecydowanie większy dostęp do informacji służbowych, kontaktuje się też z większą liczbą osób przekazujących mu wiadomości niż podległy mu strażnik. *Struktura socjometryczna* grupy oparta jest na atrakcyjności interpersonalnej lub antypatii. Im wyższa pozycja w hierarchii opartej o atrakcyjność interpersonalną, tym większe poparcie grupy, a czasami wskaźnik charyzmy. Niski pozycja wynika z negatywnego nastawienia grupy i dotyczy zwłaszcza osób poszkodowanych lub kandydatów do wykluczenia z grupy.

Wartości grupowe to wyznawane przez wszystkich członków idee, poglądy, na tematy dotyczące funkcjonowania grupy i wyznaczające jej zasadnicze cele. Wartości te są wspólnie uznane przez członków jako ważne dla zachowania spójności. Wybory dokonywane przez grupę podporządkowane są dążeniom do realizacji potrzeb grupowych. Zewnętrznym przejawem wartości grupowych są wypowiedziane przez członków grupy sądy oraz prezentowane przez nich zachowania. W grupach formalnych wartości wynikają z funkcjonującego w społeczeństwie systemu wartości ogólnoludzkich, a cele podporządkowane są realizacji zadań instytucjonalnych. Natomiast w grupach nieformalnych hierarchia wartości podporządkowana jest potrzebom, jakie legły u podstaw stworzenia się grupy. Wartości w grupach nieformalnych mogą być zbieżne z systemem wartości ogólnych, np. wartość rodziny, lub stać z nim w sprzeczności np. „grypserski honor” narusza wartości ogólnoludzkie. Wartości wyznawane przez członków grupy mogą być również relatywizowane, np. szacunek dla innych ludzi jest inaczej pojmowany w przypadku członków podkultury, którzy za ludzi uznają tylko „grypsujących”²².

Zachowanie tożsamości grupowej i zabezpieczenie wyznawanych wartości możliwe jest dzięki wprowadzeniu zasad – **norm grupowych**. Normy grupowe to wzory zachowań określające sposoby postępowania członków grupy zgodne z oczekiwaniami i celami grupowymi lub wzory postępowania zakazanego, nieakceptowanego przez grupę. Źródłem norm może być sama umowa grupowa (*normy wewnętrzne*) lub otoczenie,

---

²² Szaszkiwicz M., *Tajemnice grypserski*, Kraków 1997.

społeczeństwo, instytucja (*normy zewnętrzne*). Normy grupowe dotyczą ważnych obszarów funkcjonowania grupy i oddziałują na zewnętrzną demonstrację przynależności do grupy, czyli określają zachowania akceptowane i nieakceptowane przez grupę. W przypadku ingerencji członka grupy w normy pojawia się opór ze strony pozostałych, uzależniony jednak od pozycji w hierarchii, jaką zajmuje naruszający np. przywódca podkulturowy może łamać przyjęte ustalenia i ustalać własne zasady relatywizujące dotychczasowe normy. Przystawanie norm przez członków grupy odbywa się na kilka sposobów. Po pierwsze mogą one być narzucone instytucjonalnie, ich przyjęcie może być spowodowane przymusem lub perswazją (nacisk grupowy). Mogą być wreszcie przyjęte pozornie na zasadzie naśladowczego konformizmu lub przyjęte świadomie na zasadzie modelowania liderów i identyfikacji z grupą.

Wzmacnianie norm grupowych odbywa się poprzez aprobatę lub dezaprobatę okazywaną w różny sposób poprzez *system nagród* za przestrzeganie norm oraz *sankcji* za ich łamanie. W przypadku grup formalnych nagrody i kary wynikają z przepisów, kodeksów, regulaminów i statutów. Natomiast w grupach nieformalnych będą uzależnione od rodzaju grupy, umowy między członkami grupy oraz przyjętych zwyczajów. Nagrody i kary w grupie formalnej funkcjonariuszy reguluje ustawa o służbie więziennej oraz przepisy wykonawcze. Formalne nagradzanie i karanie dyscyplinarne osadzonych wynika z katalogu nagród i kar w kodeksie karnym wykonawczym i innych aktów prawnych określających procedury ich realizacji. W grupach nieformalnych *nagrody* wiążą się z prestiżem, zmianą statusu w hierarchii np. dostęp do informacji objętych tajemnicą, udział w dobrach grupowych i inne przywileje. *Kary* natomiast mogą przyjmować postać ostrzeżeń, okazywania braku zaufania, utraty dotychczasowej pozycji w grupie i przywilejów, ostracyzmu itp. W skrajnych przypadkach może dochodzić do izolowania w wybranych bądź wszystkich sferach życia grupy lub fizycznego wykluczenia z grupy.

Sposób rekrutacji członków do grupy również uzależniony jest od rodzaju grupy. W *rekrutacji dobrowolnej* inicjatywa przynależności do grupy leży po stronie kandydata, który po zaakceptowaniu przez pozostałych członków zostaje przyjęty do grona. Tak się dzieje w przypadku funkcjonariuszy służby więziennej, którzy po zgłoszeniu się i przejściu procedury kwalifikacyjnej zostają przyjęci do pracy w więziennictwie. Dobrowolna rekrutacja osadzonych może dotyczyć

udziału w kole zainteresowań lub grupie edukacyjnej działającej w zakładzie karnym. W więzieniu często ma miejsce *rekrutacja póldobrowolna*, polegająca na tym, że zewnętrzna presja grupy wyzwała w kandydacie potrzebę bycia członkiem grupy. Tak dzieje się w przypadku nowych uczestników drugiego życia, którzy ze względu na bezpieczeństwo osobiste poddają się naciskom i deklarują chęć przynależności do podkultury więziennej. Wreszcie w *przymusowej rekrutacji* do grupy inicjatywa leży po stronie osób z zewnątrz, które poprzez stygmatyzację, izolują człowieka od siebie lub wykluczają go z grona członków własnej grupy (nadają niższy status). W przypadku osadzonych to społeczeństwo, poprzez wymiar sprawiedliwości, nadaje im status więźnia. W warunkach izolacji więziennej to administracja kwalifikuje osadzonych zgodnie z przepisami i procedurami do określonych grup np. skierowanie do zakładu dla recydywistów, nadanie statusu tzw. „niebezpiecznego” lub skazanego z oddziału terapeutycznego.

Rytuały grupowe to zbiór, specyficznych dla danej grupy, celowych zachowań (wypowiedzi i działań) utrzymujących spójność grupową i świadczących o przynależności do grupy oraz wyznawanie cenionych przez nią wartości²³. Ich praktykowanie w *grupach nieformalnych* może być podyktowane względami praktycznymi (np. inicjacja podkulturowa przez tzw. „gierki” ma za zadanie sprawdzenie charakteru kandydata i selekcje do grypserski tylko najsprytniejszych), symbolicznymi (np. wspólne picie tzw. „czaju” przy stole jest wyrazem więzi i wzajemnego szacunku osób grypsujących) lub magiczne (np. odpowiednia odpowiedź na zaczepkę, czyli tzw. „skiciorowanie” obraźliwego zwrotu – „nabluzgania” ma na celu uchronienie grypsującego przed znieważeniem)²⁴. Wśród personelu więziennego nieformalnym rytuałem mogą być spotkania integracyjne działów lub osób w obrębie jednej zmiany, czy tzw. „docieranie młodych”. W *grupach formalnych* rytuałów można doszukać w zachowaniach proceduralnych, podyktowanych względami utylitarnymi np. apel w więzieniu odbywa się w określony sposób i ma na celu sprawdzenie stanu osobowego osadzonych. Innymi przykładami zachowań służbowych,

²³ Kurczewski J., *Bluzg, grypserska, drugie życie, interpretacja kultury* [w:] Kosewski M. (red.) *Git ludzie w szkole*, Warszawa 1981.

²⁴ Kamiński M.M., *Gry więzienne: tragikomiczny świat polskiego więzienia*, Warszawa 2006.

noszących znamiona rytuału, są odprawy służbowe, składanie meldunków przez funkcjonariuszy itp.

Formalna *symbolika* grupy funkcjonariuszy przejawia się w ich umundurowaniu i służbowym wyposażeniu (broń, pałki, kajdanki). Nieformalnym symbolem jest klucz do celi, od jego łacińskiej nazwy *clavis* pochodzi podkulturowe określenie funkcjonariusza służby więziennej – „klawisz”. W grupach nieformalnych funkcje symboliczne spełniają fryzury i ubiór. Elementem symboliki więźniów jest tatuaż²⁵, choć w ostatnim czasie ze względu na nowe trendy w modzie posiadanie ozdobnego tatuażu dotyczy nie tylko osób pozbawionych wolności.

Zróżnicowanie środowiska społecznego uruchamia szereg zjawisk wpływających na funkcjonowanie poszczególnych społeczności i grup. W warunkach więzienia występują nakładające się na siebie układy – normatywny wraz ze strukturą instytucji i formalnym podziałem ról oraz wymiar personalny obejmujący osoby objęte oddziaływaniem tej instytucji²⁶. Dynamika zjawisk zachodzących w więzieniu wytworzyła dwie grupy zasad wyznaczających relacje panujące w rzeczywistości penitencjarnej. Pierwsza grupa zasad dotyczy funkcjonowania wewnątrz subzbiorowości więźniów (zasada przemocy i eksploatacji). Natomiast druga obejmuje kontakty pomiędzy personelem a więźniami (zasada względnej solidarności i status quo)²⁷.

---

²⁵ Przybyliński S., *Dziara, Cynkowa, Kolka – zjawisko tatuażu więziennego*, Kraków 2007.

²⁶ Szczepaniak P., *W sprawie resocjalizacyjnej efektywności oddziaływań penitencjarnych* [w:] Hołyst B., Ambrozik W., Stępnik P., *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.

²⁷ Kosewski M., *Agresywni przestępcy*, Warszawa 1977.

Rysunek 1.1.2. Zasady funkcjonowania społecznego w warunkach więzienia. Źródło: opracowanie własne na podstawie (Kosewski 1977; Ciosek 2001).

Zasada przemocy i eksploatacji wymusza u więźniów określone, negatywne postawy względem siebie, nasycone agresją i ciągłą walką o pozycję w grupie. Każdy więzień podlega ciągłej obserwacji i analizie swoich reakcji w kontaktach z innymi współwięźniami. W sytuacjach, gdy kontaktuje się z osobami stojącymi niżej w hierarchii podkulturowej, jest zobowiązany do stosowania agresji i wykorzystywania, w przeciwnym razie brak takich zachowań będzie zinterpretowany przez pozostałych jako oznaka słabości i narazi go na szykany i groźbę wykluczenia. W praktyce oznacza to, że nawet, gdy sytuacja materialna osadzonego nie wymaga zabierania innym ich rzeczy, musi on podporządkować się zasadom i przemocą pozbawić innego więźnia jego dóbr. Również w relacjach więźniów zajmujących równorzędną pozycję grupową interakcje z zasady polegają na prezentowaniu postaw agresywnych, aroganckich i podkreślających gotowość do walki o swój honor.

Zasada względnej solidarności oznacza zachowywanie tajemnicy przed przedstawicielami grupy „obcej”, czyli zakaz informowania personelu o zaistniałych wydarzeniach. Każdy więzień jest zobowiązany do załatwiania własnych spraw, które dotyczą innych więźniów, w swoim zakresie, bez korzystania z pomocy wychowawcy lub oddziałowego. Przykładem może być kradzież rzeczy w celi mieszkalnej, konflikty lub pobicie, o których nie wolno informować administracji więzienia pod

groźbą surowych sankcji. Zasada ta działa również w grupie funkcjonariuszy, którzy, na ile to jest możliwe, utrzymują w tajemnicy przed więźniami własne niedociągnięcia, zaistniałe błędy, konflikty i różnice zdań, chcąc uchodzić za formację jednomyślną i zdyscyplinowaną.

Zasada status quo obowiązuje całą społeczność więzienną, ponieważ dotyczy zachowania stanu równowagi między opozycyjnymi subzbiorowościami. Funkcjonariusze i więźniowie starają się nie prowokować sytuacji, które zdestabilizowałyby ten stan. Administracja bardzo rozważnie i stopniowo wdraża nowe zarządzenia, które mogą wiązać się z ograniczeniami swobody więźniów. Do niezbędnego minimum ogranicza stosowanie środków przymusu bezpośredniego, które mogłyby doprowadzić do solidaryzowania się więźniów. Dbą również o równowagę wewnątrz podkultury i stara się kontrolować jej przywódców. Również więźniowie, mając świadomość negatywnych konsekwencji zbiorowych wystąpień, unikają otwartej walki z administracją. Wypadki nadzwyczajne, takie jak napaści na funkcjonariuszy, demolowane sprzętu kwaterunkowego, czy agresja fizyczna, ograniczają się do jednostkowych zdarzeń z udziałem nielicznych więźniów. Osadzeni mają świadomość, że służba więzienna dysponuje takimi środkami, które zawsze doprowadzą ich siłą do porządku, a późniejsze konsekwencje przyniosą w rezultacie – więcej szkód dla więźniów niż korzyści z incydentu (zaostrenie rygoru, pozbawienie ulg i dotychczasowych udogodnień).

Blok samokształceniowy 1.1.

	<p>Słowa kluczowe:</p> <p>zbiorowość, społeczność, grupa, rodzaje grup, cechy grup, grupa dyspozycyjna, struktura społeczna więzienia, zasady funkcjonowania społecznego w więzieniu</p>
	<p>Zagadnienia kontrolne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Omów podstawowe kategorie socjologiczne występujące w środowisku więziennym (zbiorowość, społeczności, grupy społeczne). 2. Scharakteryzuj formalną strukturę środowiska więziennego. 3. Scharakteryzuj nieformalną strukturę środowiska więziennego. 4. Omów charakterystyczne cechy grup społecznych występujących w środowisku więziennym. 5. Scharakteryzuj służbę więzienną jako grupę dyspozycyjną społeczeństwa. 6. Jak znajomość struktury nieformalnej więzienia może wpłynąć na oddziaływania penitencjarne (ochronne, wychowawcze, terapeutyczne)? 7. Omów zasady funkcjonowania społecznego środowiska więziennego i ich wpływ na proces resocjalizacji.
	<p>Zagadnienia do przemyślenia:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zastanów się jak można opisać strukturę socjologiczną szkoły lub innej placówki edukacyjnej. W czym byłaby ona podobna do więzienia, a czym by się różniła? 2. Jakie grupy nieformalne mogą występować wśród wychowanków domu poprawczego lub innych placówek resocjalizacyjno – wychowawczych dla młodzieży. Jaki może być wpływ tych grup na relacje społeczne zachodzące między podopiecznymi a personelem placówki?

Blok samosprawdzający (*self-test*) 1.1.

- 1. Grupa konwojowa to...**
  - a) grupa zadaniowa
  - b) grupa półformalna
  - c) grupa dyspozycyjna
- 2. Więźniowie osadzeni we wspólnej celi mieszkalnej stanowią...**
  - a) zbiorowość
  - b) społeczność
  - c) grupę
- 3. Nieformalna grupa więźniów pożyczająca pieniądze lub inne dobra materialne na wysoki procent i ściągająca przemocą zaciągnięte przez osadzonych długi to tzw. ...**
  - a) „cwaniacy”
  - b) „ziomale”
  - c) „lombardziści”
- 4. Relacje społeczne panujące pomiędzy personelem a więźniami oparte na nieufności, podejrzliwości i utrzymywaniu tajemnic grupowych dotyczą zasady ...**
  - a) „eksploatacji i przemocy”
  - b) „status quo”
  - c) „względnej solidarności”
- 5. Zbiór prezentowanych zachowań członka grupy zajmującego określoną pozycję w grupie lub oczekiwań grupy dotyczących jego postaw i zachowań to ...**
  - a) rola grupowa
  - b) struktura grupowa
  - c) wartość grupowa

1.2. Więzienie jako instytucja totalna

Każde cywilizowane państwo, chcąc uregulować wypełnianie powinności względem swojego społeczeństwa i przyczynić się do jego rozwoju, powołuje do życia szereg instytucji, spełniających określone funkcje społeczne. I tak, szkolnictwo zajmuje się edukacją, a służba zdrowia ochroną życia i zdrowia społeczeństwa. W tym celu powoływane są odpowiednie placówki – szkoły i szpitale. Instytucją zapewniającą suwerenność kraju i nienaruszalność granic jest wojsko i straż graniczna. Bezpieczeństwem wewnętrznym zajmuje się między innymi policja i wymiar sprawiedliwości. Również więziennictwo to instytucja państwa, która umożliwia ochronę społeczeństwa przed przestępcami oraz zajmuje się resocjalizacją osób wchodzących w kolizję z prawem²⁸.

Instytucję więziennictwa tworzy *system penitencjarny* rozumiany jako całokształt przepisów i instytucji prawa penitencjarnego oraz urządzeń zakładu karnego, zmierzających według określonego sposobu i metod – do osiągnięcia zasadniczego celu wykonania kary pozbawienia wolności²⁹. Elementami tworzącymi system penitencjarny są: przepisy określające funkcjonowanie więzienia, sposób realizacji celów (rodzaje i typy zakładów karnych, systemy wykonywania kary), podstawowe środki oddziaływania na przestępców odbywających karę i ich status prawny (prawa i obowiązki). Ważną częścią systemu penitencjarnego są: więzienna kadra (funkcjonariusze i pracownicy cywilni) i relacje panujące pomiędzy nią a osadzonymi, sposób zarządzania oraz środki sprawowania kontroli i zapewnienia bezpieczeństwa³⁰.

---

²⁸ Jak twierdzi M. Lisiecki bezpieczeństwo państwa tworzy system powiązanych ze sobą podmiotów realizujących zadania z zakresu bezpieczeństwa zewnętrznego (narodowego) i wewnętrznego (publicznego). Służba więzienna tworzy instytucjonalnie wyodrębniony podsystem instytucji rządowej podległej ministrowi resortowemu – Ministrowi Sprawiedliwości. Por. Lisiecki M., *Bezpieczeństwo publiczne w ujęciu systemowym* [w:] Widacki J., Czapska J. (red.) *Bezpieczny obywatel – bezpieczne państwo*, Lublin 1998; Misiuk A., *Administracja porządku i bezpieczeństwa publicznego. Zagadnienia prawno – ustrojowe*, Warszawa 2008.

²⁹ Walczak S., *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, Warszawa 1972; Śliwowski J., *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982.

³⁰ Górny J., *Elementy indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju*

Placówką przeznaczoną do realizowania celów instytucji penitencjarnej jest zakład karny lub areszt śledczy. Spełnia ona kilka ważnych funkcji w wymiarze sprawiedliwości. Po pierwsze zgodnie z doktryną prawa karnego wykonawczego w zakładach karnych powinno realizować się funkcję poprawczą więźniów (zwaną reedukacyjną, czy wychowawczo – resocjalizacyjną), czyli spowodować u nich korzystne zmiany w postawach³¹. Po drugi więzienie winno działać również prewencyjnie, gdyż z jednej strony uniemożliwia przestępcy dalsze popełnianie przestępstw (prewencja szczególna), a z drugiej powinno działać odstrasżająco na innych potencjalnych przestępców (prewencja ogólna)³². Do innych funkcji administracji więzienia zalicza się między innymi izolację osadzonych, poprzez ich klasyfikację i odpowiednie rozmieszczenie wewnątrz zakładu, funkcję socjalno – bytową zapewniającą godne warunki egzystencji osób pozbawionych wolności³³.

Instytucja (z łac. *urządzenie, zwyczaj*) pojęcie odnoszące się w socjologii do 1) trwałych elementów *ładu społecznego* (rodzina, własność, prawo); 2) *form działalności* społecznej uregulowanej i usankcjonowanej prawem (szkolnictwo, sądownictwo, opieka zdrowotna); 3) uznanych *sposobów postępowania* w sytuacjach społecznych lub *rozwiązywania problemów* (kuratela, mediacja, arbitraż, monitoring); 4) *organizacji formalnych* pełniących w społeczeństwie określone funkcje (policja, wojsko, więzienie, urząd).

Instytucje totalne to organizacje społeczne powołane do realizacji precyzyjnie określonych celów, których funkcjonowanie wiąże się z uregulowaną prawem izolacją od społeczeństwa i ograniczeniem swobód przebywających w nich osób.

Totalność instytucji to stopień ograniczenia możliwości dokonywania wyborów i podejmowania samodzielnych decyzji, poziom przejęcia kontroli instytucji nad czasem i przestrzenią,

penitencjarystyki, Warszawa 1996.

³¹ W literaturze przedmiotu wyróżnia się kilkanaście funkcji wykonywania kary pozbawienia wolności. Szerzej na ten temat w opracowaniu Warylewski J., *O wybranych funkcjach i celach kary pozbawienia wolności* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.

³² Niewiadomska I., *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.

³³ Porowski M., *Funkcje administracji penitencjarnej* [w:] Hołyst B.(red.) *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984.

w której funkcjonują podopieczni, zaanektowanie większości ich sfer życiowych według zaplanowanego administracyjnie rozkładu dnia, ubezwłasnowolnienie, realizowane w warunkach mniejszej lub większej izolacji od świata „wolnego”.

Ramka 1.2.1. Podstawowe pojęcia związane z instytucją totalną. Źródło: opracowanie własne na podstawie cytowanej literatury.

Wszystkie instytucje państwa mają sprecyzowane cele, jednak niektóre z nich, żeby prawidłowo realizować te cele, izolują osoby znajdujące się wewnątrz nich od reszty społeczeństwa i z mocy prawa ograniczają niektóre przywileje obywatelskie. Przykładem takich instytucji są szpitale zakaźne lub zamknięte oddziały psychiatryczne, jednostki wojskowe realizujące zasadniczą służbę wojskową. Instytucjami, w których izolacja i ograniczenie swobód przebywających w nich osób przyjmują skrajną postać, są zakłady karne i areszty śledcze oraz zamknięte zakłady poprawcze. Funkcja izolacyjna jest wpisana w instytucję więzienia od zarania dziejów i powstawania pierwszych miejsc odosobnienia – wiąże się z oddzieleniem przestępców od reszty społeczeństwa i zabezpieczeniem innych ludzi przed ich przestępczym procederem.

1. Placówki powołane do opieki nad osobami niedołącznymi i nieszkodliwymi, takie jak: *domy opieki, przytulki, domy starców*;
2. Zakłady opieki nad osobami niezdolnymi do samodzielnego życia a zarazem niebezpiecznymi dla społeczeństwa: *szpitale psychiatryczne, sanatoria dla osób chorych na choroby zakaźne*;
3. Instytucje zajmujące się ochroną społeczeństwa przed szkodzeniem mu w sposób świadomy: *więzienia, zakłady poprawcze*;
4. Jednostki powołane do określonych zadań technicznych, mające charakter czysto instrumentalny: *jednostki wojskowe, koszary służb paramilitarnych, obozy pracy*;
5. Miejsca przeznaczone dla osób, które dobrowolnie wycofały się z aktywnego życia oraz miejsca kontemplacji religijnej: *klasztory, zakony*

Ramka 1.2.2. Rodzaje instytucji totalnych. Źródło: opracowanie własne na podstawie (Olechicki, Załęcki 2000; Marshal 2005).

Rzeczywistość kreowana przez instytucje staje się odrębnym światem dla osób z nią związanych, który rządzi się innymi regułami, niż te, które obowiązują w świecie „wolnym”. Więzienie jest instytucją totalną, spełniającą wszystkie kryteria definicyjne takiej instytucji. Po pierwsze jednostki penitencjarne powoływane są przez społeczeństwo w celu wykonywania kar skutkujących pozbawieniem wolności oraz tymczasowego aresztowania. Celem wykonywania kary pozbawienia wolności jest wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, a w szczególności poczucia odpowiedzialności, potrzeby przestrzegania prawa, a tym samym powstrzymania się od popełniania przestępstw³⁴. Natomiast tymczasowe aresztowanie ma na celu zapewnienie prawidłowego toku postępowania karnego i uniemożliwienie matactwa, wpływania na świadków oraz ucieczki lub popełniania kolejnych przestępstw przez podejrzanego³⁵. Po wtóre, rozwiązania architektoniczne oraz procedury wstępu osób postronnych na teren jednostki penitencjarnej skutecznie izolują przebywające w więzieniu osoby od reszty społeczeństwa. Natomiast szereg przepisów regulujących codzienne funkcjonowanie i sposób realizacji różnorodnych potrzeb ogranicza autonomię i swobodę działania osadzonych.

- ✓ Przełamanie barier oddzielających ważne sfery życiowe człowieka (praca/nauka–rozrywka–odpoczynek) i sprowadzenie realizacji związanych z nimi czynności w jedno miejsce;
- ✓ Izolacja materialna (architektoniczna) i społeczna;
- ✓ Dwuczłonowy charakter społeczności (personel i podopieczni);
- ✓ Relacje społeczne oparte na zasadach przełożony – podwładny;
- ✓ Ściśle zaplanowany dzień i przepisy regulujące większość codziennych czynności oraz system sankcji za ich nieprzebrzeganie;
- ✓ Jednoosobowy styl zarządzania.

Ramka 1.2.3. Cechy charakterystyczne instytucji totalnych. (opracowanie własne na podstawie cytowanej literatury).

³⁴ Art. 67§1 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks Karny Wykonawczy* [Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późniejszymi zmianami].

³⁵ Stodolska L., *Status prawny tymczasowo aresztowanych* [w:] *Zagadnienia penitencjarne. Skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW*, Kalisz 2004.

Każdy człowiek funkcjonuje w różnych sferach swojej aktywności życiowej, jednak najważniejsze z tych sfer to praca (lub nauka w przypadku osób młodych), rozrywka i odpoczynek. W naturalnych warunkach aktywność w tych sferach realizowana jest w innym miejscu i wiąże się z kontaktami z różnymi osobami. Innymi słowy, gdzie indziej człowiek pracuje, ma swojego przełożonego i kontaktuje się ze współpracownikami, w innym miejscu i czasie oddaje się rozrywkom, spotykając się z innym towarzystwem, i wreszcie gdzie indziej udaje się na spoczynek i ma kontakt z osobami najbliższymi. W przypadku więzienia, w skrajnej postaci uwięzienia (zakład karny typu zamkniętego lub areszt śledczy) osadzony w tym samym miejscu pracuje lub uczy się, korzysta z rozrywek (zajęcia kulturalno – oświatowe i sportowe) i w tym samym miejscu śpi. Kontaktuje się w zasadzie z tymi samymi osobami w każdej z tych sfer aktywności, to jest z personelem i współosadzonymi. Jeżeli dodatkowo uwzględnić fakt przeludnienia dzisiejszych jednostek penitencjarnych i negatywnego wpływu na psychikę i zachowania więźniów³⁶ praktycznie poczucie prywatności i własnego terytorium ograniczone jest do minimum, co jest jedną z głównych dolegliwości uwięzienia człowieka³⁷. Nawet zakład karny typu otwartego, mimo iż zajęcia kulturalno – oświatowe lub praca odbywa się poza terenem więzienia bez konwojenta, charakteryzuje się totalnością, z uwagi na podleganie więźnia pod jurysdykcję administracji więziennej nawet, gdy jest fizycznie poza obrębem więzienia. Oczywiście totalność zakładu otwartego jest nieporównywalnie na niższym poziomie, niż aresztu śledczego, czy zakładu karnego zamkniętego, ale jednak występuje. W praktyce oznacza to, że skazany nie może sobie pójść gdzie chce i robić co mu się podoba, ale tylko w to miejsce i w tym celu, które zostało mu wyznaczone przez administrację zakładu karnego.

Przebywając w pobliżu więzienia, nie sposób nie zauważyć

---

³⁶ Szerzej na temat przeludnienia w jednostkach penitencjarnych w monografii Jakubowska – Hara J., Nowak C.(red.) *Problemy aktualnej polityki karnej w Polsce na tle przeludnienia zakładów karnych*, Warszawa 2010; Poznaniak W., *Skutki zagęszczenia i poczucia zatłoczenia w ujęciu psychologii środowiskowej* [w:] Ambrozik W., Machel H., Stępnia P. (red.) *Misja służby więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.

³⁷ Schmidt D., *Proksemiczny wymiar instytucji więziennej*[w:] Jasiński Z., Widela D. (red.) *Polska resocjalizacja i więziennictwo. Konteksty – praktyki – studia*, Opole 2009.

specyficznej architektury tej budowli, charakteryzującej się otoczeniem wysokiego betonowego ogrodzenia, widokiem uzbrojonych strażników na wieżach, okalającymi mur zasiekami i wielką metalową bramą. Te zabezpieczenia techniczno – ochronne stanowią materialną barierę oddzielającą ludzi umieszczonych wewnątrz więzienia od świata wolności. Oprócz zewnętrznych oznak izolacji więzienie charakteryzuje się również izolacją społeczną, która polega na utrudnieniu wniknięcia na teren placówki osób postronnych. Każda osoba chcąca wejść na teren jednostki penitencjarnej (odwiedzający lub interesanci) poddawana jest odpowiednim procedurom polegającym na sprawdzeniu tożsamości i zdeponowaniu przedmiotów niedozwolonych oraz skierowaniu jej w określone miejsce (sala widzeń, pokój przesłuchań, administracja). Osoba ta nie ma możliwości wstępu na teren ścisły więzienia. Zatem większość działań służbowych personelu więziennego, wprawdzie kontrolowanych przez powołane do nadzoru odpowiednie instytucje, pozostaje de facto ukryte dla postronnych osób z zewnątrz.

Spoleczność więzienną tworzą dwie subzbiorowości – osoby pozbawione wolności oraz personel więzienny. Osadzeni to osoby przebywające zgodnie z wyrokiem lub decyzją organu dysponującego, w czasowej izolacji, do których należą skazani, ukarani i tymczasowo aresztowani. Personel więzienny składa się z funkcjonariuszy Służby Więziennej oraz pracowników cywilnych zatrudnionych w więziennictwie. W zależności od zadań służbowych personel dzieli się na część ochronną (strażnicy, oddziałowi, dozoruający), zajmującą się bezpieczeństwem na terenie jednostki penitencjarnej i ochroną społeczeństwa przed przestępcami oraz penitencjarną (wychowawcy, psychologowie, terapeuci, instruktorzy), zajmującą się procesem resocjalizacji i readaptacji skazanych. Pozostałą część personelu stanowią osoby z administracji (ewidencja, finanse, zatrudnienie), obsługi osadzonych pod względem socjalno – bytowym (kwatermistrzostwo) oraz higieniczno – zdrowotnym (służba zdrowia)³⁸. Każdy z działów posiada swojego kierownika, który podlega bezpośrednio dyrektorowi jednostki. Taka struktura personelu sprawia, że wyjątkowo trudny staje się poziomy przepływ informacji pomiędzy komórkami organizacyjnymi, pionowy służb pomocniczych przejawiają tendencje do

---

³⁸ Machel H., *Psychospołeczne uwarunkowania pracy resocjalizacyjnej personelu więziennego*, Gdańsk 2001.

separowania się bez identyfikacji z głównym celem instytucji, zdarza się, że niektóre czynności są powielane przez kilka osób lub odwrotnie powstają luki w działaniu³⁹.

Relacje interpersonalne w więzieniu mają sformalizowany charakter i opierają się na zasadzie podległości. Wszyscy funkcjonariusze i pracownicy więzienia są przełożonymi osadzonych, co wiąże się z możliwością wydawania im poleceń i egzekwowania posłuszeństwa. Nawet wśród administracyjnie stworzonych grup osadzonych powołuje się osobę (starszy celi, grupowy, rzecznik skazanych), która w ramach swoich uprawnień dba o porządek i dyscyplinę w podległej jej grupie i reprezentuje osadzonych przed administracją. Natomiast w relacjach pomiędzy personelem obowiązuje zawsze hierarchia służbowa i podporządkowanie się rozkazom przełożonych⁴⁰. Realizacja zadań instytucji więzienia wymaga całkowitego podporządkowania osadzonych jednostek i osób dozoru głównemu celowi. Każdy z członków społeczności jest trybem maszyny napędzającej aparat władzy⁴¹. Poziom władzy w instytucji uzależniony jest od czynników takich jak kontrola dostępu do „dóbr rzadkich”, do których trudno dotrzeć alternatywnymi drogami, użyteczność i atrakcyjność owych dóbr oraz arbitralność w ich reglamentowaniu. Władza to również możliwość zwiększania dolegliwości poprzez sankcje za próby „wymknięcia się spod kontroli” i pozyskanie dóbr drogą nielegalną⁴².

W aktualnie panującym systemie penitencjarnym główny akcent, jeżeli chodzi o sposób realizacji zadań więzienia jako instytucji, zbieżny jest z koncepcjami jurystyczno – kryminalnymi nastawionymi wyłącznie na ochronę ładu społecznego, sprawiedliwości i odczuwanego bezpieczeństwa przez społeczeństwo, w których oddziaływania pedagogiczne schodzą niestety na dalszy plan⁴³.

Organizacja życia więziennego jest ściśle zaplanowana i opiera się

---

³⁹ Rejman J., *Zespołowość pracy personelu więzień. Aspekty prakseologiczne* [w:] Bulenda T., Knap W., Lasocik Z. (red.) *Więziennictwo na początku XXI wieku*, Warszawa 2007.

⁴⁰ Karwowska E., *Władza w zakładach karnych*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2006, Nr 52 – 53.

⁴¹ Foucault M., *Nadzorować i karać, Narodziny więzienia*, Warszawa 1998.

⁴² Kosewski M., *Wartości, godność, władza*, Warszawa 2008.

⁴³ Ambrozik W., *Stan kryzysu czy nieuspołecznienie systemu penitencjarnego?* [w:] Jasiński Z., Widelak D. (red.) *Polska resocjalizacja i więziennictwo. Konteksty – praktyki – studia*, Opole 2009.

na ogólnych przepisach regulujących wykonywanie kary pozbawienia wolności lub tymczasowego aresztowania (kodeks karny wykonawczy i regulaminy organizacyjno – porządkowe, zarządzenia dyrektora generalnego) oraz szczegółowych zarządzeniach dyrektora jednostki penitencjarnej (porządek wewnętrzny jednostki i rozkazy dzienne). Plan dnia, wynikający z porządku wewnętrznego, konkretyzuje między innymi: czas na sen, pracę, naukę, zorganizowane przez administrację zajęcia oraz zajęcia własne osadzonych, godziny i miejsce spożywania posiłków dostarczonych przez administrację, godziny, miejsce i sposób spacerów i korzystania z kąpieli. Z porządku wewnętrznego wynika również kiedy i gdzie osadzeni są przyjmowani przez dyrektora, kierowników oraz lekarza, jak zorganizowane są widzenia, odprawianie nabożeństw i katechezy itp. Ponadto porządek wewnętrzny ustala kwestie dokonywania przez więźniów zakupów, otrzymywania paczek, korespondencji, rozmów telefonicznych itd. Przepisy określają szczegółowo godziny, miejsca i sposób poruszania się osadzonych po terenie jednostki, a nawet ilość i rodzaj odzieży posiadanej przez więźniów oraz ilość i wymiary przedmiotów osobistych⁴⁴. Zatem ingerencja instytucji, poprzez porządek wewnętrzny więzienia, w osobiste sfery życiowe osadzonych jest bardzo nasiloną, zwłaszcza w przypadku tymczasowo aresztowanych i skazanych z zakładu typu zamkniętego.

Jednostką podstawową kieruje dyrektor zakładu karnego lub aresztu śledczego, delegując realizację zadań na kierowników poszczególnych działów i komórek organizacyjnych, którzy wraz ze swoimi zastępcami wyznaczają funkcjonariuszy odpowiedzialnych za ich praktyczne wykonanie. Zatem wszystkie czynności personelu więziennego oraz aktywność osób pozbawionych wolności jest uzależniona od decyzji dyrektora jednostki – bezpośredniej, czyli dotyczącej konkretnej sprawy (np. zgoda dyrektora na realizację przez dział ochrony dodatkowego widzenia dla skazanego) lub pośredniej, to jest takiej, która dotyczy ogólnych rozwiązań organizacyjnych (np. dyrektor w porządku wewnętrznym ustala kwestie związane z dokonywaniem zakupów artykułów dopuszczonych do sprzedaży w jednostce, a funkcjonariusze dozoru realizację tzw. „wypiski” przez skazanych). Tak jak w każdej

---

⁴⁴ Stodolska L., *Porządek wewnętrzny* [w:] *Zagadnienia penitencjarne. Skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW*, Kalisz 2004.

instytucji totalnej, tak i w więzieniu, obecny jest daleko posunięty formalizm decyzyjny. Każda pisemna prośba osadzonego kierowana jest do dyrektora, który po wcześniejszym zaopiniowaniu jej przez wychowawcę lub funkcjonariuszy innych działów (np. służby zdrowia, finansów), podejmuje decyzję w sprawie i pisemnie udziela odpowiedzi.

Nadrzędnym założeniem instytucji totalnych jest wykonywanie, w sposób możliwie niezakłócony, formalnych zadań, do jakich zostały powołane. Ich charakterystyczne cechy, stanowiące o totalności, podporządkowane są właśnie realizacji instytucjonalnych celów, często kosztem autonomii przebywających w nich osób. Specyfika więzienia wymusza konieczność formalnego uregulowania większości aspektów życia więziennego, a to z kolei przekłada się na relacje interpersonalne panujące pomiędzy personelem a osadzonymi, jak i relacje wśród samych osadzonych. W sposób naturalny następuje przyjmowanie skrajnych ról społecznych – roli więźnia i roli funkcjonariusza⁴⁵. Ponieważ obie grupy postrzegają odmiennie swoje role i chcą realizować często antagonistyczne cele, następuje ich polaryzacja i wrogie nastawienie względem siebie.

Personel, oprócz zachowania porządku i bezpieczeństwa, ma za główne zadanie resocjalizowanie więźniów i temu podporządkowuje swoje działania. Więźniom natomiast chodzi o minimalizowanie ograniczeń, obchodzenie zakazów, przeciwstawianie się działającym na ich niekorzyść wymogom itp. Nic więc dziwnego, że funkcjonariusze postrzegani są przez więźniów jako główne źródło cierpienia i stają się obiektem manipulacji, a w skrajnych przypadkach agresji. Z kolei funkcjonariusze, chcąc kontrolować więźniów i utrzymać dyscyplinę, reagują na wszelkie przejawy ich niesubordynacji, stosując formalne sankcje. Można powiedzieć, że pomiędzy personelem a więźniami występuje interakcja konfliktu⁴⁶ i panuje atmosfera „zimnej wojny”⁴⁷.

Stosunki interpersonalne między ludźmi znajdującymi się w przymusowej izolacji na ograniczonej przestrzeni życiowej są naładowane agresją oraz poczuciem obcości innych i własnej osoby.

---

⁴⁵ Kołęda K., *Klawisze i złodzieje*, Warszawa 1995.

⁴⁶ Machel H., *Czym jest dzisiejsze więzienie?* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.

⁴⁷ Ciosek M., *Zasady funkcjonowania cielek społeczności więziennej* [w:] Urban B., Stanik J.M. (red.) *Resocjalizacja*. Tom 1, Warszawa 2007.

Poczucie dyskomfortu, drażliwości i lęku przejawia się w postaci dysforii neurotycznej (zaburzenia nastroju), a w szczególnych przypadkach mówi się o lęku psychotycznym, mającym charakter ciągłej obrony przed zagrożeniem⁴⁸. Funkcjonowanie w tak specyficznym środowisku społecznym, z licznymi ograniczeniami swobody i koniecznością uruchamiania zupełnie innych niż na wolności mechanizmów adaptacyjnych skutkuje rozluźnieniem więzi emocjonalnych pomiędzy przebywającymi w więzieniu osobami i wytwarzaniem procesów psychospołecznych wpływających destrukcyjnie na kontakty interpersonalne⁴⁹.

Procesy dehumanizacji stosunków międzyludzkich to pozbawienie kogoś cech ludzkich lub zanik cech uznawanych za typowe dla kulturalnego człowieka. Inni ludzie w świadomości danej jednostki lub grupy przestają posiadać cechy ludzkie i są uznawani za kogoś gorszego. Przekonanie takie uzasadnia wrogie nastawienie i usprawiedliwia przedmiotowe (czasami nieludzkie) traktowanie przedstawicieli grup stereotypowo spostrzeganych jako gorsze.

Standaryzacja (uniformizacja) – pozbawienie indywidualności, jednakowe traktowanie wszystkich podopiecznych, wynikające z przepisów regulujących funkcjonowanie instytucji, ustalenia.

Stygmatyzacja (etykietowanie) – naznaczenie i stereotypowe spostrzeganie osoby stygmatyzowanej. Odbieranie zachowań podopiecznego przez pryzmat etykiety – przypisywanie mu negatywnych intencji i niedostrzeganie lub nieufne traktowanie zachowań pozytywnych (pierwotna stygmatyzacja). Po pewnym czasie osoba naznaczona zaczyna spostrzegać rzeczywistość przez pryzmat własnej etykiety i zaczyna myśleć, odczuwać i zachowywać się zgodnie z przewidywaniami, potwierdzając przypisany jej stygmat (wtórna stygmatyzacja).

Degradacja społeczna – utrata dotychczasowego statusu społecznego, pozbawienie przywilejów, pomijanie osiągnięć i wartości człowieka, kosztem eksponowania jego rzeczywistych wad lub stereotypowych cech przypisanych wykluczonej grupie. Skazany traci w oczach swoich bliskich oraz środowiska społecznego i staje się przedmiotem plotek, drwin i nieufnego traktowania lub strachu.

⁴⁸ Pastwa B., Geras G., *Lęk jako czynnik determinujący charakter i stopień udziału w podkulturze przestępczej*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 1992, Nr 2 – 3.

⁴⁹ Zimbardo P. G., *Efekt Lucyfera*, Warszawa 2008.

<p>Deprecjacja godności – obniżanie wartości człowieka, przedmiotowe postępowanie w kontaktach służbowych i poniżające traktowanie naruszające godność ludzką, naruszanie intymności lub nietykalności cielesnej. W przypadku osadzonych polega na wzajemnym poniżaniu się i zmuszaniu do upokarzających czynności.</p> <p>Depersonalizacja – poczucie utraty własnej tożsamości. Osoba czuje, że się zmieniła i nie jest sobą, czuje, że jej własne myśli i przeżycia są dla niej obce.</p> <p>Derealizacja – zachwianie poczucia rzeczywistości otaczającego świata; staje się on nierealny, ma w sobie coś ze snu lub z filmu. Skazany uczestniczy w sposób zautomatyzowany w więziennych rytuałach, bez refleksji nad ich sensem.</p>
<p>Ramka 1.2.4. Procesy wpływające na dehumanizację stosunków międzyludzkich w warunkach więzienia. Źródło: opracowanie własne na podstawie (Ciosek 1996, 2001; Chmielewska 2004).</p>

Wszystkie te procesy sprawiają, że zachowanie osób w izolacji więziennej, podejmowane w grupie współosadzonych, często za namową innych (pobicia, gwałty, kradzieże, upokarzanie), w innych warunkach nie miałyby miejsca z uwagi na ich patologiczny charakter. Więzienie stępia ludzką wrażliwość i uczuciowość, wydobywając na światło dzienne najgorsze instynkty i wzmagając znieczulicę na krzywdę innych.

Blok samokształceniowy 1.2.

	<p>Słowa kluczowe:</p> <p>system penitencjarny, instytucja, instytucja totalna, procesy dehumanizacji w instytucji, standaryzacja, stygmatyzacja, deprecjacja godności, degradacja społeczna, depersonalizacja, derealizacja</p>
	<p>Zagadnienia kontrolne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Scharakteryzuj instytucje totalne funkcjonujące w państwie prawa. 2. Wymień i opisz cechy charakterystyczne instytucji totalnej. 3. Udowodnij, że więzienie jest legalnie działającą instytucją totalną. 4. Wymień i opisz, podając przykłady, procesy wpływające na dehumanizację stosunków międzyludzkich w warunkach izolacji więziennej. 5. Omów przyczyny dehumanizacji stosunków międzyludzkich w więzieniu i możliwość ich ograniczenia w praktyce.
	<p>Zagadnienia do przemyślenia:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zastanów się czy ośrodki szkoleniowe grup dyspozycyjnych, gdzie nauka funkcjonariuszy odbywa się w systemie skoszarowanym są instytucjami totalnymi? Uzasadnij swoją odpowiedź analizując cechy instytucji totalnej. 2. Czy zjawisko dehumanizacji stosunków międzyludzkich dotyczy tylko więzienia? 3. Które z opisanych w rozdziale procesów mogą występować również poza instytucjami izolacyjnymi? Czy poza więzieniem mogą występować inne procesy wpływające na dehumanizację?

Blok samosprawdzający (*self-test*) 1.2.

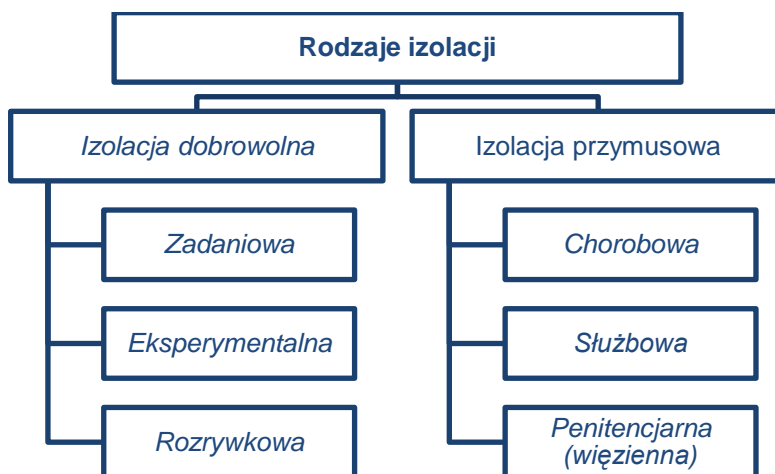
1. Czy personel więzienny stanowi element systemu penitencyjnego?
  - a) nie
  - b) tak, ale tylko funkcjonariusze
  - c) tak
2. Nie spełnia cech instytucji totalnej ...
  - a) areszt domowy
  - b) areszt śledczy
  - c) zakład karny typu otwartego
3. Totalność instytucji oznacza ...
  - a) liczbę personelu przypadającego na jednego podopiecznego
  - b) stopień zagęszczenia społecznego na powierzchni celi mieszkalnej lub oddziału
  - c) poziom kontroli instytucji nad czasem i przestrzenią życiową podopiecznych
4. Utrata przez więźnia dotychczasowego statusu społecznego i pomniejszanie jego wartości, kosztem eksponowania jego rzeczywistych wad lub stereotypowych cech to proces ...
  - a) deprecjacji godności
  - b) degradacji społecznej
  - c) depersonalizacji
5. Który z przepisów prawa wpływa bezpośrednio na totalny charakter jednostki penitencyjnej?
  - a) kodeks karny wykonawczy
  - b) regulaminy wykonywania kary pozbawienia wolności lub tymczasowego aresztowania
  - c) porządek wewnętrzny

1.3. Izolacja więzienna jako sytuacja trudna

Izolacja to zerwanie lub rozluźnienie więzi ze swoim naturalnym środowiskiem społecznym. Ze względu na aspekt czasowy izolacja może być krótkotrwała (np. w celu realizacji zadania służbowego w delegacji) lub długotrwała, gdy czas oddalenia od swojego środowiska wymaga reorganizacji życia zarówno osoby izolowanej, jak i osób jej najbliższych (np. długotrwała hospitalizacja). Izolacja to również stan ducha, wewnętrzne poczucie jednostki, że nie może podejmować autonomicznych decyzji, że ktoś lub coś ją ogranicza i uniemożliwia swobodę działania.

Ze względu na dobrowolność przebywania w warunkach izolujących od naturalnego otoczenia społecznego, samodzielność decyzji o izolowaniu się versus przymus administracyjny rozróżnia się kilka rodzajów izolacji i związanych z tym instytucji izolujących⁵⁰. Wśród nich najbardziej pejoratywną i to zarówno ze względu na administracyjny przymus, jak i warunki życia, jest izolacja penitencjarna.

Rysunek 1.3.1. Miejsce izolacji więziennej wśród różnych rodzajów izolacji (opracowanie własne).

⁵⁰ Podgórecki A., *Spoločności wyizolowane* [w:] Hołyst B., *Zagadnienia marginesu społecznego a sprawiedliwość*, Warszawa 1977.

Izolacja zadaniowa dotyczy wykonywania pracy wymagającej czasowego przebywania poza miejscem zamieszkania, wiąże się jednak z dobrowolnym wyborem i możliwością zmiany sytuacji zawodowej. Izolacja eksperymentalna dotyczy osób, które uczestniczą w badaniach laboratoryjnych, wymagających całkowitej izolacji od środowiska społecznego, a nawet ograniczenia ilości docierających do świadomości bodźców. Wreszcie izolacja rozrywkowa, pojawiająca się w ostatnich czasach, przy udziale mediów, dotyczy programów typu *reality show*, w których kilkoro uczestników poddaje się czasowemu zamknięciu i rywalizuje ze sobą, co jest rejestrowane ukrytymi kamerami i emitowane „na żywo” w telewizji lub Internecie (*Big Brother*). Wszystkie te rodzaje izolacji łączy otrzymywanie wynagrodzenia za podjęcie świadomej decyzji o czasowym zerwaniu więzi ze swoim naturalnym środowiskiem.

W przeciwieństwie do dobrowolnych rodzajów izolacji przymus administracyjny osłabienia lub zerwania więzi ze swoim otoczeniem jest dodatkową uciążliwością i rodzi więcej negatywnych konsekwencji. Izolacja chorobowa dotyczy osób, które ze względu na stan zdrowia zagrażają otoczeniu (choroby zakaźne, psychiczne) lub konieczna jest ich hospitalizacja. Izolacja służbowa, wiąże się z wykonywanym zawodem, ale dotyczy grup dyspozycyjnych, działających na rozkaz polecający czasowe przebywanie poza miejscem zamieszkania (wojsko, formacje paramilitarne). Izolacja penitencjarna obejmuje osoby umieszczane decyzją sądu w przygotowanych do tego celu miejscach takich jak zakłady karne i areszty śledcze, placówki resocjalizacyjne i zakłady poprawcze dla nieletnich, czy wreszcie obozy koncentracyjne⁵¹.

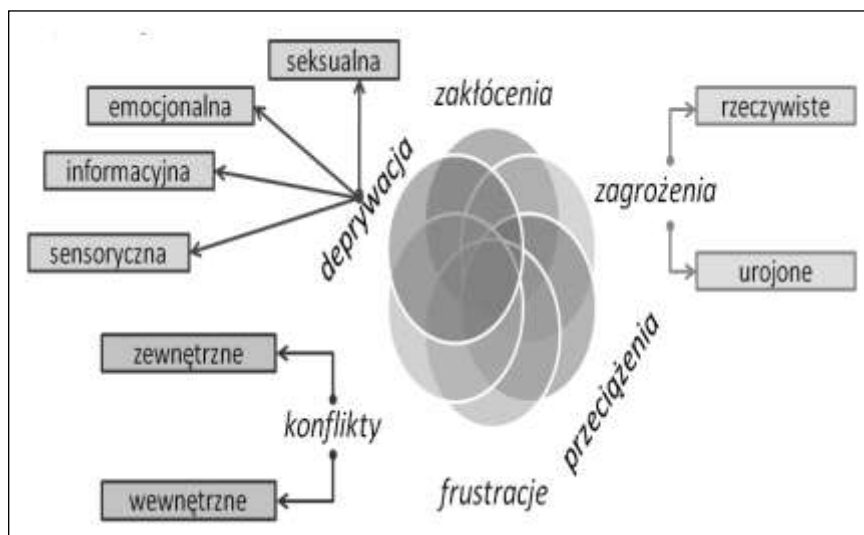
Izolacja społeczna to całkowite zerwanie lub rozluźnienie więzi ze swoim naturalnym środowiskiem społecznym na skutek decyzji administracyjnej lub własnego wyboru.

Izolacja więzienna to całkowite zerwanie lub rozluźnienie więzi ze swoim naturalnym środowiskiem społecznym na skutek wyroku skazującego lub decyzji sądu o przymusowym pozbawieniu wolności i umieszczeniu w więzieniu.

⁵¹ Waligóra B., *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*, Poznań 1974; Waligóra B., *Izolacja i jej następstwa* [w:] Waligóra B. (red.) *Elementy psychologii klinicznej. T. IV*, Poznań 1995.

	<p>Stopień izolacyjności – przepuszczalności instytucji to ilość czasu, w którym pensjonariusze instytucji totalnej mogą z własnego wyboru przebywać poza nią oraz osoby z zewnątrz mogą przebywać na terenie instytucji totalnej kontaktując się z jej pensjonariuszami.</p>
<p>Ramka 1.3.1. Pojęcia związane z izolacją społeczną. Źródło: opracowanie własne na podstawie (Waligóra 1974, 1995; Ciosek 1996, 2001).</p>	

Sytuacja trudna to sytuacja życiowa, z którą człowiek nie potrafi sobie od razu poradzić i musi uruchomić szereg mechanizmów obronnych w celu przywrócenia stanu równowagi i poradzenia sobie z problemem. Niewątpliwie umieszczenie człowieka w tak szczególnym miejscu, jakim jest więzienie, stanowi dla niego poważny problem. Nowość zdarzenia, jako specyficzna trudność, dotyczy zwłaszcza osób, które trafiły tutaj pierwszy raz w życiu i mają kontakt ze środowiskiem całkowicie nieznanym. Natomiast dla każdego osadzonego, niezależnie od tego, czy jest recydywistą penitencjarnym, czy osobą odbywającą karę pozbawienia wolności pierwszy raz, więzienie jest źródłem stresu i wielu sytuacji trudnych⁵².

Rysunek 1.3.2. Zróżnicowanie sytuacji trudnych w warunkach izolacji więziennej (opracowanie własne).

⁵² Ciosek M., *Człowiek w obliczu izolacji więziennej*, Gdańsk 1996.

Wszystkie spotykane w literaturze rodzaje sytuacji trudnych występują z mniejszym lub większym nasileniem w warunkach izolacji więziennej. Należą do nich: ból (fizyczny i psychiczny), zagrożenia, przeciążenia, frustracje, konflikty, różne formy deprywacji i zakłócenia codziennych czynności⁵³.

Obecność współosadzonych, wśród których znajdują się osoby impulsywne, skłonne do dominacji, a także zdemoralizowane i nastawione na eksploatację innych, przyczynia się do poczucia *zagrożenia* dla życia i zdrowia lub pozycji w społeczności więziennej. Zagrożenie może mieć charakter *rzeczywisty*, gdy dotyczy agresji współosadzonych, jednak wśród więźniów ciągle napięcie wywołuje uogólnione poczucie niebezpieczeństwa, również w sytuacjach, które mają *urojony* charakter – obiektywnie nie są zagrażające, a dotyczą kontaktów wychowawczych z personelem. W takich przypadkach osadzeni są nieufni, obawiają się manipulacji ze strony administracji i niesłusznie przypisują jej przedstawicielom złe intencje. Wynikiem tego jest wycofanie się lub zachowanie agresywne od agresji werbalnej (kłótnie, prowokacje, wulgarne słownictwo) do agresji fizycznej (napaść na funkcjonariusza, bójki), ponieważ każda strona interakcji antycypuje niebezpieczeństwo⁵⁴. Poczucie dyskomfortu, drażliwości i lęku przejawia się w postaci dysforii neurotycznej (zaburzenia nastroju), a w szczególnych przypadkach mówi się o lęku psychotycznym, mającym charakter ciągłej obrony przed zagrożeniem⁵⁵.

Przeciążenia, jako sytuacje trudne, wiążą się z nadmiarem bodźców jednego typu charakterystycznych dla więzienia np. odgłos otwieranych i zamykanych z łoskotem krat w przejściach, szcęk klucza w drzwiach cel mieszkalnych, kroki funkcjonariusza na korytarzu, charakterystyczny zapach środków czystości pomieszany z zaduchem niewywietrzonego pomieszczenia i potu. Przebywanie przez długi okres czasu w tym samym oddziale mieszkalnym, stykanie się z tymi samymi osobami, a co najgorsze codzienne wykonywanie tych samych zrytualizowanych czynności,

---

⁵³ Żywicka D., *Wybrane elementy psychologii i psychopatologii. Materiały przeznaczone dla szkoły oficerskiej*, Kalisz 1999.

⁵⁴ Poznaniak W., *Agresywne doświadczenia młodocianych przestępców i ich ustosunkowanie się wobec agresji*, Człowiek i Społeczeństwo, T. VII, Poznań 1990.

⁵⁵ Pastwa B., Geras G., *Lęk jako czynnik determinujący charakter i stopień udziału w podkulturze przestępczej*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 1992, Nr 2-3.

skutkuje przeciążeniem układu nerwowego i jest uciążliwą sytuacją trudną do zniesienia.

Realizacja zaplanowanych celów i bieżących spraw jest w warunkach więzienia bardzo utrudniona z uwagi na liczne biurokratyczne procedury, co doprowadza w konsekwencji do stanu *frustracji* (przeżycia pojawiającego się w zetknięciu z przeszkodą na drodze do osiągnięcia celu). Osadzony w swoich działaniach uzależniony jest od wielu czynników zewnętrznych, takich jak zgoda dyrektora oparta na opinii wychowawcy, porządek wewnętrzny wyznaczających kolejność i sposób załatwiania spraw osobistych. Przykładem sytuacji frustrującej może być konieczność wymiany zużytego ubrania – skazany musi napisać prośbę do dyrektora o wyrażenie zgody na dostarczenie z wolności paczki odzieżowej (wymieniając enumeratywnie potrzebne ubrania), prośba taka musi być zaopiniowana przez wychowawcę, który przedtem powinien w magazynie uzyskać informacje na temat stanu posiadanej przez skazanego odzieży (ilość i stopień jej zużycia), następnie prośba z pisemną zgodą dyrektora (na wszystkie lub niektóre ubrania) przekazywana jest do działu ochrony (tzw. paczkowni) i dopiero wówczas może być zrealizowana. Podobnych sytuacji w codziennym życiu więźnia może być wiele, a każda z nich może być sytuacją subiektywnie trudną.

Konflikty to sytuacje trudne, w których następuje zderzenie odmiennych racji, poglądów, stanowisk, zdań. Konflikty mogą mieć charakter zewnętrzny, gdy uczestniczą w nich inni ludzie, lub wewnętrzny, gdy dotyczą osobistych przekonań i procesu decyzyjnego. Konflikty zewnętrzne mogą występować w grupie osadzonych lub pomiędzy osadzonym a przedstawicielami personelu więziennego⁵⁶. Stosunki interpersonalne między ludźmi znajdującymi się w przymusowej izolacji na ograniczonej przestrzeni życiowej są naładowane agresją oraz poczuciem obcości innych i własnej osoby. Zdarza się, że więzień staje przed dylematem w jaki sposób ma postąpić w sytuacji zagrożenia osobistego, żeby z jednej strony uniknąć czyhających niebezpieczeństw (np. zgłosić administracji swoje obawy), a jednocześnie zachować dotychczasową pozycję w hierarchii grupowej (np. nie być posądzonym o donosicielstwo i walczyć z napastnikiem). Wewnętrzny konflikt z jakim musi zmierzyć się

---

⁵⁶ Jędrzejak K., *Konflikty w izolacji więziennej* [w:] Hołyst B., Redo S. (red.) *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Wyd. CZSW i COSSW, Warszawa – Wiedeń – Kalisz

więzień zawsze wiąże się dla niego z negatywnymi konsekwencjami– jak doniesie administracji to zostanie wykluczony z grupy jako „kapuś”, jak będzie bierny to zostanie zdegradowany do niższej pozycji „fajera”, a jak będzie się bił ze współosadzonym to zyska w grupie nieformalnej szacunek, ale może ponieść konsekwencje administracyjne w postaci kary dyscyplinarnej, co utrudni mu możliwość warunkowego przedterminowego zwolnienia.

Deprywacja to utrudnienie lub całkowite uniemożliwienie realizacji potrzeb w sposób akceptowany przez człowieka i w pełni go satysfakcjonujący. Więzienie umożliwia zaspokajanie potrzeb, zwłaszcza niezbędnych do biologicznego przetrwania, jednak ich realizacja nie zawsze jest satysfakcjonująca (np. posiłki dostarczane przez administrację), może być reglamentowana (np. dwa godzinne widzenia z najbliższymi w ciągu miesiąca) lub całkowicie zablokowana (np. potrzeba seksualna). W zależności od rodzaju niezaspokojonych potrzeb deprywacja może przyjmować różne rodzaje (sensoryczna, informacyjna, emocjonalna, społeczna, seksualna itp.).

Zakłócenie codziennych czynności jest odbierane przez więźniów jako sytuacja bardzo irytująca. Porządek wewnętrzny, regulujący niemalże każdy rodzaj ich aktywności, przyczynia się do powstawania rytuałów więziennych (tzw. wypiska, spacer, łaźnia, zajęcia świetlicowe, dzień gospodarczy itp.), które wyznaczają ważne momenty w monotonnym życiu więzienia. Okoliczności, które zaburzają ustalony w jednostce rytm, wpływają niekorzystnie na funkcjonowanie osadzonych i pogłębiają ich frustrację. Przykładami takich sytuacji może być wstrzymanie przez dyrektora jednostki ruchu osadzonych w jednostce i ich wszelkiej aktywności z powodu ważnych względów bezpieczeństwa, co jest zgodne z przepisami. Innym przykładem może być uniemożliwienie wykonania przez skazanego telefonu, mimo ustalonego w porządku wewnętrznym czasu, z powodu konieczności wykonania innych czynności służbowych przez funkcjonariusza dozorującego rozmowy. Każda nawet drobna zmiana, w ustalonym porządku dnia, a wynikająca często z obiektywnych trudności, urasta w środowisku osadzonych do rangi poważnego problemu.

Izolacja więzienna sprzyja wypieraniu uczuć ze świadomości. Może więc prowadzić do patologicznego lęku i ambiwalencji uczuć o zabarwieniu opozycyjno – agresywnym. Wskazują na to obserwacje osadzonych. Więźniowie przejawiają opozycję, bunt i agresję o różnym nasileniu

i ukierunkowaniu (przeciw sobie i innym). Częściej jednak otwarta agresja zostaje przekształcona w poczucie lęku, stanowiące „rozlaną” reakcję emocjonalną, która nakłada się na całość psychiki i tłumi normalne funkcjonowanie osadzonych. Szkodliwość lęku polega przede wszystkim na tym, że jest on w więzieniu najsilniejszym hamulcem nie tylko życia emocjonalno – uczuciowego, ale także introwersyjno – intelektualnej i twórczej strony psychiki osadzonych⁵⁷.

Występowanie sytuacji trudnych, pod względem ich częstotliwości i nasilenia jest uzależnione od wielu czynników. Również sposób interpretowania zdarzeń jako trudne lub nie uzależniony jest od indywidualnych predyspozycji osoby izolowanej. Do czynników natury zewnętrznej wpływających na odbiór sytuacji należy z pewnością typ zakładu karnego wraz z jego infrastrukturą, a także pojemność jednostki, przeludnienie, warunki socjalno – bytowe, dostęp do zróżnicowanej oferty zajęć, podkultura przestępcza oraz styl zarządzania. Czynniki natury wewnętrznej są osobowościowe właściwości osadzonych, styl życia przed umieszczeniem w więzieniu, uprzednie odbywanie kary, poziom kontroli emocjonalnej, próg odporności na stres, umiejętności adaptacyjne.

---

⁵⁷ Szerzej na temat emocjonalnych skutków izolacji w pracach Jadwigi Sikory: *Problemy resocjalizacji w świetle badań psychologicznych*, Warszawa 1971; *Środowisko więzienne a resocjalizacja*, Przegląd Penitencyjny i Kryminologiczny, 1973, Nr 3; *Obraz emocjonalności więźniów w świetle badań psychologicznych, biochemicznych i fizjologicznych*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978.

Blok samokształceniowy 1.3.

	<p>Słowa kluczowe:</p> <p>izolacja społeczna, rodzaje izolacji społecznej, izolacja więzienna, izolacyjność instytucji, sytuacje trudne w więzieniu</p>
	<p>Zagadnienia kontrolne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Opisz izolację więzienną jako specyficzny rodzaj izolacji społecznej człowieka. 2. Scharakteryzuj izolację więzienną jako sytuację trudną dla osadzonych. 3. Omów klasyfikację sytuacji trudnych występujących w więzieniu. 4. Podaj przykłady różnych sytuacji trudnych występujących w środowisku osadzonych.
	<p>Zagadnienia do przemyślenia:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zastanów się jakie mogą występować i jak będą spostrzegane sytuacje trudne przez uczestników izolacji rozrywkowej np. w domu Wielkiego Brata (<i>Big Brother</i>). 2. Jakie sytuacje trudne mogą występować u człowieka zwerbowanego przez wyznawców sekty i przebywającego w komunie sekty? 3. Jakie sytuacje trudne mogą występować u skazanego na karę pozbawienia wolności w postaci dozoru elektronicznego?

Blok samosprawdzający (*self-test*) 1.3.

- 1. Istotą izolacji społecznej jest ...**
  - a) architektura uniemożliwiająca kontakty ze światem zewnętrznym
  - b) zerwanie lub rozluźnienie więzi z naturalnym środowiskiem społecznym
  - c) segregowanie ludzi ze względu na określone kryterium społeczne
- 2. Subiektywne spostrzeżenie przez osadzonych funkcjonariuszy SW jako negatywnie nastawionych wiąże się przede wszystkim z ...**
  - a) sytuacją trudną w postaci odczuwanego zagrożenia
  - b) sytuacją trudną w postaci konfliktu wewnętrznego
  - c) sytuacją trudną w postaci deprivacji społecznej
- 3. Przebywanie skazanego przez długi okres czasu w tym samym oddziale mieszkalnym, stykanie się z tymi samymi osobami i wykonywanie rutynowych czynności skutkuje ...**
  - a) zagrożeniem
  - b) zakłóceniem
  - c) przeciążeniem
- 4. Izolacja penitencjarna jako pejoratywny rodzaj izolacji społecznej nie obejmuje ...**
  - a) skazanych w zakładach karnych typu otwartego
  - b) przestępców chorych psychicznie ze względu na ich niepoczytalność w chwili popełniania czynu
  - c) tymczasowo aresztowanych, którym zastosowano minimalny wymiar aresztu
- 5. Sytuacje trudne, w których następuje zderzenie odmiennych racji, poglądów, stanowisk, zdań to ...**
  - a) deprivacje
  - b) zakłócenia
  - c) konflikty

1.4. Deprywacyjny charakter instytucji więzienia

Jak zaznaczono w poprzednim rozdziale, izolacja penitencjarna jest sytuacją bardzo trudną, a jej uciążliwość wynika przede wszystkim z deprywacyjnego charakteru instytucji więzienia. Funkcjonowanie człowieka w warunkach utrudniających zaspokajanie różnego rodzaju potrzeb wpływa niekorzystnie na jego psychikę i kontakty międzyludzkie, stając się przyczyną niskiej efektywności resocjalizacyjnej podejmowanych oddziaływań⁵⁸. Wśród osadzonych znajdują się często osoby, które nie posiadają umiejętności odraczania gratyfikacji i radzenia sobie z napięciem wywołanym niezaspokojonymi potrzebami, dla których izolacja staje się tym bardziej uciążliwa. Świadomość personelu więziennego i innych osób kontaktujących się profesjonalnie z więźniami (wolontariusze, wolnościowi terapeuci, przedstawiciele stowarzyszeń i fundacji) w zakresie wpływu deprywacji na postawy prezentowane przez osoby pozbawione wolności jest niezwykle istotna z punktu widzenia podejmowanych działań dyscyplinujących, pomocowych, wychowawczych, terapeutycznych itp. Funkcjonariusze powinni zdawać sobie sprawę, że naturalną reakcją człowieka na niezaspokojenie potrzeby jest poszukiwanie możliwości jej realizacji w sposób nielegalny lub odreagowanie stresu w sposób niedozwolony.

W literaturze przedmiotu istnieje wiele koncepcji wyjaśniających, porządkujących i opisujących potrzeby ludzkie⁵⁹. W zależności od źródła wzbudzenia potrzeby można je podzielić na: potrzeby biologiczne (ich niezaspokojenie w konsekwencji doprowadza do pogorszenia stanu zdrowia lub śmierci), psychiczne (ich podłożem są przeżycia człowieka, stany ducha i procesy psychiczne) oraz społeczne (warunkiem ich zaspokojenia jest satysfakcjonujący kontakt z innymi ludźmi). Najbardziej znaną teorią potrzeb, nadającą potrzebom strukturę hierarchiczną, jest tzw. „piramida

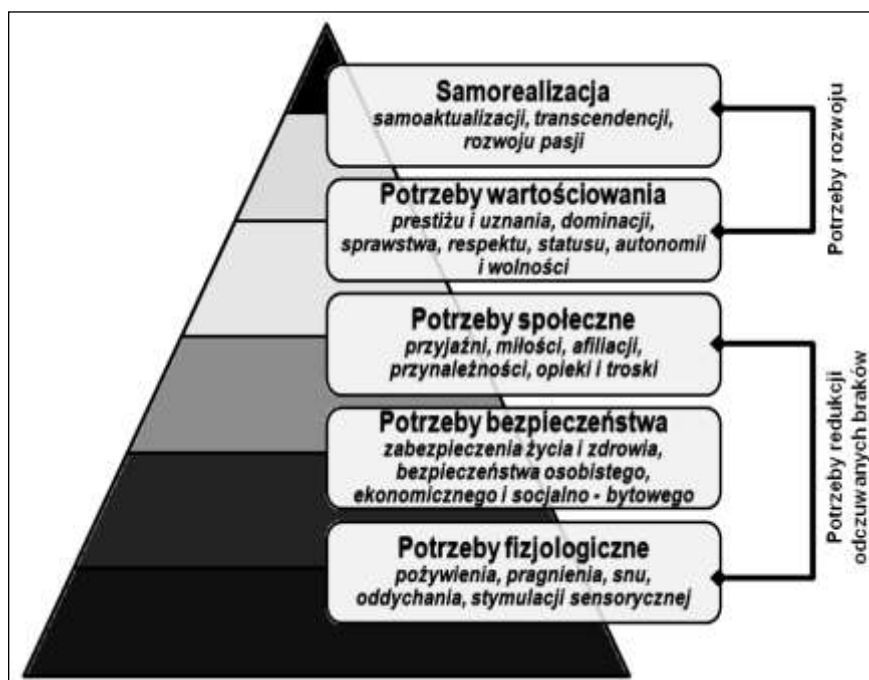
---

⁵⁸ Machel H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Kraków 2006.

⁵⁹ Obuchowski K., *Galaktyka ludzkich potrzeb: psychologia dążeń ludzkich*, Poznań 2000.

potrzeb” Abrahama H. Maslowa. Podzielił on potrzeby ludzkie na dwie kategorie – potrzeby podstawowe i potrzeby rozwoju (wzrostu). O ile potrzeby podstawowe mogą być w pełni zaspokojone (np. pożywienia, odpoczynku itp.), o tyle potrzeby rozwoju charakteryzują się ciągłym wzrostem zapotrzebowania na ich realizację (np. samorealizacji, szczęścia itp.). Harmonijne i zgodne z oczekiwaniami społecznymi zaspokajanie potrzeb jest niezbędne do prawidłowego funkcjonowania człowieka i przyczynia się do powstawania właściwych relacji z otoczeniem, gwarantuje wewnętrzny rozwój i poczucie osobistego spełnienia.

Hierarchiczne usytuowanie poszczególnych rodzajów potrzeb powoduje, że te znajdujące się na wyższym poziomie mogą być realizowane tylko wówczas, gdy potrzeby podstawowe będą zaspokojone, przynajmniej w minimalnym stopniu. Zaspokojenie określonej potrzeby powoduje u człowieka pozytywne stany emocjonalne, takie jak: zadowolenie, ulga, radość, satysfakcja. Zdarza się, że zaspokojenie jednej wyzwała pojawienie się potrzeby następnej (np. zaspokojona potrzeba aktywności fizycznej wzbudza potrzeby pragnienia i odpoczynku).

Rysunek 1.4.1. Hierarchiczna struktura potrzeb wg Abrahama H. Maslowa. Źródło: opracowanie własne na podstawie (Maslow 2006).

Obowiązkiem administracji więzienia jest zapewnienie godziwych warunków egzystencji osób pozbawionych wolności w taki sposób, żeby minimalizować, na ile to jest możliwe, negatywne wpływy izolacji więziennej, zapewnić zachowanie zdrowia osadzonych, a także realizować poprawczy cel wykonywania kary lub prawidłowy tok postępowania karnego⁶⁰.

Potrzeby *fizjologiczne*, z uwagi na ich pierwotny charakter, muszą być zaspokojone, dlatego w więzieniu każdy skazany posiada wyznaczone miejsce do spania i wypoczynku, dostarczane mu są posiłki o odpowiedniej kaloryczności i napoje, zapewnia mu się ubranie stosowne do pory roku oraz korzysta z codziennego spaceru, a każda cela mieszkalna posiada okno z dostępem do świeżego powietrza. Zaspokojenie potrzeb o charakterze socjalno – bytowym nie uwzględnia jednak indywidualnych oczekiwań więźniów⁶¹.

Służba więzienna jest zobowiązana przepisami do zapewnienia *bezpieczeństwa* osobistego każdemu więźniowi i podejmuje w tym zakresie szereg działań zapobiegających szykanom, przemocy i wykorzystywaniu wśród osadzonych. W tym celu poznaje się środowisko osób pozbawionych wolności, kształtuje właściwe relacje społeczne, odpowiednio rozmieszcza się osadzonych w oddziałach i dobiera skład osadzenia w celach mieszkalnych. Większość aktywności podejmowanych przez osadzonych (łaźnia, spacer, zajęcia świetlicowe itp.) odbywa się pod nadzorem funkcjonariusza w celu zapewnienia bezpieczeństwa.

Skazani mogą zaspokajać potrzeby *społeczne* poprzez kontakty z innymi osadzonymi oraz personelem więziennym, a co ważniejsze, ze światem zewnętrznym. Kontakty z osobami najbliższymi oraz przedstawicielami społeczeństwa mogą mieć charakter bezpośrednich widzeń (na terenie i poza terenem zakładu karnego) oraz pośredni poprzez korespondencję, rozmowy telefoniczne, paczki i przekazy pieniężne.

Osadzeni mają możliwość realizacji potrzeb *wartościowania* poprzez aktywny udział w oddziaływaniach penitencjarnych, mogą zrzeszać się w kołach zainteresowań, uczestniczyć w konkursach, zawodach

---

⁶⁰ Stańdo – Kawecka *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków 2000; Hołda J., Hołda Z., *Prawo karne wykonawcze*, Kraków 2004.

⁶¹ Wirkut Ł., Kozłowski P., *Izolacja więzienna a zachowania autoagresywne więźniów* [w:] Jaworska A. (red.) *Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2008.

i turniejach, dzięki czemu mogą pokazać się z dobrej strony i uzyskiwać różnego rodzaju nagrody. Zwłaszcza działalność zespołów o cechach samorządu skazanych daje możliwość autonomicznego zagospodarowania czasu wolnego i poczucia sprawstwa.

Mimo wielu ograniczeń, wynikających z pozbawienia wolności, więźniowie, jeżeli odczuwają potrzebę, mogą się *samorealizować* w różnych obszarach. Osadzonym umożliwia się zdobywanie wykształcenia i podnoszenie kwalifikacji poprzez udział w nauczaniu na różnym poziomie edukacji, kursowym szkoleniu zawodowym, a także w samokształceniu. Istnieje możliwość rozwijania swoich zainteresowań i pasji poprzez działalność kół zainteresowań, pracowni (komputerowych, malarskich, rzeźbiarskich), modelarni, warsztatów pracy rękodzielniczej itp. Wszyscy osadzeni mogą wreszcie korzystać z biblioteki zakładowej, czy prenumerować interesujące ich czasopisma. Umożliwia się im również rozwijanie twórczości własnej, której efekty mogą przekazać swoim najbliższym lub zaprezentować na różnego rodzaju konkursach twórczości więziennej, gdzie wystawiane są sztuki teatralne, prezentowana jest muzyka i literatura więźniów oraz prace plastyczne.

Należy podkreślić, że niezależnie od wysiłków administracji więzienia oraz systemowych uregulowań w tym zakresie, realizacja potrzeb osadzonych jest jednak znacznie utrudniona (np. potrzeba kontaktów z bliskimi, informacji itp.), a w niektórych przypadkach zupełnie niemożliwa (np. potrzeba wolności, seksualna itp.). Z potrzebami łączy się zjawisko deprywacji tychże potrzeb, które oznacza utrudnienie lub całkowite uniemożliwienie ich zaspokajania⁶². Analizując hierarchię potrzeb Masłowa, można stwierdzić, że potrzeby *fizjologiczne* są wprawdzie zaspokajane przez administrację, aby umożliwić biologiczną egzystencję i zachowanie zdrowia więźniów, jednak sposób ich realizacji może być niesatysfakcjonujący (nieodpowiednia zdaniem więźnia pora spaceru lub zbyt krótki czas kąpieli, menu posiłków ustalane przez personel, wspólna łazienka).

Mimo podejmowanych czynności profilaktycznych osadzeni nie mają subiektywnego poczucia *bezpieczeństwa* z uwagi na zdarzające się akty agresji, kradzieże osobistych rzeczy, czy konflikty, które mogą eskalować. Niezależnie od roli grupowej i miejsca w hierarchii

---

⁶² Porównaj cytowane w opracowaniu prace Bogusława Waligóry.

podkulturowej, każdy z osadzonych czuje zagrożenie swojej dotychczasowej pozycji społecznej. Pobyt w więzieniu przyczynia się także do zagrożenia sytuacji materialnej i warunków socjalno – bytowych osadzonego i jego rodziny, dlatego ten rodzaj potrzeb jest najsilniej odczuwany przez osoby pozbawione wolności.

Życie towarzyskie i dotychczasowe kontakty społeczne zostają zawieszane, a czasami całkowicie zerwane na skutek pozbawienia wolności. Nawiązywane relacje interpersonalne w trakcie pobytu w więzieniu często mają charakter instrumentalny, powierzchowny i pozbawiony emocjonalnych więzi. Kontakt z innymi współosadzonymi uzależniony jest od typu zakładu karnego i aktualnego stanu zaludnienia. Osadzony nie ma wpływu na dobór osób, z którymi styka się na co dzień, gdyż za rozmieszczenie odpowiada administracja więzienia. Również kontakty z osobami bliskimi są reglamentowane (kilka widzeń w miesiącu) lub mają charakter pośredni (korespondencja, rozmowy telefoniczne), co utrudnia realizację potrzeby bliskości, miłości, sprawowania opieki lub doznawania troski. Zatem potrzeby *społeczne*, mimo czasami licznych kontaktów interpersonalnych, zaspokajane są w sposób niewystarczający do oczekiwań osadzonych.

Realizacja potrzeb *wartościowania* jest bardzo silnie zdeprywowana w warunkach więzienia. Na pierwsze miejsce wysuwa się tu potrzeba wolności i autonomii, która do momentu opuszczenia jednostki penitencjarnej nie będzie nigdy zaspokojona. Przyczynia się do tego degradacja statusu społecznego więźnia i obniżona samoocena. Nawet w warunkach zakładu karnego typu otwartego, gdzie samodzielność skazanych jest najdalej posunięta, a kontakt ze światem zewnętrznym odbywa się niemalże codziennie, fakt przebywania w więzieniu i konieczności poddawania się ograniczeniom wynikającym z porządku wewnętrznego i innych przepisów sprawia, że realizacja potrzeby wolności i całkowitej autonomii jest zawieszona do końca kary i uzyskania pełnej swobody.

Przy deprywacji tak wielu potrzeb, zwłaszcza gdy ich hierarchiczna struktura zakłada konieczność zaspokojenia potrzeb pierwszorzędowych, aby realizować te znajdujące się wyżej w hierarchii, trudno o pełną *samorealizację* osoby, która przebywa w sytuacji wymuszonej izolacji. Dlatego, mimo stwarzania przez system penitencjarnych różnych możliwości zagospodarowania czasu, potrzeby samoaktualizacji

i transcendencji zaspokajane są przez nielicznych więźniów i to tylko takich, których refleksyjność, poczucie własnej wartości i wewnętrznej autonomii są na bardzo wysokim poziomie. Osoby takie ze względu na bogactwo własnego wnętrza mogą doświadczać pozytywnych stanów ducha niezależnie od miejsca, w jakim przebywają, i samorealizować się w sposób aprobowany społecznie.

Potrzeba to stan napięcia wywołany poczuciem braku i zaburzenia równowagi wewnętrznej organizmu, domagający się rozładowania i zaspokojenia.

Deprywacja to utrudnienie lub uniemożliwienie zaspokojenia jednej lub grupy potrzeb.

Deprywacyjny charakter to właściwość środowiska społecznego, którego immanentną cechą jest utrudnianie lub całkowite uniemożliwienie realizacji wielu potrzeb ludzkich.

Rodzaj deprywacji to wyodrębniona kategoria zakłóceń w zaspokajaniu konkretnej grupy potrzeb np. potrzeb społecznych, czy poznawczych.

Ramka 1.4.1. Pojęcia związane z deprywacją potrzeb. Źródło: opracowanie własne na podstawie (Ciosek 1996, 2001; Waligóra 1974, 1984, 1995).

Optymalny poziom pobudzenia zmysłów decyduje o poprawnym funkcjonowaniu i sprawnym działaniu człowieka. W środowisku więziennym występuje deprywacja *sensoryczna*, spowodowana zredukowaną ilością oraz małą różnorodnością bodźców płynących z otoczenia. Decyduje o tym kilka okoliczności, a pierwszą z nich jest architektura zakładów karnych, z założenia utrudniająca kontaktowanie się uwięzionych ze światem zewnętrznym i między sobą. Więzienie oraz jego najbliższe otoczenie cechuje ubóstwo barw, monotonia i brak istotnych zmian w środowisku, zrutynizowanie zachowań i zdarzeń, co przyczynia się do powstawania tzw. „więziennej nudy”. Zaburzeniu ulega również poczucie czasu (rozdwójenie czasu). Z jednej strony wolno płynący lub wręcz stojący w miejscu okres więziennej egzystencji, a z drugiej uciekający bardzo szybko czas zewnętrzny (wolnościowy)⁶³.

⁶³ Ciosek M., *Izolacja więzienna a doświadczanie czasu*, Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny, 1983, Nr 11.

Po wtóre na brak bodźców ze świata zewnętrznego nakłada się nadmiar bodźców jednego typu charakterystycznych dla więzienia np. odgłos otwieranych i zamykanych z łoskotem krat w przejściach, szezęk klucza w drzwiach cel mieszkalnych, kroki funkcjonariusza na korytarzu, charakterystyczny zapach środków czystości pomieszany z zaduchem niewywietrzonego pomieszczenia i potu. Zaburzenie optymalnego poziomu pobudzenia zmysłowego jest powodem odczuwania przez więźniów dolegliwości i chęci dostymulowania się.

Deprywacja *informacyjna* wiąże się z ograniczonym dostępem do wiadomości z zewnątrz, zwłaszcza tych dotyczących rodziny i osobistych spraw osadzonego, a także z niepewnością źródła informacji. Ograniczenie kontaktów z najbliższymi do przepisowych widzeń, przeważnie w obecności innych odwiedzających (a w zakładzie typu zamkniętego pod nadzorem funkcjonariusza) utrudnia swobodną wymianę informacji, zwłaszcza tych osobistych. Kontrola korespondencji lub rozmów telefonicznych również może przyczyniać się do tego, że przekazywane informacje są niepełne, pozbawione krepujących i intymnych szczegółów. Brak możliwości sprawdzenia uzyskanych przez więźniów informacji z tzw. „drugiej ręki” rodzi u nich poczucie niepewności co do źródła ich pochodzenia (rodzina może zatajać ważne szczegóły, a znajomi niepotrzebnie je nadinterpretowywać lub świadomie wprowadzać w błąd). Natomiast wiedza o świecie pochodząca z telewizji i prasy ma charakter pośredni i sprawia, że pobyt w więzieniu jest uwstecznieniem osadzonych i sprawia problemy z przystosowaniem się do rzeczywistości poza więziennej.

Zakład karny, oprócz ograniczenia przestrzeni życiowej osadzonych, stwarza warunki zagęszczenia związanego z przeludnieniem. Stłoczenie na małej przestrzeni ludzi powoduje szereg utrudnień i barier w zaspokajaniu potrzeb, a wszystkie czynności, w mniejszym lub większym stopniu, są udziałem całego składu celi mieszkalnej⁶⁴. Poczucie pogwałcenia własnej prywatności na skutek przeludnienia, ingerencji administracji we wszystkie sfery życiowe i konieczności poddawania się uciążliwym czynnościom (kontrolom osobiste, przeszukiwanie celi mieszkalnej, kontrolowanie w porze nocnej, konieczność zwracania się

---

⁶⁴ Schmidt D., *Wybrane aspekty przeludnienia w jednostkach penitencjarnych* [w:] Kuć M. (red.) *Kryminologiczne i penitencjarne aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności*, Lublin 2008.

z pisemnymi prośbami o załatwienie podstawowych spraw) sprawiają, że więźniowie przeżywają przykre stany psychiczne i brakuje im poczucia stabilizacji **emocjonalnej**. Utrudniona możliwość realizowania się na różnych płaszczyznach sprawia, że dominuje u nich poczucie bezradności, uwsteczniania, a w różnych sytuacjach brakuje im spontaniczności i radości⁶⁵.

Kontakty międzyludzkie w środowisku więziennym nasycone są nieufnością i podejrzliwością, a często agresją. Brak satysfakcjonujących więzi z innymi ludźmi, opartych na szczerych relacjach i przyjaźni jest przyczyną deprywacji **społecznej**. Więźniowie dotkliwie odczuwają również tęsknotę za rodziną, przyjaciółmi i znajomymi. Brakuje im bezinteresowności i bliskości w kontaktach interpersonalnych⁶⁶.

- ✓ Cierpienie fizyczne i psychiczne, które dezorganizuje normalne funkcjonowanie (zawężenie pola świadomości i skupianie się wyłącznie na bodźcach dotyczących niezaspokojonej potrzeby, ograniczenie zachowań tylko do doraźnego zaspokojenia lub likwidacji trudności uniemożliwiającej realizację potrzeby).
- ✓ Regresja, czyli cofnięcie się do wcześniejszych etapów rozwoju człowieka i reagowanie w sposób dziecinny i nieadekwatny do sytuacji (płacz, ucieczka, śmiech).
- ✓ Fiksacja, czyli uporczywe kontynuowanie podejmowanych czynności w celu zaspokojenia potrzeby, mimo braku widocznych efektów i pożądaných skutków (roszczeniowość, wysuwanie żądań wobec administracji niemożliwych do spełnienia, upór i nieprzyjmowanie argumentacji).
- ✓ Wypieranie, czyli spychanie do podświadomości występowania określonej potrzeby, niemyślenie o niej, zajmowanie się czymś innym.
- ✓ Wypaczenie osobowości (agresywność, wybuchowość, egoizm, skłonność do manipulacji, nieumiejętność odraczania gratyfikacji, prizonizacja).
- ✓ Konflikty i zachowania nieakceptowane społecznie (kłótniowość, kradzieże, odreagowanie na innych).
- ✓ Agresja skierowana na otoczenie lub własną osobę (bójki,

⁶⁵ Niewiadomska I., *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.

⁶⁶ Mazur J., *Deprywacja u osób pozbawionych wolności. Głos w sprawie pomocy w sytuacjach trudnych dla osadzonych* [w:] Kuć M. (red.) *Kryminologiczne i penitencjarne aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności*, Lublin 2008.

	<p>demolowanie celi, samouszkodzenia ciała).</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Nieadekwatna ocena rzeczywistości, wyuczona bezradność, brak umiejętności stawiania i realizacji celów ✓ Ślady traumy w psychice, które pozostają niejednokrotnie na całe życie (lęk przed odrzuceniem, zależność, depresyjność).
<p>Ramka 1.4.2. Skutki deprivacji więziennej. Źródło: opracowanie własne na podstawie (Waligóra 1974, 1984, 1995; Ciosek 1996, 2001; Niewiadomska 2007).</p>	

Jedną z najbardziej dotkliwych dolegliwości więzienia jest niemożność realizowania w sposób satysfakcjonujący potrzeb seksualnych. Specyfika tych potrzeb wynika z faktu, że łączą one w sobie, chyba jak żadna inna potrzeba, aspekty biologiczne, psychiczne i społeczne. Czynniki te oddziałują na siebie i trudno je rozdzielić⁶⁷. Biologiczny komponent dotyczy popędu seksualnego, który domaga się rozładowania, prokreacji i przedłużenia gatunku. Jednak prawidłowa realizacja tej potrzeby wymaga, oprócz intymnych warunków, również bliskiej relacji z drugą osobą, która z wzajemnością obdarzona jest uczuciem. Satysfakcjonujące kontakty seksualne wymagają zaangażowania i zapewnienia bliskości emocjonalnej, wiążą się również z doznawaniem opieki i troską o dobro partnera oraz miłością. Potrzeba kontaktu seksualnego organizuje działanie, myślenie, spostrzeganie koncentrujące się na tworzeniu więzi, nawiązanie kontaktu erotycznego i aktywność seksualną⁶⁸. Nic więc dziwnego, że zaspokojenie potrzeb seksualnych więźniów nie jest możliwe w warunkach izolacji więziennej. Osadzeni próbują zaspokajać je w sposób zastępczy poprzez masturbację, fantazje, rozmowy na temat seksu, czytanie czasopism o treści erotycznej i oglądanie zdjęć pornograficznych. Mają również do wyboru abstynencję lub kontakty homoseksualne⁶⁹.

Przedłużająca się deprivacja seksualna stanowi zagrożenie dla męskiego obrazu własnej osoby, ponieważ mężczyźni kształtują swoją

⁶⁷ Lew – Starowicz Z., *Przemoc seksualna*, Warszawa 1992.

⁶⁸ Ostrowska K., *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii*, Warszawa 2008.

⁶⁹ Krzyżanowski A., *Aktywność seksualna jako warunek równowagi psychofizycznej osób pozbawionych wolności* [w:] Klukowski K., Łapiński P., Wiza A., Kaczmarek A. (red.) *Promocja zdrowia we współczesnym więziennictwie*, Kalisz 2006.

tożsamość poprzez styczność z kobietami⁷⁰. Zwłaszcza u ludzi młodych, o nieukształtowanej osobowości i niedojrzałych w rozwoju psychoseksualnym może to doprowadzić do wypaczenia tej sfery psychiki, zaburzeń rozwoju psychoseksualnego i tzw. erotomanii sytuacyjnej, a w skrajnych przypadkach do skierowania popędu na osoby tej samej płci – sytuacyjnego homoseksualizmu⁷¹. W zależności od płci występują różnice w kwestii zachowań homoseksualnych. Wśród osadzonych mężczyzn dopuszczalna jest wyłącznie aktywna rola w kontakcie homoseksualnym, połączonym zazwyczaj z agresją i wykorzystaniem słabszego więźnia, zakazana jest rola uległa. Natomiast w środowisku osadzonych kobiet kontakty homoseksualne są bardziej tolerowane, zwłaszcza gdy łączą się z uczuciem i wzajemną troską między partnerkami. M. Kosewski, opisując zjawisko homoseksualizmu wśród osadzonych kobiet, rozróżnił trzy rodzaje występujących u nich kontaktów seksualnych: miłość godną, niegodną i sprzedajną. Miłość godna wiąże się z uczuciem, które łączy partnerki tworzące swoistą parę. Miłość niegodna ma miejsce w przypadkach kobiet agresywnych, które siłą zmuszają współosadzone do kontaktów wbrew ich woli. Wreszcie miłość sprzedajna to prostytutka, dzięki której osadzone zdobywają różne dobra atrakcyjne w więzieniu (papierosy, kawa, herbata, karty telefoniczne itp.) poprzez świadczenie usług seksualnych.

W literaturze przedmiotu znane są trzy podejścia do problemu więziennej deprywacji seksualnej⁷². Pierwsze, zwane restrykcyjnym, podkreśla odwetową funkcję kary pozbawienia wolności, w którą wpisuje się szereg niedogodności, w tym również brak możliwości zaspokojenia potrzeby seksualnej⁷³. Drugie podejście wskazuje na możliwość złagodzenia tej dolegliwości poprzez umożliwienie zaspokojenia potrzeb seksualnych na terenie więzienia w formie tzw. widzeń intymnych (w polskim systemie penitencjarnym jest to nagroda w postaci widzenia w osobnym

⁷⁰ Górski J., *Podkultura więzienna a problem resocjalizacji skazanych* [w:] Hołyst B. (red.) *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984.

⁷¹ Szczygieł G.B., *Spoleczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002; Flatau – Kowalska A., *Problem seksualny w życiu więzienia*, *Przegląd Więzienny*, 1957, Nr 2; Giza J., Marasiewicz W., *Homoseksualizm w środowisku więźniów młodocianych*, *Przegląd Penitencjarny*, 1968, Nr 4.

⁷² Rabinowicz L., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1933.

⁷³ Bulenda T., Musidłowski R., *Wybrane problemy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec skazanych wykazujących dewiacje seksualne* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.

pomieszczeniu bez dozoru)⁷⁴. Najbardziej liberalnym rozwiązaniem problemu deprivacji seksualnej (stosowanym zwłaszcza w zakładach półotwartych i otwartych) jest umożliwienie realizacji tej potrzeby w warunkach wolnościowych poprzez system przepustowy i widzeń poza terenem zakładu karnego⁷⁵.

Blok samokształceniowy 1.4.

	<p>Słowa kluczowe:</p> <p>potrzeby, deprivacja, realizacja potrzeb w więzieniu, rodzaje deprivacji więziennej, deprivacja seksualna, skutki deprivacji więziennej</p>
	<p>Zagadnienia kontrolne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Na czym polega deprivacyjny charakter izolacji więziennej? 2. Omów sposoby realizacji potrzeb w warunkach izolacji więziennej. 3. Scharakteryzuj rodzaje deprivacji występujące w warunkach izolacji więziennej. 4. Omów problem deprivacji potrzeb seksualnych występujący w izolacji więziennej. 5. Jakie są konsekwencje deprivacyjnego charakteru izolacji więziennej?
	<p>Zagadnienia do przemyślenia:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zastanów się jakie potrzeby są zdeprivowane u żołnierzy w trakcie misji pokojowych realizowanych zagranicą w ramach kontyngentów ONZ. 2. Jakie rozwiązania architektoniczne i organizacyjne mogłyby ograniczyć deprivacyjny charakter więzienia?

⁷⁴ Malec J., *Intymne widzenia więźniów* [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Część I*, Biuletyn RPO, Nr 28, Warszawa 1995.

⁷⁵ Machel H., *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk 1994.

Blok samosprawdzający (*self-test*) 1.4.

- 1. Jaka kategoria potrzeb więźniów nie musi być obligatoryjnie zaspokojona przez administrację więzienia ...**
  - a) potrzeby fizjologiczne
  - b) potrzeby bezpieczeństwa
  - c) potrzeby wartościowania
- 2. Tzw. „więzienna nuda” wiąże się z deprivacją ...**
  - a) sensoryczną
  - b) informacyjną
  - c) emocjonalną
- 3. Do deprivacji informacyjnej przyczynia się bezpośrednio ...**
  - a) architektura jednostki penitencjarnej
  - b) nadzór nad korespondencją i kontrola rozmów telefonicznych przez administrację jednostki penitencjarnej
  - c) przeludnienie i ograniczenie przestrzeni życiowej w jednostce penitencjarnej
- 4. Restrykcyjne podejście do problemu deprivacji potrzeb seksualnych w systemie penitencjarnym oznacza ...**
  - a) umożliwienie satysfakcjonującej realizacji tych potrzeb poza terenem zakładu karnego
  - b) umożliwienie satysfakcjonującej realizacji tych potrzeb na terenie zakładu karnego
  - c) uniemożliwienie satysfakcjonującej realizacji tych potrzeb na terenie i poza terenem zakładu karnego
- 5. Cofnięcie się na skutek deprivacji potrzeb do wcześniejszych etapów rozwoju człowieka i reagowanie w sposób dziecinny i nieadekwatny do sytuacji to zjawisko ...**
  - a) fiksacji
  - b) regresji
  - c) wyparcia

1.5. Ograniczanie negatywnych skutków więzienia

Izolacja człowieka od jego naturalnego środowiska, ograniczenia swobody działania i procesy dehumanizacji wpływają destrukcyjnie na funkcjonowanie psychospołeczne osób przebywających w warunkach więzienia (dotyczy to zarówno personelu, jak i więźniów) i tym samym ograniczają proces resocjalizacji penitencjarnej. W nowoczesnych systemach penitencjarnych akt karania został zracjonalizowany i ma przede wszystkim oddziaływać na świadomość i postawy przestępców, a towarzysząca temu aktowi izolacja więzienna powinna wzbudzić w nich refleksję nad dotychczasowym życiem i wyzwolić wolę poprawy⁷⁶. Należy zatem dokładać starań, aby negatywny wpływ instytucji więzienia minimalizować zgodnie z obowiązującymi standardami traktowania osób pozbawionych wolności oraz przepisami penitencjarnymi.

Do najczęstszych zjawisk patologicznych zachodzących w więzieniu można zaliczyć: wzajemną demoralizację osadzonych, przestępczość wewnątrzwięzienną, różne formy agresji i przemocy, zachowania homoseksualne itp. Zdarza się również nierzetelne wykonywanie swoich obowiązków, zaniedbanie i nadużycie ze strony funkcjonariuszy, a także zjawisko korupcji⁷⁷.

Ograniczenie patologicznych zjawisk zachodzących w więzieniu, oprócz uregulowań prawnych, związane jest przede wszystkim z etyką służby penitencjarnej i właściwymi postawami całego personelu więziennego i etosem zawodowym służby więziennej. Więzienie w swych założeniach nie powinno być zatem tylko instytucją izolacyjną, ale wychowawczą, w której proces resocjalizacji jest najważniejszym celem. Każdy kontakt osadzonego z przedstawicielem personelu więziennego, niezależnie od okoliczności i działu służby reprezentowanego przez

---

⁷⁶ Ambrozik W., *Pedagogika resocjalizacyjna* [w:] Śliwerski B. (red.) *Pedagogika. Tom 3: subdyscypliny wiedzy pedagogicznej*, Gdańsk 2006.

⁷⁷ Pich S., Wesołowska – Krzysztofek I., *Zanim będzie za późno: zjawisko korupcji w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej*, Kalisz 2008.

funkcjonariusza, powinien być nastawiony na wzajemne zrozumienie i właściwą komunikację oczekiwań. To funkcjonariusz powinien wykazywać w tych sytuacjach kulturę osobistą i opanowanie, znać i praktycznie stosować metody wpływu osobistego i sytuacyjnego, aby swoim przykładem modelować u więźniów postawy akceptowane społecznie, rozwiązywać problemy i łagodzić konflikty. Osadzeni winni być traktowani tak jak wszyscy inni ludzie, w sposób praworządny i nienaruszający ich godności jako istoty ludzkiej. Dezaprobata, negatywna ocena, wyciąganie konsekwencji dyscyplinarnych powinny zawsze dotyczyć niewłaściwego zachowania, przy jednoczesnej akceptacji dla osadzonego jako człowieka, który zawsze ma czas na zmiany swojego postępowania.

Współcześnie systemem penitencjarnym uchodzącym za najnowocześniejszy i najbardziej humanitarny jest system skandynawski. Więzienie duńskie, norweskie, czy szwedzkie cieszy się opinią miejsca, w którym kadra radzi sobie z przestępcami w sposób zapewniający więźniowi godność, realizację jego potrzeb na dość wysokim standardzie, a zarazem bardzo skuteczny z resocjalizacyjnego punktu widzenia. Polityka skandynawska uwzględnia bowiem fakt, że nie długość kary i skrajna jej dolegliwość wpływa na poprawę więźniów, ale oddziaływania edukacyjne, terapeutyczne, rehabilitacyjne, profilaktyczne, prowadzone na bardzo wysokim poziomie przez wysoce wyspecjalizowany personel. Istotne jest również, że nie przymus resocjalizacji, a bogaty wachlarz oferty programowej umożliwia daleko posuniętą indywidualizację, przy szeroko zakrojonym współdziałaniu społeczeństwa⁷⁸. Zatem wzorując się na nowoczesnych systemach państw wysokorozwiniętych również w polskim systemie penitencjarnym należy podejmować w większym zakresie działania organizacyjne, zbliżające jednostkę penitencjarną do instytucji wychowawczej, której kultura organizacyjna, klimat społeczny i relacje pomiędzy podopiecznymi a kadrami sprzyjałyby realizacji funkcji resocjalizacyjnej⁷⁹.

---

⁷⁸ Płatek M., *Systemy penitencjarne państw skandynawskich na tle polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej*, Warszawa 2007.

⁷⁹ Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa 2005.

- Respektowanie zasady otwartości i normalności, żeby ograniczyć cechę totalności, jaką jest izolowanie społeczne osób pozbawionych wolności. Wprowadzanie na teren jednostki penitencjarnej osób z zewnątrz (wolontariuszy) i współpraca z przedstawicielami fundacji, stowarzyszeń, związków wyznaniowych i kościołów oraz innych organizacji i podmiotów zajmujących się resocjalizacją i pomocą osobom pozbawionym wolności i ich rodzinom.
- Indywidualizowanie klasyfikacji skazanych i umieszczanie ich, gdy przemawiają za tym przesłanki formalne i właściwości osobiste, w zakładach karnych typu półotwartego i otwartego.
- Stosowanie zasady wolnej progresji umożliwiającej przechodzenie więźniów od pełnej izolacji i kontroli w zakładzie typu zamkniętego do zmniejszonej izolacji, łagodniejszych rygorów i zwiększonej samokontroli i dyscypliny w zakładzie półotwartym i otwartym.
- Stwarzanie sytuacji wychowawczych, w których osadzony musi dokonywać samodzielnych wyborów i odczuwać ich pozytywne skutki lub ponosić negatywne konsekwencje (zasada odpowiedzialności).
- Wyraźne zróżnicowanie warunków odbywania kary i oferty zajęciowej w zależności od systemu wykonywania kary (inne priorytety w systemie terapeutycznym, a inne w systemie programowanego oddziaływania) i współdziałania w tym zakresie skazanych z kadrami penitencjarną.
- Udzielanie więźniom wsparcia psychicznego (konsultacje wychowawcze, psychologiczne, medyczne), społecznego (grupy wsparcia i samopomocowe) i informacyjnego (wykazy instytucji, przepisy, doradztwo).
- Osadzeni powinni mieć możliwość pracy zarobkowej, aby w ten sposób zarobić na własne wydatki, spłacić zobowiązania finansowe, odciążyć lub wręcz pomóc materialnie rodzinie.
- Stosowanie w szerokim zakresie nauczania, zwłaszcza dla skazanych młodocianych i tych, którzy nie mają wyuczonego zawodu, a także umożliwienie podwyższania kwalifikacji zawodowych lub przekwalifikowywania się.
- Umożliwianie więźniom zrzeszania się w zespołach zainteresowań i samorządach skazanych, co zwiększa u nich poczucie autonomii, sprawstwa i odpowiedzialności za podejmowane decyzje i dokonane wybory – stanowi to przeciwagę do jednoosobowego zarządzania i administracyjnego regulowania podejmowanych czynności.
- Wykorzystywanie przez dyrektora uprawnień w zakresie odstępstw od regulaminów i stosowania ulg (indywidualny wystrój celi, własna odzież, widzenia, paczki, wyposażenie w sprzęt audio wideo i komputerowy).
- Zwiększenie oferty programów readaptacyjnych, resocjalizacyjnych i zajęć kulturalno – oświatowych i sportowych, zwłaszcza tych, które realizowane są przez osoby z zewnątrz i poza terenem zakładu karnego.
- Umożliwienie osadzonym rozwijania ich zainteresowań, twórczości

i samorealizacji w różnego rodzaju pracowniach artystycznych, organizowanie konkursów twórczości więziennej.

- ☑ Odpowiednia baza techniczna umożliwiająca prowadzenie zróżnicowanych form oddziaływania i aktywności wolnoczasowej więźniów (świetlice, sale terapeutyczne, hale sportowe, boiska do różnych gier, sale rekreacyjne, warsztaty, pracownie).
- ☑ Zachowanie właściwych proporcji pomiędzy administracyjnie zorganizowanym czasem, a czasem do własnej dyspozycji więźniów – na ile to jest możliwe, skazani powinni w ciągu dnia znajdować się poza całą mieszkalną i uczestniczyć w zajęciach indywidualnych i grupowych.
- ☑ Umożliwienie rozwoju duchowego i praktyk religijnych, poprzez indywidualną i grupową posługę kapelańską, kontakty z kościołami i związkami wyznaniowymi, bractwami religijnymi, transmisje mszy i uroczystości kościelnych.
- ☑ Ułatwianie społecznej readaptacji poprzez intensyfikowanie oddziaływań przygotowujących do życia na wolności, w ważnych dla skazanego momentach pobytu w zakładzie karnym (przepustki, przerwy w karze, warunkowe przedterminowe zwolnienie, zbliżający się koniec kary) – tworzenie kompleksowych programów wolnościowych.
- ☑ Pomoc postpenitencjarna, powinna być nastawiona na wszelkie przejawy wsparcia społecznego. Wielopodmiotowe programy readaptacyjne winny służyć z jednej strony konstruowaniu przez więźnia nowych ról społecznych, stosunków i przynależności, a z drugiej strony reorganizacji środowiska na uczestnictwo w życiu społecznym byłego więźnia. Wsparcie społeczne wydaje się być węzłowym problemem readaptacji po opuszczeniu zakładu karnego, dlatego jednostka penitencjarna powinna szeroko współpracować z lokalnymi służbami socjalnymi.

Ramka 1.5.1. Systemowe rozwiązania organizacyjne zbliżające jednostkę penitencjarną do instytucji wychowawczo – resocjalizacyjnej. Źródło: opracowanie własne na podstawie (Machel 2003; Szczepaniak 2003; Niewiadomska 2007; Ambrozik 2008; Płatek 2008).

Należy podkreślić, że współpraca wszystkich pionów służby w zakresie stworzenia odpowiednich warunków socjalno – bytowych, korzystania z uprawnień osadzonych oraz egzekwowania od nich obowiązków, przy daleko idącej dbałości o podmiotowe traktowanie, będzie sprzyjać właściwej atmosferze i kształtowaniu relacji społecznych. Realizacja zadań służby więziennej powinna uwzględniać priorytety, z których resocjalizacja zajmuje naczelne miejsce, a ochrona społeczeństwa przed przestępcami i zapewnienie bezpieczeństwa wewnątrz jednostki są podporządkowane celowi poprawczemu. Dlatego w każdej jednostce penitencjarnej, w celu ułatwienia przepływu informacji i ustalania jednolitej

polityki wobec osadzonych, prowadzone są odprawy penitencjarno – ochronne oraz analizowane zagrożenia i utrudnienia dla procesu resocjalizacji. Ponadto w jednostkach organizowane są szkolenia wewnątrzdziałowe oraz ogólnopenitencjarne z zakresu psychospołecznych mechanizmów funkcjonowania człowieka, profilaktyki zachowań patologicznych i umiejętności postępowania z różnymi kategoriami osadzonych.

Paradoksalnie, kara pozbawienia wolności może mieć również pozytywne skutki dla więźniów⁸⁰. Jest ich zdecydowanie mniej niż negatywnych konsekwencji, jednak od momentu, gdy w doktrynach penitencjarnych oprócz izolacji zakładana jest poprawcza funkcja kary i odnowa moralna osadzonych, więzienie stwarza więźniowi szansę odkupienia swoich win i zadośćuczynienia społeczeństwu, pracy nad sobą i osobistej przemiany, tak, aby powrócił do społeczeństwa⁸¹. Właściwa realizacja funkcji resocjalizacyjnych przyczynia się do kształtowania społecznie pożądanych postaw, wzrostu poczucia odpowiedzialności, potrzeby przestrzegania porządku prawnego i powstrzymywania się w sytuacjach pokusy od przestępstwa. Istnieje kilka sfer życiowych więźniów, które dzięki pobytowi w więzieniu mogą podlegać korekcji.

Po pierwsze, więzienie zaspokaja podstawowe potrzeby fizycznej egzystencji, co jest ważne dla skazanych bezdomnych, niedożywionych, bez środków do życia. Zapewniona opieka medyczna umożliwia badania lekarskie i leczenie, a także zaopatrzenie w protezy i sprzęt rehabilitacyjny, zwłaszcza dla skazanych podupadających na zdrowiu z powodu niehigienicznego trybu życia. Czasami pobyt w więzieniu jest pierwszym wymuszonym dłuższym okresem abstynencji. Po wtóre, skazanych uzależnionych od alkoholu i środków odurzających lub psychotropowych obligatoryjnie obejmuje się leczeniem odwykowym, w stanach zagrożenia życia i zdrowia również leczeniem detoksykacyjnym. Zdarza się, że terapia w więzieniu jest pierwszym kontaktem ze specjalistami od leczenia odwykowego i zapoczątkowuje proces trzeźwienia.

Zatrudnienie w trakcie odbywania kary wiąże się z wyrabianiem nawyku pracy, uczenia wypełniania roli pracownika, a także sprzyja

---

⁸⁰ Porównaj rozdział *Pozytywne efekty kary pozbawienia wolności* [w:] Niewiadomska ... op. cit., 2007.

⁸¹ Szymanowski T., Szymanowska A., *Powrót skazanych do społeczeństwa*, Warszawa 1989.

zdobywaniu doświadczenia zawodowego, które można wykorzystać na wolności. Odprowadzane składki na ubezpieczenie społeczne dają uprawnienia do otrzymania zasiłku dla bezrobotnych na wolności oraz świadczenia emerytalne i rentowe w przyszłości. W zakładach karnych należy przede wszystkim rozwijać takie formy aktywności więźniów, które wzbudzą motywację zawodową i spowodują akceptację pracy zarobkowej jako źródła utrzymania własnego i rodziny. Rozłąka z rodziną, trudna dla osadzonego, może jednocześnie wpłynąć na jego refleksję na temat dotychczasowych kontaktów z bliskimi, wypełniania przez niego ról społecznych takich jak rola ojca, męża, syna. Pobyt w więzieniu może zatem sprzyjać naprawieniu zerwanych kontaktów, zadośćuczynienia rodzinie i poczynieniu planów na przyszłość w zakresie życia rodzinnego. Otrzymywane z wynagrodzenia za pracę w więzieniu pieniądze mogą być przesyłane przez skazanego do rodziny i w ten sposób łoży on na jej utrzymanie.

Skazani mają możliwość nadrobienia zaległości edukacyjnych na różnym poziomie lub podjęcia szkoleń zawodowych podwyższających ich kwalifikację. Oferta zajęć kulturalno – oświatowych proponowanych osadzonemu może rozszerzać ich horyzonty, rozwijać zainteresowania, nauczyć ich obcowania z dorobkiem kulturowym, w tym tworzeniu kultury, a nie tylko jej konsumpcji⁸². Udział w programach resocjalizacyjnych może sprzyjać nabywaniu lub doskonaleniu umiejętności społecznych, które będą wykorzystywane w życiu codziennym⁸³. Natomiast oddziaływania specjalistyczne z psychologami, terapeutami, instruktorami dają szansę korekcji wadliwych postaw, które były przyczyną wejścia w kolizje z prawem⁸⁴.

Jak widać z przytoczonych wyżej przykładów, pobyt w więzieniu nie musi być całkowicie straconym czasem dla skazanego i daje mu szansę

---

⁸² Szczygieł G.B., *Spoleczna readaptacja skazanych – próba oceny* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności* Gdańsk 2006.

⁸³ W aktualnym systemie penitencjarnym funkcjonuje kilkadziesiąt programów profilaktycznych, resocjalizacyjnych, readaptacyjnych o sprawdzonej skuteczności. Szerzej patrz Marczak M. (red.) *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, Kraków 2009.

⁸⁴ Gordon M., *Resocjalizacja skazanych z zaburzeniami psychicznymi – możliwości i ograniczenia* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności* Gdańsk 2006.

na poprawę. Jednak, żeby wypełnić resocjalizacyjno – wychowawczą funkcję kary pozbawienia wolności, należy zdiagnozować skazanego (wskazać jego problemy, mocne strony osobowości, zainteresowania i oczekiwania) i dokonać prognozy (penitencjarnej i kryminologiczno – społecznej), następnie odpowiednio zaplanować i zaprojektować oddziaływania (indywidualny program oddziaływania, indywidualny program terapeutyczny), które później, zgodnie z dorobkiem nauk o wychowaniu i obowiązującymi przepisami, będą realizowane w sposób indywidualny i grupowy. Może to się odbywać wyłącznie w warunkach nowoczesnego prospołecznego więzienia z wysoko wyspecjalizowaną kadrą penitencjarną z szerokim udziałem społeczeństwa.

Blok samokształceniowy 1.5.	
	<p>Słowa kluczowe:</p> <p>minimalizowanie skutków izolacji, instytucja wychowawcza i resocjalizacyjna, standardy postępowania penitencjarnego, pozytywne aspekty więzienia</p>
	<p>Zagadnienia kontrolne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. W jaki sposób można minimalizować negatywne wpływy izolacji więziennej na osadzonych? 2. Jakie działania organizacyjne powinny być podjęte, żeby więzienie stało się instytucją resocjalizacyjną, a nie tylko izolacyjną? 3. Podaj pozytywne aspekty pobytu człowieka w więzieniu i wyjaśnij jak można je wykorzystać w procesie resocjalizacji.
	<p>Zagadnienie do przemyślenia:</p> <p>Zastanów się czy więzienie prywatne, w którym o końcu kary niektórych kategorii więźniów decydowałby wypracowane przez nich zyski finansowe (odpowiednio oszacowany ekwiwalent dla społeczeństwa za popełnione przestępstwa) mogłoby być alternatywą dla aktualnego systemu penitencjarnego. Podaj korzyści i niebezpieczeństwa takiego rozwiązania.</p>

Blok samosprawdzający (*self-test*) 1.5.

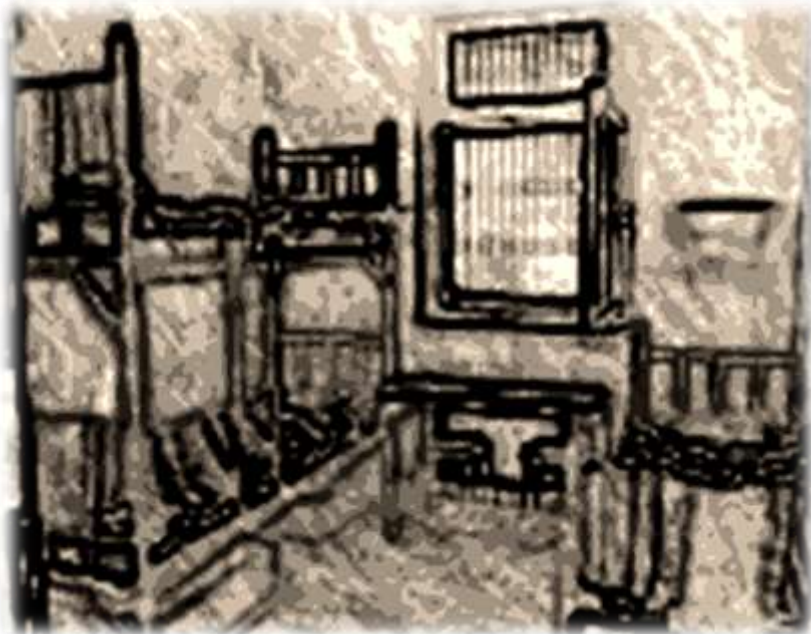
- 1. Etyka służby penitencjarnej i etos zawodu więziennika, które przyczyniają się do minimalizowania skutków uwięzienia dotyczą ...**
  - a) wszystkich funkcjonariuszy, a zwłaszcza działu penitencjarnego
  - b) wszystkich funkcjonariuszy, a zwłaszcza działu ochrony i działu penitencjarnego
  - c) wszystkich funkcjonariuszy, a zwłaszcza tych stykających się bezpośrednio z osadzonymi
- 2. Więzienie jako instytucja powołana dla dobra społeczeństwa powinno ...**
  - a) spełniać przede wszystkim funkcję izolacyjną i ochronną dla społeczeństwa
  - b) spełniać przede wszystkim funkcję wychowawczą – resocjalizacyjną, przy zapewnieniu bezpieczeństwa społeczeństwu
  - c) spełniać na równi funkcje izolacyjną – ochronną, jak i resocjalizacyjną
- 3. Do skuteczności resocjalizacyjnej skandynawskiego systemu penitencjarnego przyczyniły się poglądy, że ...**
  - a) nie długość i dolegliwość kary, ale kompleksowe oddziaływania na więźnia zapobiegają jego recydywie
  - b) krótkie, ale bardzo surowe ograniczanie swobód więźnia, poprzez przymus resocjalizacji zapobiega jego recydywie
  - c) bardzo dolegliwe warunki odbywania kary na początku i stopniowo łagodzone uciążliwości zapobiegają recydywie
- 4. Stwarzanie sytuacji wychowawczych, w których osadzony musi dokonywać samodzielnych wyborów i odczuwać ich pozytywne skutki lub ponosić negatywne konsekwencje związane jest z zasadą ...**
  - a) wolnej progresji
  - b) odpowiedzialności
  - c) indywidualizacji
- 5. Pozytywnym aspektem pobytu w izolacji, który spowoduje, że więzień nie powróci do przestępstwa może być z pewnością ...**
  - a) towarzyszące izolacji przykre zetknięcie się z osobami zdemoralizowanymi, które skutecznie zastraszają na przyszłość
  - b) towarzysząca izolacji możliwość refleksji nad dotychczasowym życiem i wola poprawy w przyszłości
  - c) towarzyszące izolacji złe warunki socjalno – bytowe i przeludnienie, działające odstraszająco na przyszłość

2

Kategorie osadzonych w polskich więzieniach

Ogólna charakterystyka więźniów

Tymczasowo aresztowani

Skazani według wybranych kryteriów klasyfikacyjnych

Więźniowie uzależnieni i upośledzeni umysłowo

Przestępcy seksualni

Więźniowie psychopatyczni

Więźniowie niebezpieczni

Skazani długoterminowi

Ogólna charakterystyka więźniów

Środowisko osób pozbawionych wolności jest bardzo zróżnicowane pod wieloma względami, poczynając od płci i wieku, wykształcenia i zawodu, poprzez historię życia przestępczego, kategorię dokonywanych przestępstw, doświadczenie więzienne, a kończąc na właściwościach mechanizmów psychicznej regulacji zachowania oraz podatności na wpływy i to zarówno negatywne, jak i pozytywne¹. Część problemów wychowawczych i sytuacji kryzysowych, z którymi boryka się personel więzienny, wynika właśnie ze zróżnicowania populacji więziennej i konieczności stosowania nieco innych środków dyscyplinujących, resocjalizacyjnych i terapeutycznych².

Również status prawny osadzonego ma wpływ na jego funkcjonowanie w izolacji i problemy, jakie mogą się u niego ujawnić. Ze względu na cel uwięzienia osadzeni dzielą się na: tymczasowo aresztowanych, skazanych i ukaranych. W grupach tych znajdują się osoby różne pod względem uprzednio odbywanych kar, stopnia demoralizacji, zdrowia itp. Na podstawie wieloletnich obserwacji stosowane są systemowe rozwiązania w zakresie rozmieszczania osadzonych i ich klasyfikowania. Wypracowane reguły uwzględniają prawne aspekty i psychospołeczne właściwości osadzonych należących do określonych grup. Ze względu na przyczyny pobytu w więzieniu i prowadzone oddziaływania penitencjarne społeczność więźniów można podzielić na trzy kategorie: przypadkowych, zdemoralizowanych i wykolejonych przestępczo³.

---

¹ Szałański J., *Zadania diagnozy i psychokorektury w procesie optymalnej readaptacji psychospołecznej więźniów* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.

² Szymanowska A., *Więzienie i co dalej*, Warszawa 2003.

³ Machel H., *Resocjalizacyjne aspekty polskiego systemu penitencjarnego – założenia i realia* [w:] Rybczyńska D. (red.) *Ciągłość i zmiana w obszarze profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, Kraków 2003.

Więźniowie przypadkowi to osadzeni mało, bądź wcale niezdemoralizowani, dla których pobyt w więzieniu jest spowodowany zbiegiem niewłaściwych wyborów życiowych i konsekwencją, często jednorazowego wybryku, czy nieumyślnego czynu przestępczego. Nie wymagają oni specjalistycznych oddziaływań resocjalizacyjnych, a jedynie pomocy w zaspokojeniu doraźnych potrzeb i działań profilaktycznych chroniących przed demoralizacją.

Więźniowie zdemoralizowani, o doświadczeniu przestępczym, którzy nie wykazują cech głębokiego wykołajenia przestępczego. W ich negatywnych zachowaniach przejawia się impulsywność i brak przewidywania skutków swoich działań. Z czasem prezentują oni jednak krytyczny stosunek do popełnianych przestępstw i przekroczeń. Ich negatywne postawy ustępują miejsca korzystnym zmianom początkowo w zachowaniach, a stopniowo również w sferze poznawczo – intelektualnej i emocjonalno – motywacyjnej. Ta kategoria więźniów wymaga intensywnych, zindywidualizowanych oddziaływań resocjalizacyjnych, odpowiednio dobranych do ich psychospołecznych właściwości i specyficznych obszarów problemowych, które są przyczyną wejścia w kolizję z normami społecznymi i przepisami prawa.

Więźniowie wykołajeni przestępczo to osadzeni, u których na głęboką demoralizację nakładają się defekty psychiczne o różnym podłożu (upośledzenie umysłowe, osobowość nieprawidłowa, zaburzenia osobowości, uzależnienia, zaburzenia psychiczne itp.). Stanowią oni 30% – 35% całej populacji więźniów i wymagają specjalistycznych oddziaływań terapeutyczno – resocjalizacyjnych, częstych interwencji psychologicznych i psychokorekcji. Część z nich odbywa karę w systemie terapeutycznym czasowo (np. uzależnieni) lub w całości (np. z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi). Jest to kategoria więźniów oporna na większość oddziaływań i regularnie wraca do działalności przestępczej, a w konsekwencji do więzienia.

Ramka 2. Kategorie więźniów wraz z charakterystyką. Źródło: opracowanie własne na podstawie (Machel 2003).

W literaturze przedmiotu istnieje szereg opracowań charakteryzujących wybrane kategorie osób pozbawionych wolności⁴. Charakterystyki te koncentrują się zazwyczaj na opisie osadzonych według określonego kryterium (np. klasyfikacyjnego tj. płeć, wiek, uprzednia karalność) lub opisują szczegółowo jedną wybraną grupę osadzonych

⁴ Pierzchała K., *Przyczynek do charakterystyki osób pozbawionych wolności*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2007, Nr 54.

(np. młodocianych, czy recydywistów)⁵. Zdarzają się również charakterystyki grup problemowych osadzonych np. sprawcy określonych przestępstw (zabójcy, przestępcy seksualni), czy zaburzeń psychicznych np. pedofile, uzależnieni itd. Charakterystyka więźniów uwzględnia zatem aspekty kryminologiczne (kto, dlaczego i jakie popełnia przestępstwo) i aspekty penitencjarne (kto odbywa karę) oraz społeczno demograficzne⁶.

Dla celów dydaktycznych poniżej dokonano krótkiej charakterystyki wybranych grup osadzonych, wraz z praktycznymi wskazówkami w zakresie postępowania penitencjarnego, z uwzględnieniem wybranych kryteriów: *prawnych* (tymczasowo aresztowani), *klasyfikacyjnych* (płeć – kobiety, wiek – młodociani, uprzednia karalność – recydywiści), *zdrowotnych* (uzależnienie, upośledzenie umysłowe), *rodzaju przestępstwa* (sprawcy przestępstw seksualnych), *osobowościowych* (zaburzenia osobowości typu dysocjalnego), *penitencjarnych* (tzw. niebezpieczni), *czasu przebywania w izolacji* (skazani na 25 lat i dożywocie). Wyboru poszczególnych grup dokonano na podstawie praktyki penitencjarnej i specyficznych problemów, z jakimi spotka się personel więzienny w pracy z tymi kategoriami osadzonych.

---

⁵ Bulenda T., *Kategoryzacja skazanych w postępowaniu penitencjarnym* [w:] Bulenda T., Knap W., Lasocik Z. (red.) *Więziennictwo na początku XXI wieku*, Warszawa 2007.

⁶ Szałański J., *Zróżnicowanie populacji więziennej wyznacznikiem podatności na resocjalizację* [w:] Urban B., Stanik J.M. (red.) *Resocjalizacja*. Tom 1, Warszawa 2007.

2.1. Tymczasowo aresztowani

Tymczasowe aresztowanie stosuje się, żeby zapewnić prawidłowy tok postępowania karnego, uniemożliwić ucieczkę podejrzanego, zacieranie śladów przestępstwa, mataczenie, zastraszanie ofiary, zmuszanie do zmiany zeznań świadków, ustalanie wersji zdarzeń ze współnikami itp.⁷. Aresztowanego traktuje się jednak jako osobę niewinną do chwili zapadnięcia prawomocnego wyroku skazującego, zgodnie z zasadą domniemania niewinności. Zasada ta wymusza na personelu ograniczenie czynności resocjalizacyjnych, a wobec aresztowanego stosowane są działania zmierzające wyłącznie do wyegzekwowania poprawnego funkcjonowania w warunkach izolacji i ograniczone są do doraźnego korygowania negatywnych zachowań. Aresztowany nie uczestniczy zazwyczaj w programach resocjalizacyjnych, rozmowach wychowawczych kształtujących postawy, nie jest poddawany zabiegom psychoterapeutycznym czy psychokorekcyjnym⁸.

Czas przebywania w areszcie uzależniony jest od decyzji organu dysponującego, który zastosował ten środek zapobiegawczy. Ponieważ pobyt tymczasowo aresztowanego w więzieniu, oczekiwanie na proces i wyrok mogą być przedłużane, w psychice osadzonego pojawiają się procesy poznawcze i emocjonalne wpływające na jego samopoczucie i zachowania⁹. Szczególnie dla osób, które nie przebywały wcześniej w więzieniu, pierwsze chwile w areszcie są dramatyczne, towarzyszy im szok, bardzo silny lęk i niepewność co do przyszłości. Obawy dotyczą personelu więziennego, współosadzonych oraz swojej sytuacji prawnej (czasu pobytu w areszcie i wyroku). Pojawia się bezradność i niezrozumienie dla przepisów, które dla nowoprzyjętego w sposób zbyt szczegółowy opisują zasady jego więziennego funkcjonowania. W trakcie

---

⁷ Izydorczyk J., *Praktyka stosowania tymczasowego aresztowania (na przykładzie sądów Polski centralnej)*, Łódź 2002.

⁸ Hutkowska – Łuczyńska M., *Wykonywanie tymczasowego aresztowania* [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989 – 2009*, Warszawa 2009.

⁹ Szymanowski T., Górski J., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w świetle wyników badań*, Warszawa 1982.

pierwszych dni można zaobserwować skrajne zachowania (od buntu i jawnej agresji poprzez całkowite podporządkowanie) lub ambiwalencję uczuć objawiającą się chwiejnością emocjonalną (od płaczliwości do euforii) i zmiennością zachowań (od apatii i bierności do nadaktywności, nadmiernej gestykulacji i pobudzenia psychoruchowego). W okresie tym mogą wystąpić silne zachowania buntownicze w stosunku do personelu (niewykonywanie poleceń, agresja werbalna), zachowania agresywne w celi mieszkalnej (bójki ze współosadzonymi, niszczenie mienia) lub samoagresja (samouszkodzenia lub próby samobójcze).

Po pierwszym szoku osadzenia w areszcie następuje etap oczekiwania na proces i rozwiązanie swojej sytuacji. Aresztowany żyje nadzieją na szybkie załatwienie sprawy, liczy na niski wyrok lub uniewinnienie. W miarę upływu czasu myśli, zdominowane do tej pory faktem uwięzienia i zbliżającego się procesu, zaczynają ustępować tęsknocie za najbliższymi, jeżeli aresztowany ich ma, lękiem o ich przyszłość. Osadzony czeka na widzenie z rodziną, a oprócz tęsknoty doskwiera mu również głód informacji. Zbliżający się termin rozprawy uruchamia napięcie wewnętrzne i objawy narastającego stresu. Pojawia się bezsenność, zaburzenia apetytu, nawracające myśli związane z procesem. Towarzyszące temu oczekiwaniu rozdrażnienie bywa często przyczyną konfliktów z personelem i współosadzonymi oraz negatywnych zachowań, o skutkach których aresztowany w owym czasie w ogóle nie myśli. W tej sytuacji wiadomość o zmianie terminu lub odroczeniu sprawy, a w konsekwencji przedłużeniu sankcji i konieczności przebywania w areszcie, potęguje rozchwianie emocjonalne, poczucie bezsilności, wściekłości i inne nieprzyjemne i wrogie uczucia. Negatywne zachowania mogą się nasilać lub zmieniać ich formę. Często buntowniczy do tej pory osadzony zamyka się w sobie i kieruje agresję na własną osobę. Bywa również odwrotnie, spokojny aresztowany po kolejnej rozprawie, która nie zmieniła jego sytuacji prawnej, wraca wściekły i demoluje celę mieszkalną lub wszczynają awanturę z funkcjonariuszami. Pojawiająca się na tym etapie autoagresja może mieć charakter instrumentalny – jako protest przeciwko wymiarowi sprawiedliwości (opieszalność sądu, decyzje o przedłużeniu aresztowania itp.) lub emocjonalny – załamanie psychicznych mechanizmów adaptacyjnych (bezradność, myśli rezygnacyjne, reakcje depresyjne).

Kolejny etap w „życiu więziennym” tymczasowo aresztowanego rozpoczyna się z chwilą ogłoszenia wyroku w pierwszej instancji. Jest to ważny moment, w którym również może dojść do różnych negatywnych zachowań, zwłaszcza agresji skierowanej na własną osobę. Aresztowany mógł liczyć na niższy wyrok lub uniewinnienie, a sprawy potoczyły się nie po jego myśli. Rzadko zdarza się pogodzenie z pierwszym wyrokiem, dlatego osadzony żyje myślą o odwołaniu, obmyśla nowe strategie obrony, rozważa możliwość zmiany adwokata itp. i jest to aktywność, która absorbuje jego uwagę. Zdaje sobie również sprawę, że opinia administracji więzienia może wpłynąć na jego wizerunek w sądzie, a ponieważ poznał już środowisko więzienne, wie, jakich zachowań unikać i jak manipulować otoczeniem. Maleje znacznie prawdopodobieństwo negatywnych zachowań aresztowanego w tym czasie, jego samokontrola nastawiona jest bardziej na przeczekanie do następnej rozprawy.

Moment przełomowy następuje po wyczerpaniu wszystkich prawnych możliwości odwołania, kiedy do świadomości aresztowanego dociera fakt, że staje się on skazanym, który będzie musiał odbyć dalszą część kary pozbawienia wolności. Jest to zakończenie pierwszego etapu pobytu w więzieniu – fazy wstępnej adaptacji, w której osadzony zaczyna przyjmować różne strategie radzenia sobie z sytuacją uwięzienia i uruchamia szereg technik przystosowawczych, charakterystycznych dla więźniów.

U tymczasowo aresztowanych mogą wystąpić różne reakcje dezadaptacyjne, z myślami suicydalnymi włącznie, zwłaszcza w pierwszym momencie osadzenia, a także w sytuacji przedłużającego się aresztowania. Objawy te mogą się nasilać i przyjmować skrajną postać prób samobójczych, z chwilą zmiany sytuacji prawnej (kolejne sprawy, ujawnienie nowych przestępstw i zastosowanie tymczasowego aresztowania w innych sprawach, wyrok w pierwszej instancji, uprawomocnienie się wyroku, niepomyślne odwołania i zażalenia). Dodatkowo, jak u innych osadzonych, w życiu osobistym tymczasowo aresztowanego może nastąpić radykalna zmiana (śmierć osoby bliskiej, odwrócenie się najbliższych, utrata pracy lub mieszkania, wypadki, pogorszenie warunków egzystencji rodziny itp. kłopoty życiowe). W tych sytuacjach rośnie ryzyko zachowań suicydalnych, dlatego należy bacznie obserwować aresztowanego, wymieniać informacje osobopoznawcze z innymi funkcjonariuszami, otoczyć go wzmożoną opieką psychologiczną i wychowawczą.

Bezwzględnie należy odnotowywać wszelkie zmiany w zachowaniu (zarówno pozytywne jak i negatywne), gdyż mogą one wskazywać na myśli samobójcze i przygotowanie planu odebrania sobie życia.

Blok samokształceniowy 2.1.

	<p>Słowa kluczowe:</p> <p>kategorie więźniów, ogólna charakterystyka osób pozbawionych wolności, tymczasowo aresztowani</p>
	<p>Zagadnienia kontrolne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Omów kategorie więźniów i zastanów się jaki wpływ na postępowanie penitencjarne ma przynależność więźnia do jednej z nich. 2. Wymień znane w literaturze sposoby charakteryzowania osób pozbawionych wolności. 3. Omów funkcjonowanie psychospołeczne tymczasowo aresztowanych w zależności od etapu przebywania w jednostce penitencjarnej.
	<p>Zagadnienie do przemyślenia:</p> <p>Zastanów się z jakimi problemami natury bio–psycho–społecznej można się zetknąć u tymczasowo aresztowanych i jakie mogą być sposoby postępowania personelu w przypadku ich wystąpienia?</p>

Blok samosprawdzający (*self-test*) 2.1.

1. **Osadzeni, u których na głęboką demoralizację nakładają się defekty psychiczne o różnym podłożu (upośledzenie umysłowe, osobowość nieprawidłowa itp.), to więźniowie ...**
  - a) wykolejeni
  - b) zdemoralizowani
  - c) przypadkowi
2. **Podejmowanie wobec tymczasowo aresztowanego wyłącznie działań zmierzających do wyegzekwowania poprawnego zachowania i doraźnego korygowania negatywnych postaw wynika z zasady ...**
  - a) zapewnienia prawidłowego toku postępowania karnego
  - b) nadrzędności organu dysponującego
  - c) domniemania niewinności
3. **Dokonanie przez tymczasowo aresztowanego samouszkodzenia ciała jako protestu wobec opieszałości sądu i przedłużenia aresztowania ma charakter ...**
  - a) samoagresji emocjonalnej
  - b) samoagresji instrumentalnej
  - c) samoagresji symbolicznej
4. **Dla tymczasowo aresztowanego, który znalazł się pierwszy raz w więzieniu największe oszłolnienie i szok związany z osadzeniem następuje ...**
  - a) w pierwszym momencie osadzenia i obejmuje wstępną fazę uwięzienia
  - b) w środkowej fazie uwięzienia, gdy przygotowuje on strategię obrony i liczy na uniewinnienie lub niski wyrok
  - c) w końcowej fazie aresztowania, gdy zaczyna uruchamiać mechanizmy adaptacji więziennej
5. **Wskaźnikiem przygotowania planu odebrania sobie życia u tymczasowo aresztowanego o tendencjach suicydalnych może być ...**
  - a) wyłącznie negatywna zmiana zachowania
  - b) wyłącznie pozytywna zmiana zachowania
  - c) każda zmiana dotychczasowego zachowania

2.2. Charakterystyka skazanych według wybranych kryteriów klasyfikacyjnych

Od początków nowoczesnego więziennictwa więźniowie są segregowani według różnych kryteriów oraz celów wynikających z odrębności grup¹⁰. W aktualnym systemie penitencyjnym kodeks karny wykonawczy formułuje cele klasyfikacji osadzonych oraz kryteria klasyfikacyjne¹¹. Klasyfikacji skazanych dokonuje się w celu stworzenia warunków sprzyjających indywidualizacji w postępowaniu, zapobieganiu demoralizacji i zapewnieniu bezpieczeństwa osobistego. Klasyfikacja polega na skierowaniu skazanego do odpowiedniego rodzaju i typu zakładu karnego oraz ustaleniu systemu wykonywania kary. Ułatwia również rozmieszczenie skazanych wewnątrz jednostki penitencjarnej i w odpowiednich celach mieszkalnych¹².

Organem uprawnionym do klasyfikacji skazanych jest sąd orzekający, który, na podstawie art. 62 kodeksu karnego, w wyroku może określić rodzaj i typ zakładu karnego oraz orzec system terapeutyczny wykonywania kary pozbawienia wolności¹³. W praktyce jednak sąd w wyroku stosunkowo rzadko stosuje ten przepis w całości, najczęściej kierując tylko do systemu terapeutycznego w przypadku skazanych uzależnionych lub wykazujących zaburzenia preferencji seksualnych. Najczęściej klasyfikacji dokonuje komisja penitencjarna, organ kolegialny powoływany przez dyrektora jednostki penitencjarnej¹⁴. Innym organem uprawnionym do zmian w zakresie klasyfikacji jest sąd penitencjarny, który

---

¹⁰ Szerzej na ten temat w pracach: Kuć M., *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007; Wierzbicki P., *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Warszawa 1976.

¹¹ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny Wykonawczy [Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późniejszymi zmianami] art. 82.

¹² Stodolska L., *Typologia jednostek penitencjarnych i klasyfikacja skazanych* [w:] *Zagadnienia penitencjarne. Skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW*, Kalisz 2004.

¹³ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny [Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późniejszymi zmianami] art. 62.

¹⁴ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny Wykonawczy [Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późniejszymi zmianami] art. 75§2 i art. 76§1 pkt. 1) i 2).

może zmienić określony w wyroku rodzaj i typ zakładu karnego oraz orzeczony system terapeutyczny¹⁵, a także zmienić decyzję klasyfikacyjną komisji penitencjarnej, gdy jest ona sprzeczna z prawem¹⁶.

Klasyfikacja dokonywana jest na podstawie określonych kryteriów (przesłanek). **Kryteriami formalnymi**, określanymi również jako przedmiotowe, są: płeć, wiek, uprzednio odbywane kary pozbawienia wolności, rodzaj popełnionego przestępstwa, stwierdzony stan zdrowia fizycznego i psychicznego, w tym stopień uzależnienia od alkoholu i narkotyków. Kryteria formalne są łatwe do rozpoznania i ich ustalenie nie nastęrcza trudności, gdyż są to indywidualne cechy i właściwości oraz fakty z życia skazanego odnotowane w jego dokumentacji. **Kryteriami materialnymi** o charakterze podmiotowym są: stopień demoralizacji i zagrożenia społecznego oraz podatność na oddziaływania resocjalizacyjne. Kryteria materialne są szczególnie ważne dla odpowiednich działań penitencjarnych¹⁷. Ich precyzyjne określenie jest dość trudne i wymaga stosowania badań osobopoznawczych (rozmów, obserwacji, wywiadów o skazanym, analizy dokumentacji i wytworów własnych), w tym specjalistycznej diagnozy psychologicznej (rozmowa kliniczna, obserwacja w trakcie badań, testy psychologiczne)¹⁸.

2.2.1. Osadzone kobiety

Od początków nowożytnego więziennictwa kobiety były umieszczane w odosobnieniu od mężczyzn. W stosunku do ogółu osób pozbawionych wolności kobiety stanowią niewielki odsetek (w granicach 3% populacji osadzonych)¹⁹. W Polsce znajduje się 157 jednostek penitencjarnych, z których w 22 przebywają osadzone kobiety. Większość z nich (14 jednostek) to wydzielone oddziały kobiece w zakładach karnych

¹⁵ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny Wykonawczy [Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późniejszymi zmianami] art. 74§1.

¹⁶ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny Wykonawczy [Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późniejszymi zmianami] art. 76§2.

¹⁷ Ziemiński S., *Klasyfikacja skazanych*, Warszawa 1973.

¹⁸ Szerzej o badaniach osobopoznawczych w pracy Wołowicz M., *Wstęp do metod i technik badań penitencjarnych*, Warszawa 1989.

¹⁹ Wg stanu osadzonych na dzień 04.01.2010 ogółem osadzonych było 84 003 osób, z czego 2 697 stanowiły kobiety (3,21% ogółu populacji). Na podstawie: *Roczna informacja statystyczna za rok 2009*; <<http://www.sw.gov.pl/Strony/Statystyki.aspx> dostęp w dniu 17.08.2010>.

dla mężczyzn. Najmniejszy oddział kobiecy, z kilkunastoma miejscami, znajduje się w Nisku, a największy, o pojemności ponad 400 miejsc, mieści się w Warszawie – Grochowie. Największym zakładem karnym przeznaczonym dla kobiet jest Zakład Karny nr 1 w Grudziądzu o posiadający ponad 700 miejsc²⁰. W polskim systemie penitencjarnym matki pozbawione wolności za zgodą sądu mogą odbywać karę wspólnie z dziećmi w wieku do 3 lat, dlatego przy Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu i Zakładzie Karnym w Krzywańcu funkcjonują Domy dla Matki i Dziecka. W Grudziądzu znajduje się również szpital z oddziałem położniczo – ginekologicznym, w którym mogą rodzić osadzone kobiety.

Kryminologiczna analiza przestępczości kobiet wskazuje na to, że kobiety trafiające dotychczas do więzienia popełniały dość poważne przestępstwa (przeciwko zdrowiu i życiu, rozboje). W ostatnich latach zmieniła się jednak struktura przestępczości kobiet według rodzaju popełnianych czynów, za które odbywają karę pozbawienia wolności. Zmniejszyła się liczba zabójczyń, ale wzrosła liczba sprawczyń rozbojów i kradzieży. Do niedawna funkcjonował pewien stereotyp zdesperowanej kobiety – zabójczyni maltretującego ją fizycznie i psychicznie partnera. Jednak model ten się zmienia, pojawiły się kobiety okrutne i wyrachowane, popełniające z premedytacją przestępstwa z motywów ekonomicznych, chęci zaspokojenia swoich potrzeb²¹. Wzrosła też liczba kobiet odbywających długoterminowe kary pozbawienia wolności, choć nadal największą grupę osadzonych stanowią kobiety odbywające karę od 6 miesięcy do 2 lat pozbawienia wolności²².

Odrębnością w traktowaniu penitencjarnym kobiet w porównaniu z mężczyznami należy wskazać na fakt, że kobiety mają raz dziennie dostęp do ciepłej wody i możliwość korzystania z kąpieli dwa razy w tygodniu. Wydzielona jest również pomieszczenia dla celów higienicznych, wyposażone

---

²⁰ Na podstawie Dybalska I., *Wybrane problemy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet w obowiązującym systemie penitencjarnym w Polsce* [w:] Dybalska I. (red.) *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998 – 2008*, Warszawa 2009.

²¹ Sikoń – Łatka M., *Przekrój społeczny i psychologiczny sprawczyń wybranych typów przestępstw charakterystycznych dla stolicy* [w:] Dybalska I. (red.) *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998 – 2008*, Warszawa 2009.

²² Na podstawie: *Roczna informacja statystyczna za rok 2009*; <<http://www.sw.gov.pl/Strony/Statystyki.aspx> dostęp w dniu 17.08.2010>.

kobiety w osobne miski toaletowe. Nie stosuje się wobec nich niektórych środków przymusu bezpośredniego. W kantynach zapewnia się dostęp do artykułów higieniczno – sanitarnych oraz bielizny damskiej²³.

Personel więzienny podkreśla że praca z osadzonymi kobietami bardzo różni się od pracy z mężczyznami i jest o wiele trudniejsza. Biologiczna odrębność kobiet, ich macierzyństwo i instynktowna więź z dziećmi sprawiają, że izolację więzienną i rozłąkę z rodziną przeżywają znacznie gorzej niż mężczyźni. Mają też delikatniejszą konstrukcję psychiczną, szczególnie jeżeli chodzi o sferę emocjonalną. Cechuje je większa wrażliwość i skłonność do płaczu i teatralnych zachowań, odczuwają też silną potrzebę bliskości i chęci ciepłych kontaktów. Inaczej też niż mężczyźni pojmują pojęcie miłości i serdecznej więzi z bliską osobą. W przypadku kobiet rzadziej dochodzi do agresji fizycznej, choć i ta występuje w warunkach więzienia, częściej jednak przejawiają one skłonność do agresji werbalnej, irytacji z błahych powodów, wszczynania awantur i knucia intryg. Występująca u nich autoagresja instrumentalna ma podobne przyczyny jak u mężczyzn (protesty przeciwko wymiarowi sprawiedliwości lub administracji więzienia), natomiast w przypadku samoagresji emocjonalnej częściej występują załamania psychiczne spowodowane rozłąką z dziećmi, rozpadem rodziny, poczuciem bezradności i utraty bezpieczeństwa. Jednocześnie u osadzonych kobiet występuje zjawisko autoagresji spowodowanej przyczynami homoerotycznymi – niepożądane ujawnienie skłonności lub związków homoseksualnych ze współosadzonymi, akty zazdrości o partnerkę, zdrady, czy pokazanie poprzez samouszkodzenie swojego oddania lub szantaż emocjonalny²⁴.

Najsilniej odczuwaną przez kobiety dolegliwością więzienia jest ograniczony kontakt z rodziną. U wielu z nich obserwuje się lęk o jej rozbitcie (odejście męża, umieszczenie dzieci w placówkach opiekuńczych itp.), wzrastający niepokój o los dzieci pozostawionych bez opieki matki, obawy pogorszenia sytuacji ekonomicznej i życiowej (brak środków do życia, utrata mieszkania, choroby itp.)²⁵

²³ Bramska M., *Kobiety pozbawione wolności* [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Część II*, Biuletyn RPO, Nr 32, Warszawa 1997.

²⁴ Przybyliński S., Marczak M., *Samouszkodzenia wśród osadzonych kobiet i mężczyzn* [w:] Ambrozik W., Machel H., Stępnik P. (red.) *Misja służby Więzienniczej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.

²⁵ Kolarczyk T., Kubiak J.R., Wierzbiński P., *Przestępczość kobiet. Aspekty*

Dla przeważającej części kobiet przebywających w więzieniu, pomimo ewidentnego bycia sprawcą przestępstwa, nadal istnieje problem jednoczesnego bycia ofiarą patologicznego środowiska społecznego, zwłaszcza przemocy ze strony męża lub konkubenta²⁶, czasami wykorzystującego ją stręczyciela. W przypadku zabójczyń w ich życiu nastąpiła radykalna zamiana ról i z ofiar przeistoczyły się w sprawców. Część z nich akceptuje wyrok, ale niektóre, mimo świadomości swojej winy, pobyt w więzieniu traktują jako dalszy ciąg konsekwencji przemocy, w którą były uwikłane, dlatego często mają poczucie krzywdy i wrazenie zbytu surowego potraktowania²⁷.

Kolejnym problemem osadzonych kobiet jest uzależnienie lub nadużywanie alkoholu czy narkotyków. Pobyt w izolacji jest dla nich okresem wymuszonej abstynencji. Kobiety są bardziej podatne na spowodowane środkami chemicznymi upośledzenie funkcji poznawczych i szkody somatyczne. Szybkość wchodzenia w uzależnienie i nasilenie patologicznych zmian jest u nich zdecydowanie większe. Kiedy kobiety podejmują decyzję o leczeniu, problemy do przepracowania są u nich zupełnie inne niż u mężczyzn. Dotykają ich odmienne konsekwencje i zranienia, związane z przeszłością. Dotyczą one traumatycznych zdarzeń z dzieciństwa, sfery seksualnej, fizycznych i emocjonalnych krzywd, przemocy, macierzyństwa i kobiecości, porzucenia i toksycznych związków itp.²⁸ Sięganie po substancje psychoaktywne spowodowane jest również elementarnymi brakami w zakresie konstruktywnego radzenia sobie z trudnościami oraz zaspokajaniem potrzeb w sposób akceptowany. Osadzone kobiety często prezentują cechy współuzależnienia czy wzorce zachowania dorosłych dzieci alkoholików.

Wśród kobiet osadzonych w jednostkach penitencjarnych zdarzają się również matki, które mają możliwość wypełniania swojej roli społecznej

---

kryminologiczne i penitencjarne, Warszawa 1984.

²⁶ Szmalenberg E., Pietruszewska H., *Kobiety – ofiary przemocy domowej w warunkach izolacji więziennej* [w:] Nawój J. (red.) *Przemoc w więzieniu*, Kule 1998.

²⁷ Piekarska M., *Ofiara czy sprawca? Problem kobiet odbywających karę pozbawienia wolności za zabójstwo partnera* [w:] Dybalska I. (red.) *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998 – 2008*, Warszawa 2009.

²⁸ Zalikowska I., *Terapia, resocjalizacja i readaptacja społeczna kobiet uzależnionych w od alkoholu* [w:] Dybalska I. (red.) *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998 – 2008*, Warszawa 2009.

nadal w warunkach więzienia. Przebywają one w jednym z dwóch zakładów karnych, przy których mieści się Dom Matki i Dziecka. Macierzyństwo zmienia kobietę, również tę za kratami więzienia, dziecko staje się najważniejsze, choć zdarzają się przypadki instrumentalnego wykorzystywania dziecka do polepszenia sobie warunków egzystencji więziennej. Uregulowania prawne gwarantują kobiecie ciężarnej, matce i dziecku, pełną opiekę medyczną i bardzo dobre warunki bytowe. Sale mieszkalne w domu, zarówno pod względem wyposażenia jak i wystroju, przystosowane są do przebywania w nich dzieci, personel nie jest umundurowany, a zabezpieczenia techniczno – ochronne są dyskretne. Matki mogą odbywać spacerów po terenie zakładu karnego (plac zabaw dla dzieci) oraz w pobliskim lesie pod nadzorem²⁹. Zapewnia się harmonijny rozwój dziecka, a matce stwarza warunki do wykonywania czynności pielęgnacyjnych, opiekuńczych i organizowania czasu z dzieckiem. Prowadzona jest edukacja w zakresie umiejętności wychowawczych i społecznych³⁰.

Badania kobiet w więzieniach wykazują, że ich pobyt w izolacji nie ma decydującego znaczenia dla zapobiegania przestępczości. Środek ten powoduje rozpad rodziny, utratę mieszkania i nasilenie demoralizacji. Kara izolacji powoduje nagły zwrot w sytuacji życiowej kobiety, która zostaje wyłączona z pełnienia ważnych ról społecznych, zwłaszcza tych, które wiążą się z rolą matki i żony oraz gospodyni ogniska domowego. Powrót do społeczeństwa okazuje się jeszcze bardziej utrudniony niż w przypadku mężczyzn, a reakcje otoczenia jeszcze bardziej stygmatyzujące. Kobiety zazwyczaj poprawnie funkcjonują w warunkach izolacji, ale po opuszczeniu zakładu karnego, nawet gdy nie powracają na drogę przestępstwa, mają poważne problemy w społecznej readaptacji³¹.

---

²⁹ Piotrów E., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności względem kobiet* [w:] Jaworska A. (red.) *Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2008.

³⁰ Reczek H., *Oddziaływania wychowawcze w Domu dla Matki i Dziecka przy zakładzie karnym nr 1 w Grudziądzu* [w:] Dybalska I. (red.) *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998 – 2008*, Warszawa 2009.

³¹ Olejnik L., *Program pracy wolonterskiej „BONA” jako metoda readaptacji społecznej* [w:] Dybalska I. (red.) *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998 – 2008*, Warszawa 2009.

- W pracy z kobietami należy uwzględnić ich właściwości psychofizyczne, a zwłaszcza potrzebę podtrzymywania i utrwalania więzi z rodziną, a w szczególności z małoletnimi dziećmi. Dobry kontakt z rodziną z jednej strony wpływa na dobre samopoczucie skazanych, a z drugiej może być motorem korzystnych zmian postaw, dlatego zadaniem administracji więzienia, oprócz stworzenia odpowiednich warunków kontaktu z rodziną, jest umożliwienie skazanym kobietom rozwoju osobistego tak, aby po wyjściu stały się dobrymi żonami, siostrami, córkami, a zwłaszcza matkami.
- Sam pobyt w celi mieszkalnej jest dla kobiet zdecydowanie trudniejszy pod względem estetycznym, dlatego częściej stosuje się u nich odstępstwa od regulaminu w postaci indywidualnego wystroju celi i posiadanych przedmiotów użytku osobistego oraz odzieży.
- W stosunku do kobiet uwikłanych w przemoc domową, w podejmowanych działaniach należy zwrócić uwagę na edukację w zakresie mechanizmów przemocy w rodzinie i pułapek z nią związanych (mity i stereotypy, cykle przemocy, pranie mózgu, proces wchodzenia w rolę ofiary) oraz możliwości pomocy (instytucjonalnej, prawnej i psychologicznej).
- Terapia uzależnień kobiet w oddziale, w ramach systemu terapeutycznego, odbywa się pod względem organizacyjnym podobnie jak w przypadku mężczyzn, natomiast zawartość merytoryczna programu uwzględnia specyfikę uzależnionych kobiet i odmienne obszary problemowe.
- Zamknięcie kobiety w więzieniu nie daje możliwości przekonstruowania jej sytuacji życiowej na wolności, dlatego na uwagę zasługują wszelkie programy readaptacyjne oparte na współpracy ze środowiskiem otwartym i instytucjami pomocowymi (zatrudnienie czy wolontariat w domach pomocy, praca z niepełnosprawnymi dziećmi, opieka nad osobami starszymi i niedołącznymi itp.) – umożliwiają one naukę ważnych ról społecznych, które będą wypełniane później po opuszczeniu więzienia.
- Część kobiet ma ogromne deficyty w zakresie macierzyństwa i zdeformowany obraz rodzinnego domu, dlatego prowadzone zajęcia edukacyjne powinny zmierzać do nauki poprawnego wypełniania ról społecznych, typowych dla kobiet. Służą temu warsztaty umiejętności wychowawczych, kursy gotowania, szycia i inne prace przydatne w prowadzeniu gospodarstwa domowego.
- Dzieci osadzonych kobiet przebywają zgodnie z przepisami w Domu dla Matki i Dziecka (w przypadku tymczasowo aresztowanych wymagana jest zgoda organu dysponującego) do ukończenia 3 roku życia. Decyzją sądu opiekuńczego okres ten, na wniosek lekarza lub psychologa, może być przedłużony maksymalnie o 1 rok, skrócony lub dziecko może być, ze względów leczniczo – wychowawczych, oddzielone od matki.

- ☑ W trakcie pozbawienia wolności osadzonym kobietom udzielana jest pomoc prawna i wsparcie psychologiczne. Mają również możliwość załatwienia swoich osobistych spraw związanych z przygotowaniem się do życia po opuszczeniu zakładu (uregulowanie spraw mieszkaniowych, prawnych i rodzinnych).
- ☑ Wobec kobiet ciężarnych i matek karmiących, z uwagi na dobro dziecka, nie stosuje się również niektórych kar dyscyplinarnych (pozbawienie paczki żywnościowej, zakupów, celi izolacyjnej). Korzystają one także z szeregu ulg (dodatkowe zakupy i paczki, dłuższe spacerunki itp.)

Ramka 2.2.1. Postępowanie penitencjarne z osadzonymi kobietami. Źródło: opracowanie własne na podstawie (Bramska 1997; Dybalska 2008; Piotrowski 2008).

2.2.2. Skazani młodociani

Podział skazanych według kryterium wieku wyróżnia dwie kategorie: młodocianych (od 17 do 21 roku życia) i dorosłych (powyżej 21 lat)³². Rozróżnienie tych dwóch grup podyktowane jest względami praktyki penitencjarnej popartymi wieloletnimi obserwacjami oraz tradycją postępowania resocjalizacyjnego, podejmowanego względem osadzonych młodocianych³³. Młodociani stanowią tę część populacji skazanych, która wymaga szczególnej uwagi i najtrudniej przystosowuje się do warunków i wymagań więziennych, głównie w zakresie podporządkowania się przełożonym, zdyscyplinowania, realizacji obowiązków. Sprawiają oni w jednostkach penitencjarnych szereg trudności wychowawczych, a ich zachowania, zarówno indywidualne jak i zbiorowe, są często dziwaczne i nieprzewidywalne³⁴. Przejawami niewłaściwych zachowań są: przemoc i skłonności do dominacji nad słabszymi, znęcanie się psychiczne i fizyczne, lansowanie norm podkultury, eksploatacja materialna

³² Wg stanu osadzonych na dzień 04.01.2010 ogółem skazanych było 74 543 osób, z czego 2 584 stanowili młodociani – 3,47% ogółu populacji skazanych. Na podstawie: *Roczna informacja statystyczna za rok 2009*; <<http://www.sw.gov.pl/Strony/Statystyki.aspx> dostęp w dniu 17.08.2010>.

³³ Machel H., *Psychospołeczne uwarunkowania pracy resocjalizacyjnej personelu więziennego*, Gdańsk 2001; Meler S., *Młodociani w izolacji więziennej – cztery dylematy praktyki*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2008, Nr 59.

³⁴ Rostkowski W., *Młodociani w jednostkach penitencjarnych – próba charakterystyki mechanizmów adaptacyjnych*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 1997, Nr 16 – 17.

współosadzonych³⁵. W sferze emocjonalnej charakteryzują się większą niż dorośli gwałtownością i impulsywnością, zmniejszoną tolerancją na frustrację, brakiem odporności na stresy, przewagą mechanizmów popędowo – emocjonalnych nad intelektualnymi³⁶. Poczucie pogwałcenia własnej sfery prywatności na skutek przeludnienia przestrzeni sprawia, że młodzi więźniowie częściej reagują agresją i otwarcie się buntują przeciwko przekraczaniu ich granic, w przeciwieństwie do starszych, których reakcje są bardziej stonowane. Występujące akty agresji są w ich przypadku znacznie bardziej niebezpieczne i przyjmują wiele form (samoagresja, przemoc fizyczna i werbalna, agresja przemieszczona na przedmioty)³⁷.

W tej grupie osadzonych znacznie częściej spotyka się osoby niewykształcone, bez kwalifikacji i doświadczenia zawodowego. Prezentują oni wąskie horyzonty myślowe, zdeterminowane ubogimi kulturalnie wpływami środowiskowymi. Utrudnia to im planowanie przyszłości, umiejętne organizowanie sobie czasu wolnego i tworzenie podstaw do dorosłego i odpowiedzialnego życia w społeczeństwie. Jednocześnie wpływa to na ich obniżoną samoocenę, którą próbują zmienić, poniżając innych, lub kamuflować postawą „twardziela”. Młodociani w więzieniu są niedojrzali społecznie, mają nieukształtowany system wzorców zachowań i przez to są podatni na różnego rodzaju wpływy środowiskowe³⁸. Dominują u nich potrzeby aktywności i ciekawości, co jest powodem wzmoczonej ekspansji i poznawania świata, które, poprzez umieszczenie w więzieniu, zostały ograniczone³⁹. Ze względu na silną potrzebę przynależności do grupy skazani ci poszukują kontaktów rówieśniczych i akceptacji, często w strukturach nieformalnych. Identyfikują się przy tym z prowodyrem podkultury, upatrując w nim autorytet, który pragną za wszelką cenę naśladować i zyskać jego aprobatę. Często przejmują wzorce lansowane

³⁵ Szerzej na ten temat Lubicki L., *Młodociani więźniowie. Problemy współczesnej rzeczywistości penitencjarnej*, Włocławek 2001.

³⁶ Nowicka B., *Determinanty zaangażowania skazanych młodocianych w podkulturę przestępczą* [w:] Lubicki L. (red.), *Młodociani więźniowie. Problemy współczesnej rzeczywistości penitencjarnej*, Włocławek 2001.

³⁷ Zgryska K., *Przemoc wśród młodocianych* [w:] Nawój J. (red.) *Przemoc w więzieniu*, Kule 1998.

³⁸ Nowacki Z., *Wywieranie wpływu społecznego w warunkach izolacji więziennej*, Kraków 2010.

³⁹ Żywicka D., *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji* [w:] *Wybrane zagadnienia psychospołeczne instytucji penitencjarnych*, Kalisz 1996.

przez media, zwłaszcza w zakresie przemocy, cwaniactwa i szybkiego dorabiania się⁴⁰. Młodociani, będąc w okresie kształtowania się tożsamości seksualnej, potrzebują kontaktów z osobami płci przeciwnej, dlatego bardzo dotkliwie przeżywają deprivację seksualną, co dodatkowo potęguje ich frustrację i agresję⁴¹.

☑ Młodociani obligatoryjnie obejmowani są systemem programowanego oddziaływania – akcent powinien być jednak położony nie na przymus, ale na atrakcyjność programu i motywację do aktywnego udziału w projektowaniu indywidualnego programu resocjalizacji (IPO).

- ☑ Zadania w IPO winny uwzględniać poziom intelektualny i dojrzałość społeczną oraz deficyty młodocianego. Oprócz zadań obejmujących obszary problemowe młodocianego w programie powinny znajdować się również zadania atrakcyjne dla skazanego, które wynikają z jego zainteresowań i pasji.
- ☑ Wśród tej kategorii skazanych najważniejsze jest zdobycie wykształcenia lub kontynuowanie nauki oraz podnoszenie kwalifikacji – zwiększa to szansę na readaptację społeczną i zmniejsza ryzyko recydywy.
- ☑ W oddziaływaniach wobec młodocianych należy uwzględnić podatność na wpływy zarówno pozytywne jak i negatywne, wymaga to starannego doboru składu celi mieszkalnej i grup zajęciowych oraz szerokiego wachlarza zajęć profilaktycznych, resocjalizacyjnych, terapeutycznych, psychokorekcyjnych.
- ☑ W pracy z młodocianymi należy stawiać wyraźne granice, artykułując wprost, co wolno, a czego nie wolno robić. Wymagają oni jasnego wytłumaczenia reguł życia społecznego, a z uwagi na braki edukacyjne konieczne jest czasami przeczytanie i wyjaśnienie przepisów regulujących ich funkcjonowanie w więzieniu.
- ☑ Ze względu na większe niż u dorosłych zapotrzebowanie na stymulację i różnorodną aktywność młodociani powinni brać udział w jak największej ilości zajęć aktywizujących poza celą i oddziałem mieszkalnym, a gdy to możliwe, również poza terenem zakładu karnego.
- ☑ Większość czasu młodociani powinni przebywać poza celą mieszkalną, a z uwagi na brak umiejętności organizowania sobie czasu część zajęć powinna mieć zorganizowany przez administrację charakter, przy jednoczesnym włączaniu skazanych w sprawy decyzyjne i organizacyjne w celu zwiększania ich samodzielności. W ich codziennych zajęciach powinno być miejsce na umiarkowaną, ale systematyczną aktywność fizyczną.

⁴⁰ Maciaszyk P., *Młodociani przestępcy*, Forum Penitencjarne, 2005, Nr 12.

⁴¹ Hołyst B., *Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2006

- Oddziaływania resocjalizacyjne powinny być kompleksowe i obejmować jednocześnie wiele sfer życiowych: nauka, praca, rozrywka, kultura, sztuka, rozwój zainteresowań, pielęgnowanie zamiłowań i pasji.
- Niwelowanie niedojrzałości emocjonalnej i społecznej młodocianych powinno odbywać się podczas warsztatów psychoedukacyjnych i treningów umiejętności społecznych. Należy obejmować ich również programami profilaktyki uzależnień oraz HIV i AIDS, a tych, u których zwiększony jest poziom agresywności, programami przeciwdziałania przemocy i treningiem zastępowania agresji.
- Młodociani powinni mieć zwiększony kontakt ze światem zewnętrznym, dlatego, oprócz regulaminowego dodatkowego widzenia z najbliższymi, powinni spotykać się z osobami z wolności – osoby te powinny być dla młodocianych atrakcyjnym i równocześnie pozytywnym wzorem do naśladowania. Powinno się również umożliwić młodocianym poprzez udział w programach readaptacyjnych pozytywne zaistnienie ich w środowisku lokalnym (prace społeczne, interwencyjne, wolontariat, działalność charytatywna) i pokazanie się z dobrej strony.
- W zakładach karnych dla młodocianych powinno się szczególnie stwarzać możliwości zrzeszania się skazanych w zespołach o cechach samorządu, wzmacniając pozytywne inicjatywy i ucząc w ten sposób decyzyjności i odpowiedzialności.

Ramka 2.2.2. Postępowanie penitencjarne ze skazanymi młodocianymi (opracowanie własne na podstawie obserwacji i cytowanej literatury.)

Jednak należy pamiętać, że w psychice młodocianych tkwi potencjalna gotowość ulegania wpływom wychowawczym i podatność na oddziaływania pozytywnych autorytetów, znacznie łatwiej bowiem wpływać na nieukształtowaną osobowość, niż zatwardziałą i skrajnie zdemoralizowaną. Wymaga to jednak kompleksowych oddziaływań z wykorzystaniem, o ile to możliwe szerokiego spektrum środków resocjalizacyjnych⁴².

⁴² Bulenda T., *Kryminologiczne i polityczno – kryminalne problemy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec młodocianych do lat 18* [w:] [w:] Hołyst B., Ambrozik W., Stępiak P. (red.) *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.

2.2.3. Recydywiści penitencjarni

Praktyka penitencjarna pokazuje, że oddziaływania adresowane do skazanych przebywających w warunkach izolacji więziennej powinny uwzględniać również uprzednie pobyty w więzieniu⁴³. Funkcjonowanie recydywistów w oddziale mieszkalnym i ich stosunek do personelu więziennego oraz kontakty ze współosadzonymi różnią się jakościowo od osób trafiających pierwszy raz do więzienia. Przyczyn może być wiele, między innymi: wzrost agresywności wraz ze stażem więziennym⁴⁴, znaczny poziom demoralizacji recydywistów⁴⁵, ich przystosowanie się do warunków życia w więzieniu – tzw. prizonizacja⁴⁶. Wraz z kolejnymi wyrokami i przedłużającym się czasem przebywania w izolacji następuje zjawisko tzw. aglutynacji psychicznej, polegające na mentalnościowym zawężeniu wizji świata do świata więziennego i swoistej nierealności świata wolnościowego⁴⁷.

Duży wpływ na trudności readaptacyjne recydywistów ma również uczestnictwo w dawnym „drugim życiu”⁴⁸ i wyznawanie norm i zasad, które podtrzymują opór przeciwko administracji i próbom jakichkolwiek oddziaływań⁴⁹. Przedłużająca się deprivacja potrzeb i związana z tym permanentna frustracja i stres oraz negatywny wpływ instytucji więzienia powodują postępujące zmiany w osobowości⁵⁰ w kierunku tzw. osobowości

---

⁴³ Wg stanu osadzonych na dzień 04.01.2010 ogółem osadzonych było 74 543 osób, z czego 33 977 stanowili recydywiści penitencjarni – 45,58% ogółu skazanych. Na podstawie: *Roczna informacja statystyczna za rok 2009*, <<http://www.sw.gov.pl/Strony/Statystyki.aspx>> dostęp w dniu 17.08.2010>.

⁴⁴ Kosewski M., *Ludzie w sytuacjach pokusy i upokorzenia*, Warszawa 1985.

⁴⁵ Żywicka D., *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji [w:] Wybrane zagadnienia psychospołeczne instytucji penitencjarnych*, Kalisz 1996.

⁴⁶ Ciosek M., *Człowiek w obliczu izolacji więziennej*, Gdańsk 1996.

⁴⁷ Woźniak W., Obrycka B., *Recydywiści i pierwszy raz karani w świetle wyników badań psychologicznych [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.

⁴⁸ Petruk J., *Drugie życie wśród skazanych recydywistów w ocenie wychowawców i oddziałowych na przykładzie ZK w Chełmie [w:] Podkultura więzienna w aresztach śledczych i zakładach karnych*, Warszawa 1994.

⁴⁹ Kosewski M., *Agresywni przestępcy*, Warszawa 1977.

⁵⁰ Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001; Wantuła H., *Abolicjonizm więzień – podejście racjonalne i humanistyczne*, Zeszyty Naukowe – Seria Specjalna – Monografie, Nr 130, Kraków 1997.

karceralnej⁵¹. Sprzyja to częstszemu dopuszczaniu się aktów samoagresji u recydywistów niż innych skazanych⁵². Wreszcie u osób przebywających wielokrotnie w warunkach izolacji nasila się skłonność do popełniania dalszych przestępstw⁵³.

Dobra znajomość środowiska więziennego oraz przepisów regulujących wykonywanie kary czy tymczasowego aresztowania przez recydywistów potęguje ich roszczeniowość. Od personelu więziennego wymaga się zatem biegłej znajomości przepisów i szczególnych kompetencji w zakresie radzenia sobie z manipulacją i prowokacją. Popełnienie błędu przez funkcjonariusza zdecydowanie szybciej zostaje zauważone w tej grupie skazanych i wykorzystane przeciwko administracji w postaci formalnej skargi lub szantażu.

Skazani recydywiści stosunkowo dobrze funkcjonują w warunkach izolacji, są podporządkowani regulaminowi i zależy im na „spokojnej egzystencji więziennej”, chętnie angażują się w organizowane zajęcia, które nie wymagają od nich samodzielnego wysiłku. Ze względu na przejawianie cech prizonizacji oczekują gotowych rozwiązań i skłonni są do działań rutynowych, dlatego ich codzienne czynności powinny być urozmaicone takimi formami zajęć, które wzbudzają ich własną aktywność, wymagają działania, inicjatywy i podejmowania decyzji oraz niwelują deficyty osobowościowe (np. nowoczesne wielomodułowe programy readaptacyjne nastawione na praktyczne podnoszenie umiejętności społecznych i kwalifikacji zawodowych przydatnych na rynku pracy).

Recydywiści zatracili kontakt ze środowiskiem wolnościowym, często ich relacje rodzinne są zerwane lub czysto instrumentalne, dlatego proces oddziaływania powinien zmierzać do ułożenia przez nich prawidłowych więzi z otoczeniem, do którego powrócą. W przypadku utrzymywania relacji z rodziną należy dążyć, aby nie miały one instrumentalnego charakteru (skazany powinien wspierać rodzinę, a nie oczekiwać wsparcia od niej). Natomiast gdy nastąpił rozpad rodziny, powinno się zachęcać recydywistów do poczynienia starań o odbudowanie więzi i zadośćuczynienia najbliższym.

Ramka 2.2.3. Postępowanie penitencjarne z recydywistami penitencjarnymi.
Źródło: opracowanie własne na podstawie obserwacji i cytowanej literatury.

⁵¹ Baziak P., *Wstępna ocena efektywności traktowania penitencjarnego recydywistów w systemie regresywnym* [w:] Hołyst B., Ambrozik W., Stępnik P.(red.), *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.

⁵² Malec J. *Samoagresja osób pozbawionych wolności* [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Część II*, Biuletyn RPO, Nr 32, Warszawa 1997.

⁵³ Lelental S., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w zakładach karnych dla recydywistów*, Warszawa – Łódź 1992.

Dla recydywistów więzienie stało się normalnym środowiskiem, miejscem względnie bezpiecznym, gdzie nie muszą się troszczyć o zaspokojenie podstawowych potrzeb egzystencjalnych, w którym nie muszą się konfrontować ze swoją bezsilnością i brakiem pomysłu na życie na wolności oraz brakiem wsparcia, a wręcz społecznym potępieniem⁵⁴. Wobec powyższego „*penitencjarzyści zgodnie twierdzą, że skazani recydywiści, ze względu na znaczny stopień ich społecznego wykołajenia, są najtrudniejszym przedmiotem resocjalizacji*”⁵⁵.

---

⁵⁴ Szymanowska A., *Czynniki sprzyjające i utrudniające readaptację społeczną recydywistów* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.

⁵⁵ Gordon M., *Drugie życie wśród skazanych dorosłych pierwszy raz karanych i recydywistów* [w:] *Negatywne przejawy podkultury więziennej – środki i sposoby przeciwdziałania*, Warszawa 1975, s. 88.

Blok samokształceniowy 2.2.

	<p>Słowa kluczowe:</p> <p>klasyfikacja skazanych, kryteria klasyfikacyjne, skazane kobiety, matki z dziećmi w więzieniu, młodociani, recydywiści penitencjarni</p>
	<p>Zagadnienia kontrolne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Omów cele klasyfikacji skazanych, kryteria klasyfikacyjne oraz organy uprawnione do klasyfikowania więźniów. 2. Scharakteryzuj kobiety pozbawione wolności oraz podobieństwa i różnice traktowania penitencjarnego kobiet i mężczyzn. 3. Scharakteryzuj psychospołeczne funkcjonowanie młodocianych w warunkach izolacji więziennej oraz postępowanie penitencjarne z tą kategorią osadzonych. 4. Scharakteryzuj psychospołeczne funkcjonowanie recydywistów penitencjarnych w warunkach izolacji więziennej oraz postępowanie penitencjarne z tą kategorią osadzonych.
	<p>Zagadnienia do przemyślenia:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Omów systemowe rozwiązania w zakresie odbywania kary pozbawienia wolności przez skazane matki dzieci do lat 3 i zastanów się jakie mogą być korzyści lub negatywne skutki takiego rozwiązania systemowego. 2. Czy programy oddziaływania adresowane do poszczególnych kategorii skazanych powinny się różnić? Podaj podobieństwa i różnice takich programów oraz ich zakres tematyczny.

Blok samosprawdzający (*self-test*) 2.2.

- 1. Celem klasyfikacji skazanych nie jest ...**
  - a) stwarzanie warunków sprzyjających indywidualizacji w postępowaniu penitencjarnym
  - b) zapobieganie demoralizacji i zapewnienie bezpieczeństwa osobistego skazanym
  - c) stworzenie grup izolacyjnych w warunkach aresztu śledczego
- 2. Różnice między osadzonymi kobietami a mężczyznami w zakresie systemowych rozwiązań dotyczą ...**
  - a) różnego katalogu nagród i kar
  - b) różnych celów oddziaływania
  - c) różnych uprawnień w zakresie higieny
- 3. Czas pobytu dziecka ze skazaną matką w przywieziennym Domu Matki i Dziecka ...**
  - a) jest ściśle określony przepisami i nie może być przez sąd rodzinny przedłużony lub skrócony
  - b) jest ściśle określony przepisami, ale może być przez sąd rodzinny przedłużony maksymalnie o 1 rok lub skrócony
  - c) jest ściśle określony przepisami, ale może być przez sąd rodzinny przedłużony maksymalnie o 3 lata lub skrócony
- 4. W trakcie odbywania kary skazani młodociani w porównaniu ze skazanymi dorosłymi wykazują ...**
  - a) zwiększone zapotrzebowanie na stymulację i aktywność
  - b) zmniejszone zapotrzebowanie na stymulację i aktywność
  - c) podobne zapotrzebowanie na stymulację i aktywność
- 5. Zjawisko prizonizacji i tzw. „aglutynacji psychicznej” dotyczy częściej ...**
  - a) młodocianych, którzy są bardziej podatni na oddziaływania niż recydywiści penitencjarni
  - b) recydywistów penitencjarnych, którzy są mniej podatni na oddziaływania niż młodociani
  - c) zarówno młodocianych, jak i dorosłych zwłaszcza w pierwszym okresie uwięzienia

2.3. Charakterystyka osadzonych ze względu na problemy zdrowotne

2.3.1. Więźniowie uzależnieni od alkoholu i narkotyków

Wśród osób pozbawionych wolności istnieje duża grupa, która ma problem ze stosowaniem środków odurzających (narkotyków, leków psychotropowych), używaniem sterydów anabolicznych, nadużywaniem alkoholu lub piciem ryzykownym. Część z nich to osoby uzależnione od tych substancji, dla których pobyt w więzieniu jest okresem wymuszonej abstynencji. Uzależnienie jest jednym z ważnych czynników kryminogennych, a alkohol lub narkotyki często są bezpośrednią lub pośrednią przyczyną trafienia do więzienia, dlatego polski system penitencyjny od lat obejmuje skazanych oddziaływaniami profilaktycznymi i terapeutycznymi⁵⁶. Pobyt w więzieniu ułatwia zdiagnozowanie i dotarcie do osób uzależnionych z ofertą leczenia, zwłaszcza gdy nie ma możliwości zagospodarowania czasu poprzez picie lub zażywanie narkotyków, a konkurencją dla nich jest terapia⁵⁷. Jednak terapia odwykowa w warunkach izolacji jest specyficzna, a jej skuteczność znacznie mniej efektywna⁵⁸.

---

⁵⁶ Szerzej na ten temat: Dubiel K., Majcherczyk A., *Polski system terapii skazanych uzależnionych od narkotyków*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2006, Nr 52-53; Kolarczyk T., *Psychologia penitencyjna. Część II. Zeszyt 1*, Warszawa 1980; Kolarczyk T., *Skazani nadużywający alkoholu i uzależnieni od niego* [w:] Wierzbicki P. (red.) *Rozwój penitencjarystyki w PRL*, Warszawa 1988; Kolarczyk T., *Skazani używający środków odurzających lub psychotropowych* [w:] Wierzbicki P. (red.) *Rozwój penitencjarystyki w PRL*, Warszawa 1988; Majcherczyk A., *Funkcjonowanie więziennego systemu terapeutycznego dla skazanych uzależnionych od środków psychoaktywnych* [w:] Rejzner A., Szczepaniak P. (red.) *Terapia w resocjalizacji. Część II ujęcie praktyczne*, Warszawa 2009.

⁵⁷ Fudała J., *Leczenie w więzieniu*, Świat Problemów, 1997, Nr 5.

⁵⁸ Szerzej na temat specyfiki leczenia odwykowego w warunkach izolacji więziennej w artykułach miesięcznika „Świat Problemów”, 2005, Nr 1; Pucyn T., *Coraz więcej skazanych przechodzi przez programy terapeutyczne*, Świat Problemów, 2008, Nr 4.

Alkoholicy w więzieniu charakteryzują się poważnymi deficytami w wielu sferach funkcjonowania: komunikacji, nawiązywania i podtrzymywania relacji interpersonalnych, decyzyjności i planowania, systematyczności działań i dążeń. Ich spostrzeganie świata, wyrażane opinie i sądy zaburzone są przez mechanizmy uzależnienia. Brak im umiejętności załatwiania różnych spraw i pełnienia ról społecznych⁵⁹. Cechą osadzonych uzależnionych jest zapotrzebowanie na stymulację i potrzeba silnych wrażeń, porównywalnych ze stanem po zażyciu środka chemicznego⁶⁰.

Wśród osadzonych, zwłaszcza młodocianych lub wywodzących się z przestępczości zorganizowanej mogą znaleźć się osoby zażywające sterydy – substancje pochodzenia naturalnego lub syntetycznego mające silne działanie anaboliczne (przyspieszanie rozwoju komórek). Efektem ich stosowania jest wzmożona synteza białek powodująca wzrost tempa przyrostu masy mięśniowej, siły i wytrzymałości mięśni. O ile stosowane są pod kontrolą lekarza są lekarstwem wykorzystywanym w rehabilitacji medycznej, o tyle zażywane bez kontroli i w dużych ilościach w celach pozamedycznych mają szereg skutków ubocznych fizycznych i psychicznych. Zmiany fizyczne osadzonych związane z zażywaniem anabolików, które mogą zauważyć funkcjonariusze działu ochrony podczas kontroli osobistych: nieproporcjonalny przyrost masy mięśniowej (zaburzone proporcje w sylwetce), rozstępy na skórze spowodowane zbyt szybkim rozrostem mięśnia, wysypka trądzikowa, czasami ślady po iniekcjach domięśniowych (zasinienia, wklucia), specyficzny zapach potu lub z ust (amoniak, aceton), feminizacja mężczyzny, czyli zanikanie drugorzędnych cech płciowych (zmniejszanie penisa) i zwiększenie piersi (ginekomastia). Zaobserwowanie owych zmian może sugerować stosowanie sterydów na wolności, a dodatkowym wskaźnikiem obserwowanym w tej grupie osadzonych są ciągłe ćwiczenia fizyczne w celi i siłowni, dbałość o dietę (podczas wypisek kupują mleko w proszku i inne produkty wysokobiałkowe i energetyczne). Po pewnym czasie na skutek ograniczenia aktywności fizycznej i dostępu do anabolików następują odwrotne zmiany fizyczne w sylwetce (zanik mięśni, wiotczenie skóry, powiększenia obwodu brzucha), którym towarzyszy depresyjność i dysforia (rozdrażnienie i gniewny nastrój). Ponadto skutkami psychicznymi, które potęgują

---

⁵⁹ Linowski K., Nowicka J., *System terapeutyczny dla więźniów uzależnionych od alkoholu*, Ostrowiec Świętokrzyski 2004.

⁶⁰ Głowik T., *Więzień, pacjent, alkoholik*, Świat Problemów, Nr 5, maj 2002.

niebezpieczeństwo tych osób w więzieniu, jest zwiększona agresywność, impulsywność w zachowania i utrata kontroli emocjonalnej, na skutek wysokiego poziomu androgenów (testosteronu). Zdarza się, że osadzeni pod wpływem „szału sterydowego” przejawiają zaburzenia orientacji i zachowują się w sposób nieobliczalny (tzw. „biała gorączka”), bez powodu demolują celę, niszczą sprzęt kwaterunkowy, rzucają się na współosadzonych i atakują funkcjonariuszy. Konieczne jest wówczas zastosowanie względem nich środków przymusu bezpośredniego.

Skutki uzależnienia pogłębiają się w warunkach izolacji więziennej, następuje wzrost bezradności, zubożenie uczuciowe, rozleniwienie umysłowe i obniżenie poziomu pracy intelektualnej⁶¹. Osoby uzależnione, szczególnie w pierwszym okresie osadzenia w jednostce penitencjarnej, mogą sprawiać szereg trudności. Nagłe odstawienie środka chemicznego wpływa na złe samopoczucie psychofizyczne osadzonego, a w zaawansowanym uzależnieniu może uruchomić objawy abstynencyjne lub ostre psychozy (delirium), które w skrajnych przypadkach, zwłaszcza gdy występują drgawki (napad padaczkowy), wymagają interwencji medycznej⁶². W tym okresie kontakt z osadzonym może być utrudniony (zaburzenia orientacji co do czasu i miejsca), uniemożliwiający dokonanie wstępnych badań osobopoznawczych, a obniżonemu nastrojowi mogą towarzyszyć negatywne zachowania (agresja, konfliktowość, pieniactwo). Jednocześnie osadzony powinien być objęty wzmożoną obserwacją i nie może przebywać sam w celi przejściowej, ze względu na ryzyko podjęcia próby samobójczej.

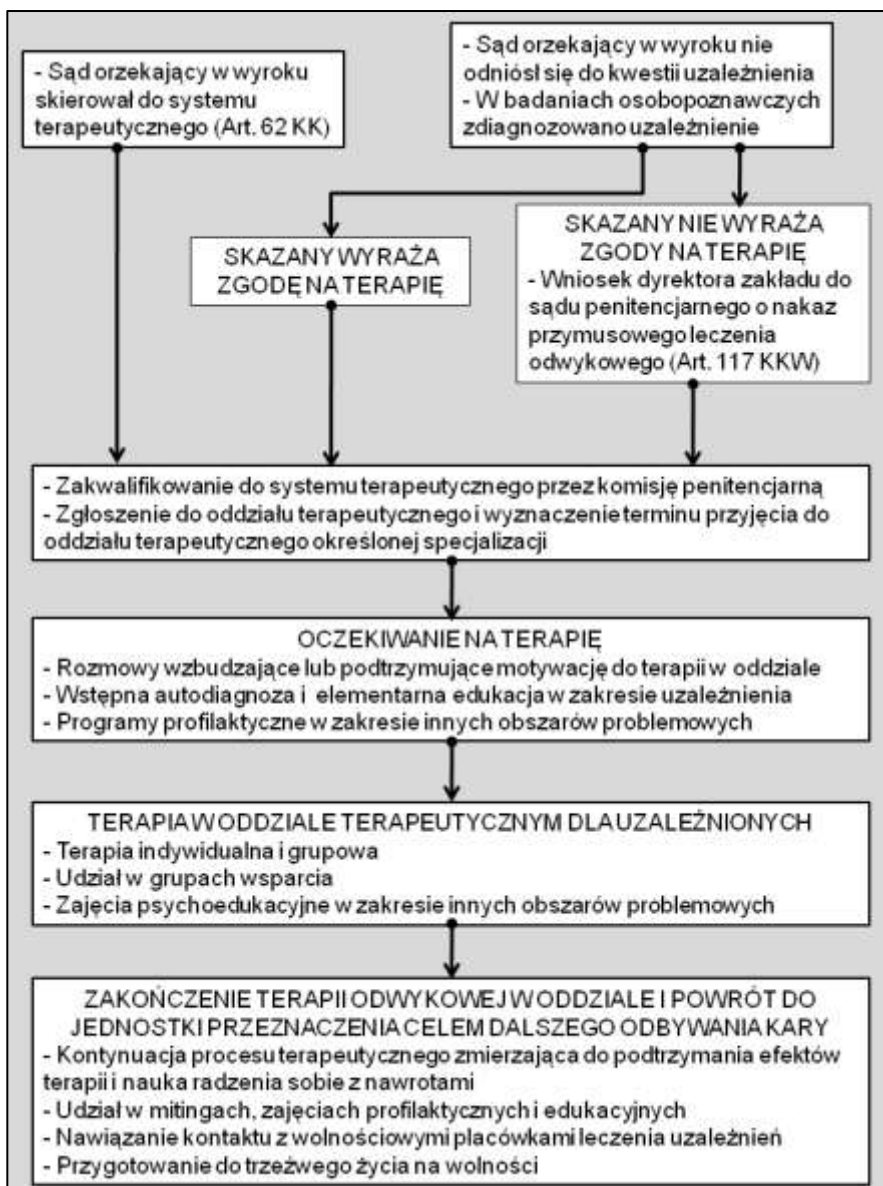
Po ustaleniu ryzyka uzależnienia (przestępstwo w związku lub pod wpływem alkoholu albo środka odurzającego, rozmowa wstępna na temat alkoholu i narkotyków, konsultacja psychologiczna) personel działu penitencjarnego wspólnie ze służbą zdrowia podejmuje szczegółowe działania diagnostyczne. Uzyskane w toku rozmów ze skazanym informacje weryfikowane są badaniami psychologicznymi i lekarskimi, uzupełniane wywiadami od rodziny, wywiadem środowiskowym, opiniami psychiatrycznymi, informacjami z placówek odwykowych i innych⁶³.

---

⁶¹ Ślaski S., *Alkohol a zdrowie. Leczenie odwykowe w jednostkach penitencjarnych*, Warszawa 1997.

⁶² Żywicka D., *Wybrane elementy ... op. cit.*, 1999.

⁶³ Por. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 grudnia 2006r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu postępowania leczniczego,

Rysunek 2.3.1. Schemat postępowania terapeutycznego ze skazanymi uzależnionymi od alkoholu lub środków odurzających i psychotropowych (opracowanie własne na podstawie przepisów penitencjarnych).

rehabilitacyjnego i reintegracyjnego w stosunku do osób uzależnionych, umieszczonych w jednostkach organizacyjnych służby więziennej [Dz.U. Nr 5, poz. 40] - §2 i §3.

Zdiagnozowanie uzależnienia uruchamia procedury kwalifikowania do systemu terapeutycznego i skierowanie do oddziału terapeutycznego o specjalizacji dla skazanych uzależnionych od alkoholu lub oddziału dla uzależnionych od środków odurzających i psychotropowych. Leczenie odwykowe w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności wymaga zgody skazanego, jednak w przypadku jej braku, mimo motywowania ze strony personelu penitencjarnego, sąd penitencjarny może nakazać leczenie bez zgody skazanego⁶⁴. Zgoda na leczenie nie jest wymagana, gdy sąd orzekający, już w wyroku skazującym, nałoży obowiązek poddania się leczeniu w systemie terapeutycznym.

Należy podkreślić, że większość osadzonych niechętnie poddaje się leczeniu odwykowemu w trakcie odbywania kary albo ich motywacja, mimo wyrażenia zgody, ma charakter zewnętrzny. Zresztą środowisko więzienne nie sprzyja zdrowym relacjom, poczuciu bezpieczeństwa i akceptacji, które są niezbędne w procesie terapeutycznym⁶⁵. Bywa jednak tak, że terapia odwykowa traktowana jest przez więźniów instrumentalnie, mają oni bowiem fałszywe przekonanie, że sam fakt jej ukończenia wpłynie bezpośrednio na decyzję sądu odnośnie warunkowego przedterminowego zwolnienia. Ponadto liczą na łagodniejsze warunki odbywania kary w oddziale terapeutycznym, ulgi, kontakty z wolontariuszami z wolności i ewentualną terapię poza terenem zakładu karnego.

Osadzeni uzależnieni wymagają również wzmożonych czynności profilaktyczno – ochronnych, częściej bowiem będą poszukiwać źródeł pozyskiwania środków chemicznych, które można wykorzystać do odurzania się. Do takich środków, które można zdobyć w więzieniu, zalicza się różnego rodzaju farby, lakiery i rozpuszczalniki używane w warsztatach remontowych i stosowanych przez więźniów jako inhalanty. Osadzeni odurzają się pastą do podłogi lub odzyskują alkohol techniczny z pasty do zębów, czy piją bardzo mocną herbatę tzw. czaj. Palą wysuszone włókna ze skórek bananów lub sproszkowaną gałkę muszkatołową. Będąc pod wpływem środków odurzających, stwarzają poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej i przyczyniają się do powstawania wypadków nadzwyczajnych tj. pobicia współosadzonych, napaści na

---

⁶⁴ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny Wykonawczy [Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późniejszymi zmianami] art. 117.

⁶⁵ Głowik T., *System terapeutyczny w jednostkach penitencjarnych*, Świat Problemów, 2002 Nr 4.

funkcjonariuszy i innych nieracjonalnych zachowań. Należy pamiętać, że wśród tej kategorii więźniów nasilone będą próby wytwarzania alkoholu (zacierzy, napoje fermentujące itp.) lub przemycania z wolności różnych środków narkotycznych. Wiąże się to również z handlem narkotykami na terenie więzienia i walkami podkultury przestępczej o wpływy i więzienny rynek zbytu oraz egzekwowanie długów zaciąganych przez osadzonych na narkotyki.

2.3.2. Więźniowie upośledzeni umysłowo

Upośledzenie umysłowe to obniżony poziom funkcjonowania intelektualnego, współwystępujący z zaburzonym poziomem dojrzałości społecznej i przystosowania się do warunków życia w społeczeństwie⁶⁶. Osoby upośledzone mają trudności w skupieniu się i zapamiętywaniu większej ilości informacji, zwłaszcza nowych. Materiał abstrakcyjny jest dla nich niezrozumiały, trudno też im zapamiętać pewne procedury i zachować właściwą kolejność wykonywanych czynności. Mogą mieć problemy z porozumiewaniem się z innymi (wady wymowy, ubogie słownictwo itp.) i nawiązywaniem kontaktów interpersonalnych⁶⁷. Dodatkowo mogą występować u nich ułomności fizyczne (niedowłady, przykurcze, zaburzenia koordynacji itp.)⁶⁸.

W warunkach więzienia upośledzeni mogą być uciążliwi dla współosadzonych ze względu na brak dbałości o higienę osobistą i porządek w celi mieszkalnej. Jednocześnie są potencjalnymi ofiarami, ze względu na niezrozumienie sytuacji społecznych i trudności w kierowaniu własnym postępowaniem. Zaburzona troska o własne zdrowie i bezpieczeństwo może skutkować, za namową innych współosadzonych, podejmowaniem zachowań autoagresywnych lub działań niekorzystnych dla siebie (branie na siebie winy za przekroczenia regulaminu przez innych, przemycanie lub przechowywanie przedmiotów niedozwolonych, które do nich nie należą itp.). Osadzony upośledzony może stać się ofiarą szykan, kradzieży

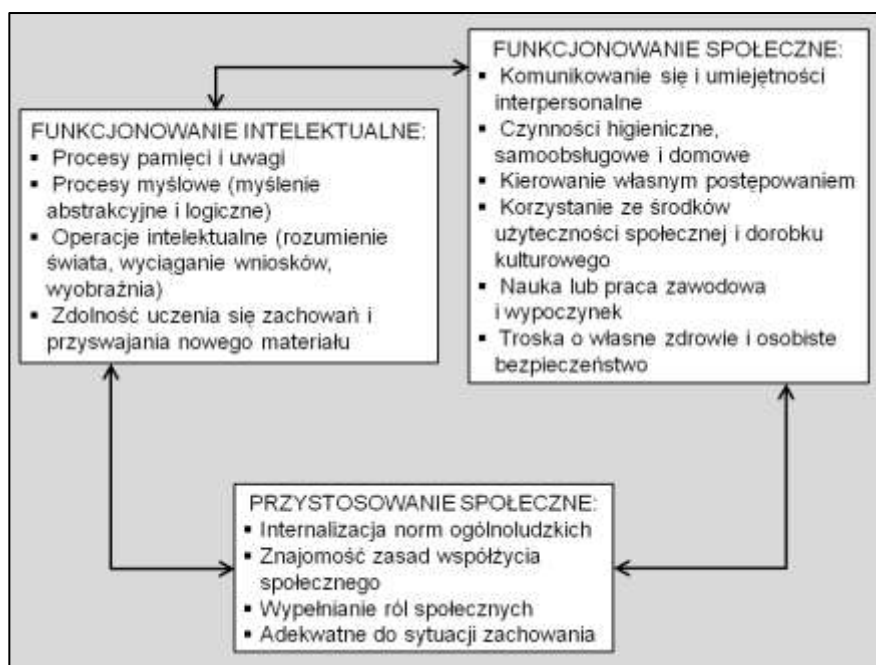
---

⁶⁶ Radochoński M., *Zarys psychopatologii dla pedagogów*, Rzeszów 1996.

⁶⁷ Szerzej na ten temat: Kościelniak R., *Psychologia kliniczna upośledzenia umysłowego. Wybrane zagadnienia*, Gdańsk 1986; Wyczesany J., *Pedagogika upośledzonych umysłowo. Wybrane zagadnienia*, Kraków 1999.

⁶⁸ Chmielewska H., *Psychologiczne aspekty izolacji [w:] Zagadnienia penitencjarne. Skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW*, Kalisz 2004.

i przemocy oraz wykorzystywania przez współosadzonych do wykonywania różnych usług (sprzątanie poza kolejnością, pranie, mycie naczyń) lub zachowań seksualnych.

Rysunek 2.3.2. Istota zaburzeń funkcjonowania w upośledzeniu umysłowym (opracowanie własne).

Część osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych przejawia różnego rodzaju deficyty intelektu oraz dojrzałości społecznej spowodowane negatywnymi warunkami rozwojowymi tj. patologicznym środowiskiem wychowawczym czy brakami w edukacji. Znajdują się oni na pograniczu upośledzenia i przy właściwej stymulacji proces ich resocjalizacji może przebiegać prawidłowo. Jednak wśród osadzonych znajdują się również tacy, u których zdiagnozowano upośledzenie umysłowe w stopniu lekkim lub rzadziej umiarkowanym. Są to często absolwenci szkół specjalnych lub specjalnych ośrodków szkolno – wychowawczych. Przestępstwa, jakich dokonują, to zazwyczaj kradzieże, włamania, zdarza się, że współuczestniczą w poważniejszych przestępstwach na zasadzie pomocnictwa.

☑ Osadzony upośledzony umysłowo, przy właściwym osadzeniu i zorganizowaniu czasu, może przystosować się do wymogów zwykłego zakładu i poprawnie w nim funkcjonować. Wymaga to jednak wzmożonej pracy penitencjarno – ochronnej.

- ☑ W przypadku osadzania upośledzonych w celi mieszkalnej należy stworzyć właściwe warunki do zapewnienia bezpieczeństwa osobistego. W skład celi powinny wchodzić osoby wyrozumiałe i tolerancyjne, bez skłonności do dominacji i wykorzystywania nieporadności, chętne do pomocy, zwłaszcza w czynnościach samoobsługowych, czyli takie które, pozytywnie będą wpływać na osadzonego i nie pogłębiać jego zagubienia.
- ☑ W kontaktach służbowych personel powinien wykazywać cierpliwość w tłumaczeniu przepisów i zasad poprawnego zachowania. Egzekwowanie obowiązków powinno być poprzedzone wyjaśnieniem wymogów regulaminowych, przy użyciu prostego języka i okazywaniu życzliwości.
- ☑ Zdarza się, że osadzony może mieć trudności w zrozumieniu lub zapamiętaniu codziennych czynności (np. sposób zachowania się na korytarzu oddziału, konieczność poddawania się kontroli, zakaz samowolnego oddalania się, nielegalne kontakty itp.), co wymaga od personelu ciągłego powtarzania poleceń.
- ☑ W przypadku karania dyscyplinarnego należy uwzględnić stopień umyślnego zawinienia i wpływ osób trzecich na negatywne zachowanie. Czasami uzasadnione jest odstąpienie od ukarania, mimo ewidentnego przekroczenia, po wyjaśnieniu skazanemu, jakich zachowań i sytuacji ma unikać w przyszłości.
- ☑ Osadzonego można angażować w proste prace porządkowe, które mogą sprawiać mu satysfakcję i wpływać na poprawę samooceny. W oddziaływaniach należy wykorzystywać terapię zajęciową, edukację w zakresie umiejętności społecznych oraz kursowe szkolenie zawodowe.
- ☑ W przypadku wystąpienia trudności, które, mimo wysiłków personelu penitencjarnego, nie dają się korygować w warunkach zwykłego oddziału, skazanego upośledzonego poddaje się badaniom specjalistycznym w ośrodku diagnostycznym, sporządza się orzeczenie psychologiczno – penitencjarne i kieruje do właściwego oddziału terapeutycznego (zgoda skazanego nie jest wymagana).

Ramka 2.3.2. Postępowanie penitencjarne z upośledzonymi umysłowo. Źródło: opracowanie własne na podstawie obserwacji, przepisów penitencjarnych i cytowanej literatury.

Funkcjonowanie tych osadzonych w jednostce penitencjarnej wymaga właściwych (zindywidualizowanych i adekwatnych) oddziaływań resocjalizacyjnych i działań penitencjarno – ochronnych⁶⁹. Należy podkreślić, że sam fakt upośledzenia nie kwalifikuje obligatoryjnie skazanego do systemu terapeutycznego. Kierowanie do oddziału dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo powinno być poprzedzone próbami przystosowania skazanego do poprawnego funkcjonowania w warunkach zwykłego zakładu karnego, pobyt w oddziale natomiast powinien być czasowy do momentu względnej stabilizacji zachowania⁷⁰. Im więcej będzie zaburzonych sfer funkcjonowania intelektualno – społecznego (patrz rysunek 2.3.2), tym większe będą trudności adaptacyjne osadzonego i problemy natury psychospołecznej, zwłaszcza podczas pierwszego pobytu w warunkach izolacji i wczesnej fazy uwięzienia.

Osoby takie rzadko ujawniają zainteresowania i pasje, w zajęciach kulturalno – oświatowych uczestniczą zazwyczaj biernie, trudno im realizować zadania związane z uzupełnieniem wykształcenia i podniesienia kwalifikacji zawodowych. Zdarza się, że wymuszają zainteresowanie i oczekują nadmiernej opiekuńczości ze strony personelu, sabotując ich polecenia i zwracając na siebie uwagę negatywnymi zachowaniami. W sytuacjach trudnych uruchamiają prymitywne reakcje obronne, w tym zachowania autoagresywne.

---

⁶⁹ Gordon M., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec skazanych niepełnowartościowych psychicznie* [w:] Hołyst B. (red.) *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984.

⁷⁰ Gordon M., *Postępowanie ze skazanymi niepełnosprawnymi psychicznie* [w:] Hołyst B., Redo S. (red.) *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Warszawa – Wiedeń – Kalisz 1996.

Blok samokształceniowy 2.3.

	<p>Słowa kluczowe:</p> <p>więźniowie uzależnieni, więźniowie upośledzeni umysłowo, kwalifikowanie do oddziałów terapeutycznych, terapia odwykowa w więzieniu</p>
	<p>Zagadnienia kontrolne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Scharakteryzuj funkcjonowanie psychospołeczne skazanych uzależnionych od alkoholu i środków odurzających. 2. Opisz problemy jakie mogą występować w warunkach izolacji więziennej wśród osadzonych uzależnionych od alkoholu lub narkotyków oraz omów sposoby zapobiegania im. 3. Scharakteryzuj etapy postępowania penitencjarnego ze skazanym uzależnionym od alkoholu lub środków odurzających. 4. Scharakteryzuj funkcjonowanie psychospołeczne osadzonych upośledzonych umysłowo. 5. Omów problemy jakie mogą stwarzać więźniowie upośledzeni i sposoby postępowania personelu z tą kategorią osadzonych.
	<p>Zagadnienia do przemyślenia:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zastanów się w jaki sposób zjawisko stosowania „legalnych narkotyków – tzw. dopalaczy” może zaistnieć w warunkach więzienia i jakie w związku z tym należałoby podjąć działania ochronno – penitencjarne. 2. Zastanów się jaką ofertę programową (cele, przykłady zadań, rodzaje zajęć) można zaproponować skazanemu upośledzonemu umysłowo w warunkach zwykłego oddziału mieszkalnego.

Blok samosprawdzający (*self-test*) 2.3.

1. **Występujący, u niektórych osadzonych zażywających sterydy anaboliczne, tzw. „szał sterydowy” manifestuje się ...**
  - a) zwiększoną masą mięśniową i rozstępami na skórze
  - b) utratą kontroli i skrajnie agresywnym zachowaniem
  - c) wesołkowatym nastrojem i dumą ze swojej sylwetki
2. **Skierowanie skazanego uzależnionego do oddziału terapeutycznego dla uzależnionych od alkoholu lub narkotyków ...**
  - a) nigdy nie wymaga jego zgody
  - b) zawsze wymaga jego zgody
  - c) nie zawsze wymaga jego zgody
3. **Prawidłowe postępowanie ze skazanym, u którego stwierdzono uzależnienie polega na ...**
  - a) zakwalifikowaniu przez komisję penitencjarną do systemu terapeutycznego, zgłoszeniu do oddziału terapeutycznego w celu wyznaczenia terminu przyjęcia, motywowanie przygotowujące do terapii
  - b) motywowaniu przygotowującego do terapii, a w przypadku braku zgody skazanego odstąpieniu od dalszej procedury kwalifikacyjnej do oddziału
  - c) natychmiastowym wysłaniu zgłoszenia do oddziału terapeutycznego w celu wyznaczenia terminu przyjęcia, bez konieczności motywowania do terapii i skierowania przez komisję penitencjarną do systemu terapeutycznego
4. **Skazany ze zdiagnozowanym upośledzeniem umysłowym ...**
  - a) obligatoryjnie odbywa karę w oddziale terapeutycznym dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo
  - b) może odbywać karę w zakładzie karnym w ramach zwykłego oddziału mieszkalnego, ale wymaga właściwego osadzenia, zindywidualizowanych oddziaływań penitencjarnych
  - c) może odbywać karę w zakładzie karnym w ramach zwykłego oddziału mieszkalnego i nie wymaga szczególnych oddziaływań, z wyjątkiem egzekwowania obowiązków i stanowczego traktowania
5. **Skierowanie skazanego upośledzonego do oddziału terapeutycznego dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo ...**
  - a) nie wymaga jego zgody
  - b) wymaga jego zgody
  - c) wymaga zgody, a w przypadku jej braku stosowany jest art. 117 kk

2.4. Przestępcy seksualni

Pojęcie przestępstwa seksualnego jest dość trudne do zdefiniowania, co wynika ze złożoności zjawiska oraz różnych uwarunkowań zachowań przestępnych o charakterze czynności seksualnych⁷¹. Nie zawsze podstawowym motywem działania jest dążenie sprawcy do zaspokojenia potrzeby seksualnej, są bowiem typy przestępstw zaliczanych do kategorii seksualnych, które wynikają z motywacji pozaseksualnej⁷². Można przyjąć, że przestępstwo seksualne to takie zachowanie, które dotyczy seksualności człowieka i jednocześnie godzi w normy prawne⁷³. Kodeks karny określa następujące typy tych przestępstw: obcowanie płciowe pozbawione cech dobrowolności (zgwalcenie); wykorzystanie braku świadomości, bezradności, krytycznego położenia lub zależności do obcowania płciowego; ekshibicjonizm, czyli zachowania seksualne w miejscu publicznym lub w obecności dzieci; czyny erotyczne wobec nieletnich; kazirodztwo, czyli obcowanie płciowe z krewnym w linii prostej lub z osobą przysposobioną; rozpowszechnianie pornografii dziecięcej; stymulowanie do prostytucji inną osobą, czyli stręczycielstwo, sutenerstwo, kuplerstwo⁷⁴. Część tych przestępstw związana jest z zaburzeniami preferencji seksualnych co do obiektu seksualnego (pedofilia, zoofilia, nekrofilia) lub sposobu realizacji popędu (raptofilia, ekshibicjonizm, sadyzm)⁷⁵. Należy jednak zaznaczyć, że nie

⁷¹ Wg stanu osadzonych na dzień 04.01.2010 na 72 782 stwierdzonych przestępstw, za które skazani odbywali karę pozbawienia wolności 2999 skazanych dopuściło się przestępstw seksualnych, co stanowiło – 4,12% przestępstw, za które skazani odbywają karę. Na podstawie: *Roczna informacja statystyczna za rok 2009*; <<http://www.sw.gov.pl/Strony/Statystyki.aspx> dostęp w dniu 17.08.2010>.

⁷² Gordon M., *Sprawcy przestępstw seksualnych (komunikat z badań)*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 1998, Nr 20 – 21.

⁷³ Lernell L., *Przestępczość seksualna. Zagadnienia prawne i kryminologiczne* [w:] Imieliński K. (red.) *Seksuologia społeczna*, PWN, Warszawa 1997.

⁷⁴ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny [Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późniejszymi zmianami] rozdział XXV Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności – art. 197 – 204.

⁷⁵ Bednarek – Wróbel J., *Problematyka zaburzeń seksualnych w więzieniu* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.

wszyscy przestępcy popełniający czyn noszący znamiona przestępstwa seksualnego przejawiają zaburzenia preferencji seksualnych lub inne nieprawidłowości w sferze seksualnej. U znacznej ilości tych sprawców występują zaburzenia osobowości, zwłaszcza o psychopatycznym rysie. Część z nich, ze względu na czynniki psychopatologiczne (zaburzenia psychotyczne, zespół psychoorganiczny, upośledzenie umysłowe), ma zmniejszoną lub ograniczoną poczytalność w trakcie przestępstwa. Często z przestępstwem seksualnym współwystępuje uzależnienie lub nadużywanie alkoholu, a u większości występuje stan nietrzeźwości w chwili popełniania przestępstw⁷⁶.

Terapia przestępców seksualnych podyktowana jest względami prewencyjnymi, jest to bowiem jeden ze sposobów walki z tego rodzaju przestępczością. Polska zobligowana jest także europejskimi standardami obejmowania osadzonych zaburzonych odpowiednim leczeniem i rehabilitacją w warunkach izolacji więziennej, w tym również terapią seksualną⁷⁷. Wreszcie względy humanitarne nakazują podejmowanie wszelkich prób poprawienia sprawcy nawet najbardziej ohydnych zbrodni. „Trzeba niestety stwierdzić, że wynaturzone, naruszające prawo i normy obyczajowe formy zachowań seksualnych są najbardziej odporne na proces resocjalizacji. Skłonność do takich zachowań jest bardzo trudno przytłumić jakimikolwiek metodami oddziaływań psychokorekcyjnych (...) Siła zalegania i tym samym oporność na resocjalizację dewiacyjnych i przestępczych form seksualnych zaspokojeń wynika z oparcia tych postaci zaburzeń na dwóch najbardziej fundamentalnych doznaniach. Jedno to erotyczne fantazje, a drugie to orgazm, stwarzający najintensywniejszy stan rozkoszy!”⁷⁸.

W świetle licznych studiów i badań porównawczych nad istotą mechanizmów wypaczających reakcje seksualne człowieka wiadomo, że dewiacji seksualnych, podobnie jak alkoholizmu czy skłonności do innych uzależnień, nie da się wyleczyć w sensie medycznym, a jedynie można je „zaleczyć”. Permanentna gotowość dopuszczenia się przestępstwa natury

---

⁷⁶ Gordon M., *Psychospołeczna charakterystyka sprawców przestępstw seksualnych* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.

⁷⁷ Nawój J., *Budowanie polskiego modelu oddziaływań na przestępców seksualnych*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2001, Nr 51.

⁷⁸ Pospiszyl K., *Przestępstwa seksualne. Geneza, postacie, resocjalizacja oraz zabezpieczenia przed powrotnością*, Warszawa 2005, s. 102.

seksualnej występuje u każdego, kto choć raz popełnił już takie przestępstwo⁷⁹. Przeszłości seksualne należą do grupy uzależnień natury obsesyjnej. Po pierwsze, terapia dotyczy osób, które mimo świadomości, że ich sposób zaspokajania potrzeb seksualnych ma charakter dewiacyjny, nie są w stanie samodzielnie go porzucić, gdyż stracili kontrolę nad swoimi zachowaniami. Po drugie, sprawcy odczuwają przymus lub preferencję do poszukiwania sposobów realizacji potrzeby seksualnej poprzez zachowania dewiacyjne. Wreszcie gratyfikacje uzyskiwane z patologicznych aktów seksualnych są tak silne, że eliminują inne wartości, które pełniły rolę standardów regulacyjnych⁸⁰. To, co można na tym polu zrobić to doprowadzić do internalizacji zapór moralnych przed niedozwolonymi reakcjami seksualnymi oraz zainstalować silne reakcje powstrzymujące w oparciu o cykle narastania seksualnych ekscytacji i analizę strat i dolegliwości⁸¹.

W resocjalizacji sprawców seksualnych sprawdza się terapia kognitywno – behawioralna, polegająca na wprowadzeniu hamulców moralnych drogą ćwiczenia reakcji negatywnych na niepożądane bodźce seksualne, wytworzeniu i utrwaleniu mechanizmów unikania dewiacyjnych podnieć i zmianie treści fantazji seksualnych⁸². W myśl założeń podejścia kognitywno – behawioralnego na charakterystykę zachowania człowieka składają się zarówno emocjonalne, jak i poznawcze komponenty oraz ich obserwowalne objawy. Podłożem różnych zachowań (formy zewnętrzne – obserwowalne) są procesy myślowe, uczuciowe i towarzyszące im reakcje fizjologiczne (formy wewnętrzne – nieobserwowalne). Wszystkie te procesy stanowią całość. Psychiczne mechanizmy nieobserwowalne stanowią siłę sprawczą obserwowanych działań człowieka, w tym zachowań patologicznych⁸³.

---

⁷⁹ Pospiszyl K., *Powrotność do przestępstw seksualnych (ocena ryzyka i sposoby zabezpieczeń)*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2001, Nr 32 – 33.

⁸⁰ Beisert M., *Terapia sprawców przemocy seksualnej wobec dziecka. Model czterofazowy* [w:] Ambrozik W., Machel H., Stępnik P. (red.) *Misja służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.

⁸¹ Pospiszyl K., *Powrotność do przestępstw ...* op. cit., 2001.

⁸² Pospiszyl K., *Generalia i specyfiki przestępców seksualnych* [w:] Gardocka T. (red.) *Kary długoterminowe. Polityka karne. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006.

⁸³ Curwen B., Palmer S., Ruddell P., *Poznawczo – behawioralna terapia krótkoterminowa*, Gdańsk 2006.

Więźniowie, którzy dopuścili się przestępstw związanych z wolnością seksualną, przejawiają silne zniekształcenia poznawcze i mechanizmy obronne, wypierające ze świadomości swoje czyny lub zmieniające percepcję własnej osoby, ofiary i swojego postępowania. Stosują różne strategie, również nieświadome, w celu zachowania pozytywnej samooceny i możliwości dalszego funkcjonowania bez wewnętrznych konfliktów⁸⁴. Naturalnym mechanizmem jest niechęć do poddania się terapii, jednak brak motywacji i zgody na leczenie nie zwalnia skazanego od obowiązku poddania się terapii w warunkach izolacji⁸⁵.

Po umieszczeniu sprawców przestępstw seksualnych na oddziale terapeutycznym (ze względu na zaburzenia preferencji seksualnych lub inne niepsychotyczne zaburzenia psychiczne) podejmuje się działania psychokorekcyjne zmierzające do zwiększenia podatności na późniejsze specjalistyczne formy pracy terapeutycznej. Praca psychokorekcyjna sprowadza się do stworzenia korzystnej atmosfery, wprowadzeniu niezbędnych odstępstw od regulaminu, włączeniu skazanego w całość zajęć grupowych na terenie oddziału (kulturalno – oświatowych, sportowych itp.). Przepracowywane są podstawowe problemy psychologiczne skazanego tj. zachwiane poczucie bezpieczeństwa, lęki, skłonność do izolowania się, kompleksy, brak wglądu w mechanizmy własnych zachowań. Ważnym elementem pracy psychokorekcyjnej jest osłabianie siły mechanizmów obronnych, nauka umiejętności werbalizowania odczuwanych popędów i stanów emocjonalnych. U skazanych wyrabia się nawyk zgłaszania się na rozmowy z personelem oddziału oraz stopniowo zwiększa się otwartość w mówieniu o problemach seksualnych oraz wyposaża w odpowiedni zasób słownictwa i aparatu pojęciowego z zakresu życia seksualnego⁸⁶.

Specjalistyczne oddziaływania terapeutyczne wobec więźniów z zaburzeniami preferencji seksualnych ukierunkowane są na wykształcenie

---

⁸⁴ Sawa M., *Oddziaływania terapeutyczne wobec przestępców seksualnych* [w:] Świtka J., Kuć M., Niewiadomska I. (red.) *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*, Lublin 2005.

⁸⁵ Ma tu zastosowanie art. 62 kodeksu karnego uprawniający sąd orzekający do określenia systemu terapeutycznego w postanowieniu wyroku oraz art. 117 kodeksu karnego wykonawczego umożliwiający decyzją sądu penitencjarnego objęcie skazanego leczeniem bez jego zgody.

⁸⁶ Sarnowska M., *Postępowanie penitencjarne i psychokorekcyjne wobec skazanych – sprawców przestępstw o charakterze seksualnym* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.

akceptowanych sposobów radzenia sobie z narastającym pobudzeniem seksualnym i towarzyszącymi temu napięciu emocjami. Wyuczenie kontroli zachowań, zaspokajania seksualnych i nieseksualnych potrzeb w sposób niedestrukcyjny ma na celu zmniejszenie ryzyka powrotu do przestępstwa po opuszczeniu zakładu karnego. Praca terapeutyczna koncentruje się wokół zniekształceń poznawczych, stereotypów i przekonań dotyczących sfery życia seksualnego. Analizie poddawane są procesy decyzyjne prowadzące do zachowań przestępczych – przebieg cyklu dewiacyjnego⁸⁷.

Programy specjalistyczne dla sprawców z zaburzeniami preferencji seksualnych, realizowane w wybranych oddziałach terapeutycznych dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo trwają około 10 miesięcy i z założenia powinny być realizowane pod koniec odbywania kary pozbawienia wolności. Program taki składa się z trzech różnych faz podzielonych na moduły, zawierające po kilka sesji grupowych. Zajęcia są ustrukturyzowane i prowadzone według opracowanego scenariusza⁸⁸. W pierwszej fazie następuje zawiązanie grupy, ustalenie kontraktu grupowego, uznanie przez każdego z uczestników własnego sprawstwa czynu przestępczego. Następuje praca nad akceptacją i otwartością oraz tolerancją w stosunku do współuczestników grupy. W pierwszej fazie przepracowywane są charakterystyczne cechy oraz przebieg przestępstwa, struktura decyzyjna, uwarunkowania biograficzne przestępstwa, analizowane są sztywne wzorce zachowań oraz dokonywany jest bilans zysków i strat z przestępstwa. W drugiej fazie terapii następuje praca nad empatią, własną podatnością na zranienia oraz zwiększeniem świadomości cierpienia ofiary. Faza trzecia poświęcona jest nawrotom zachowań przestępczych, uwrażliwieniu na czynniki ryzyka i wypracowaniu alternatyw akceptowanych społecznie sposobów realizacji potrzeb, zarówno seksualnych jak i nieseksualnych. W ostatniej fazie wzmacnia się pozytywne cechy skazanego i mocne strony (np. indywidualne strategie minimalizowania napięcia emocjonalnego) oraz

---

⁸⁷ Dokładny opis założeń programowych, struktury, efektywności autorskiego programu dla skazanych z zaburzeniami preferencji seksualnych realizowanego w zakładzie karnym w Rzeszowie znajduje się w opracowaniu: Rutkowski R., Sroka W., *Przestępcy na tle seksualnym – oddziaływania terapeutyczne w okresie odbywania kary pozbawienia wolności* [w:] Ambrozik W., Machel H., Stępiak P. (red.) *Misja służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.

⁸⁸ Ibid.

wskazuje na zasoby w jego otoczeniu mogące redukować ryzyko ponownego popełnienia przestępstwa (np. rodzina, instytucje, zagospodarowanie czasu). Na tej podstawie opracowywany jest szczegółowy plan interwencji po zwolnieniu na wypadek narastania napięcia i nasilania tendencji dewiacyjnych⁸⁹.

	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Przesłpccy o antyspółecznych i psychopatycznych zachowaniach wynikających z braku poczucia winy, empatii i litości. ✓ Przesłpccy o narcystycznych i egocentrycznych zachowaniach nakierowani na dominację i zaspokajanie potrzeby mocy i sprawczości. ✓ Przesłpccy schizoidalni przejawiający deficyty umiejętności społecznych, mający poczucie osamotnienia i izolacji. ✓ Przesłpccy z typem osobowości <i>border line</i> – niestabilni emocjonalnie, wybuchowi z zachwianym obrazem samego siebie, wchodzący w patologiczne związki. ✓ Przesłpccy dysocjalni wyłączający się z rzeczywistości i przechodzący w działaniach na poziom patologicznych fantazji. ✓ Przesłpccy stosujący pasywną agresję w kontaktach interpersonalnych.
<p>Ramka 2.4.1. Typologia sprawców przestępstw seksualnych. Źródło: opracowanie własne na podstawie (Sawa 2005).</p>	

Praca ze sprawcami przestępstw seksualnych niesie dla terapeutów i wychowawców wiele stresów i trudności. Konieczność zapoznawania się z makabrycznymi opisami przestępstw, wysłuchiwanie w rozmowach zwierzeń dotyczących pobudzenia seksualnego u przestępców może wpływać negatywnie na związki z partnerami i własnymi dziećmi. Terapeuta może stać się nadwrażliwy w osobistych kontaktach erotycznych, nadopiekuńczy w stosunku do dzieci, lub w skrajnych wypadkach, unikać inicjowania współżycia seksualnego z partnerem. Frustrujące i wyczerpujące emocjonalnie jest zwłaszcza to, że przestępcy tego typu unikają ponoszenia odpowiedzialności i konsekwencji swoich czynów, często usprawiedliwiają się, zaprzeczają, a nawet obarczają winą ofiary za swoje patologie. Dodatkową trudnością jest przeżywanie wewnętrznej sprzeczności pomiędzy zaangażowaniem w pracę a chęcią uchronienia członków rodziny przed drastycznymi szczegółami swojej pracy, co może

⁸⁹ Rutkowski R., Sroka W., ... op. cit., 2008.

wpływać na konflikty wewnątrz rodziny⁹⁰. Terapeuta powinien, oprócz formalnego wykształcenia i kompetencji zawodowych, charakteryzować się umiejętnością okazywania emocji, serdecznością w kontakcie, przy jednoczesnej zdolności do kierowania i instruowania oraz nagradzania pozytywnych zachowań. Skłonność do konfrontacji i nastawienie na wzbudzanie negatywnych emocji u pacjenta utrudniają proces terapeutyczny⁹¹. Ponadto powinien on umieć przewidywać reakcje pacjenta i odróżniać autentyczne otwieranie się w procesie terapeutycznym od pseudootwarcia, a także powstrzymać się od przejmowania stanów emocjonalnych i systemu wartości pacjenta⁹².

Pobyt w warunkach izolacji więziennej stwarza dla przestępców seksualnych poważne zagrożenie dla ich bezpieczeństwa osobistego. Współosadzeni są bardzo negatywnie nastawieni do tych kategorii przestępców, zwłaszcza gdy obiektem wykorzystania seksualnego były dzieci lub gwałt nosił znamiona szczególnego okrucieństwa. Ich negatywna postawa, a wręcz wrogość, jest nieprzejednana i stanowi bezpośrednie zagrożenie dla zdrowia a czasami życia więźniów skazanych za przestępstwa seksualne. Co ciekawe, osadzeni nie mają aż tak restrykcyjnych poglądów w stosunku do homoseksualistów czy osób wymuszających stosunek z dorosłą kobietą, jak do dewiantów seksualnych, zdradzających pedofilne czy sadystyczne skłonności⁹³. Negatywne postawy względem przestępców seksualnych wyrażają się niechęcią do wspólnego przebywania w tych samych pomieszczeniach, opiniami, że zasługują oni na szczególne potępienie społeczne i ostracyzm⁹⁴, stąd potrzeba ich surowszego karania niż pozostałych przestępców⁹⁵, konieczności odbywania kary w odosobnieniu od pozostałych więźniów, pod groźbą

---

⁹⁰ Na podstawie: *Grendon a Therapeutic Prison*, Grendon 1998; *The Prison Service Sex Offender Treatment Program*, London 1997 – niepublikowany maszynopis tłum. Joanna Sochacka.

⁹¹ Sawa M., *Oddziaływania terapeutyczne ...* op. cit., 2005.

⁹² Pospiszyl K., *Przestępstwa seksualne ...* op. cit., 2005.

⁹³ Indra V., *Przestępstwa na tle seksualnym w ocenie skazanych odbywających kare pozbawienia wolności* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.

⁹⁴ Wojtas J., *Postawy skazanych oraz funkcjonariuszy wobec przebywających w zakładach karnych sprawców przestępstw seksualnych* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.

⁹⁵ Durbacz K., Wawrzyniak L., *Próba oceny postaw funkcjonariuszy i osadzonych przebywających w areszcie śledczym w Katowicach wobec sprawców przestępstwa na tle seksualnym* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.

represji fizycznych i psychicznych szykan w przypadku ujawnienia przestępstwa przez współosadzonych⁹⁶. Zdarzające się brutalne zachowania współosadzonych względem tej kategorii więźniów tłumaczone są przez nich chęcią ewentualnego ochrony w przyszłości swojej rodziny przed sprawcą, odwetem za cierpienie ofiary, uświadomieniem sprawcy uczuć, jakie przeżywa ofiara w chwili przestępstwa, dokonywaniem „swoistej resocjalizacji”⁹⁷.

Również postrzeganie przestępców seksualnych przez funkcjonariuszy służby więziennej jest negatywne, w stosunku do sprawców takich czynów odczuwają oni wstręt, niechęć, pogardę, dotyczy to zwłaszcza skazanych za pedofilię⁹⁸. Postawy te nie wpływają wprawdzie na odrzucenie, czy izolowanie się od przestępcy, gdyż charakter pracy wymusza określone interakcje, niemniej funkcjonariusze zachowują większy dystans wobec tej kategorii więźniów, zwłaszcza funkcjonariusze działu ochrony⁹⁹.

Skazani za przestępstwa seksualne wymagają nie tylko oddziaływań terapeutycznych i leczniczych, ale również resocjalizacyjnych i psychokorekcyjnych. Oddziaływania resocjalizacyjne powinny być zorientowane na uczenie prawidłowego pełnienia ważnych ról społecznych, zwłaszcza związanych z życiem rodzinnym, umiejętności odraczania potrzeb i realizowania ich w akceptowany społecznie sposób, uczenie planowania życia i kierowanie swoim programem życiowym, uczenie racjonalnych i skutecznych sposobów rozwiązywania konfliktów. Psychokorekacja winna być nastawiona na zmiany nieprawidłowych cech osobowości, pracę z ewentualnym uzależnieniem od alkoholu lub narkotyków, poprawę zdolności przystosowawczych i eliminowanie zaburzeń zachowania, a także na kształtowanie wglądu w motywy własnych

---

⁹⁶ Jaszczurowski K., *Postawy osadzonych w Zakładzie Karnym w Zabrze, wobec sprawców niektórych przestępstw na tle seksualnym. Analiza postaw akceptacji i odrzucenia tej kategorii więźniów* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.

⁹⁷ Korczyńska J., *Postawy skazanych względem sprawców przestępstw o podłożu seksualnym* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.

⁹⁸ Nawój A., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec sprawców przestępstw seksualnych w opinii wychowawców penitencjarnych* [w:] Ambrozik W., Machel H., Stępiak P. (red.) *Misja służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.

⁹⁹ Wojtas K., *op. cit.*, 2000.

czynów i krytycznej oceny swojego postępowania. Ponadto zabiegi psychokorekcyjne powinny zmierzać do kształtowania zdolności do kontroli reakcji emocjonalnych i zaspokajania swoich potrzeb z uwzględnieniem oczekiwań i dobra innych ludzi¹⁰⁰.

Miernikami efektywności kompleksowych oddziaływań mogą być zmiany w wybranych sferach osobowości, w postawach i funkcjonowaniu. Skazany po odbyciu terapii w oddziale terapeutycznym powinien przejść od zaprzeczania wyrządzonej ofierze krzywdzie lub jej pomniejszania w kierunku pełnego zrozumienia negatywnych skutków swoich czynów dla ofiary. Stopniowo powinna też zwiększyć się empatia i rozumienie stanów emocjonalnych innych ludzi. Samoocena powinna być adekwatna mimo wcześniejszego jej zaniżenia (kompleksy) lub zawyżenia (narcyzm). Skazany powinien umieć ocenić z perspektywy czasu skutki swoich wcześniejszych zachowań i zrozumieć ich aktualne konsekwencje. Wyraźnym zmianom powinny ulec negatywne postawy wobec kobiet i dzieci oraz związków międzyludzkich, zminimalizowane winny być stereotypy podtrzymujące racjonalizacje zachowań negatywnych i przestępczych. Ważnym miernikiem efektywności resocjalizacji jest zaangażowanie w proces terapeutyczny – korekcyjny i stopień przyswojenia wiedzy na temat narastania napięcia seksualnego oraz umiejętności kontrolowania cyklu tendencji przestępczych i szybkiego uruchamiania technik powstrzymujących. Jest to możliwe, gdy skazany przyswoi i zrozumie istotę przeżyć i działań chroniących przed ponownym, impulsywnym zachowaniem przestępczym¹⁰¹. Szacując ryzyko ponownego popełnienia przestępstwa seksualnego, powinno się udzielić odpowiedzi na następujące pytania: jakie jest prawdopodobieństwo, że osoba taka zaangażuje się w przemoc seksualną, gdy nie zostaną podjęte środki kontrolujące ryzyko? jaka będzie natura, częstotliwość i natężenie potencjalnej przemocy seksualnej? kto może zostać ofiarą? jakie okoliczności będą sprzyjać zastosowaniu przemocy seksualnej? jakie czynności muszą być podjęte żeby zapobiec ryzyku popełnienia przestępstwa seksualnego?¹⁰².

---

¹⁰⁰ Gordon M., *Sprawcy przestępstw seksualnych...* op. cit. 1998.

¹⁰¹ Pospizyl K., *Powrotność do przestępstw ...* op. cit., 2001.

¹⁰² Gierowski J.K., *Czynniki ryzyka przemocy i psychopatyczne zaburzenia osobowości u sprawców przestępstw seksualnych*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2009, Nr 64 – 65.

☑ W **chwili przyjęcia** osadzonego do jednostki penitencjarnej należy poinformować go o przejawach negatywnych zachowań w środowisku więziennym oraz niebezpieczeństwach, jakie mu zagrażają ze strony współosadzonych. Jednocześnie należy zapewnić osadzonego o obowiązku ciążącym na administracji w kwestii zapewnienia mu bezpieczeństwa osobistego, ale i konieczności jego współpracy z personelem w tym zakresie.

- ☑ Wychowawca podczas **wstępnej rozmowy** powinien przestrzec osadzonego przed ujawnianiem przestępstwa innym współosadzonym i podpowiedzieć mu, w jaki sposób może on unikać niebezpiecznych rozmów z innymi więźniami na temat zarzutów, artykułów itp. szczegółów przestępstwa.
- ☑ Należy unikać nadmiernego izolowania osadzonego od pozostałych więźniów przy zachowaniu **szczególnych środków bezpieczeństwa**:
  - ze względu na charakter czynu u osadzonego mogą pojawić się negatywne emocje (obawa, strach, poczucie winy), obniżony nastrój, tendencje suicydalne, dlatego nie powinien przebywać on w celi pojedynczej;
  - cela mieszkalna powinna znajdować się w miarę blisko dyżurki oddziałowego, może być wieloosobowa, ale jej skład musi być starannie dobrany (bez aktywnych uczestników podkultury i osób skłonnych do agresji i dominacji);
  - starannie powinny być dobierane grupy: spacerowa, łaźnienna, zajęciowa, pracownicza itp.;
  - w przypadku zatrudnienia sprawcę należy kierować do miejsc pracy, które podlegają stałemu nadzorowi funkcjonariuszy (np. prace porządkowe w administracji);
  - podczas przemieszczania się osadzonego po terenie jednostki penitencjarnej powinna być zachowana ostrożność, należy zwłaszcza unikać spotkań z dużą ilością osadzonych z innych oddziałów czy pawilonów lub uczestników podkultury;
  - podczas wizytacji lub kontroli celi mieszkalnej oddziałowy i wychowawca powinni zwracać baczną uwagę i natychmiast reagować na wszelkie przejawy szykanowania, wykorzystywania i dyskryminowania przez współosadzonych.
- ☑ W chwili zapadnięcia prawomocnego wyroku skazującego psycholog zapoznaje się z dostępną dokumentacją skazanego w celu **ustalenia ewentualnych zaburzeń preferencji seksualnych** (nie każdy skazany popełniający przestępstwo z art. 197 – 203 kk przejawia zaburzenia preferencji seksualnych!).
- ☑ W aktach osobopoznawczych cz. A powinny znajdować się między innymi opinie sądowno – psychiatryczne i seksuologiczne. W przypadku braku takich opinii w aktach dyrektor jednostki występuje do sądu orzekającego z wnioskiem o przesłanie opinii, jeżeli w trakcie procesu były takowe sporządzane.

Jeżeli sąd nie korzystał z opinii biegłego seksuologa i psychiatry lub z załączonych opinii jasno wynika, że nie stwierdzono zaburzeń preferencji seksualnych, skazany odbywa karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym lub programowanym oddziaływania.

- Stwierdzenie przez psychologa penitencjarnego na podstawie dokumentacji **wystąpienia u skazanego zaburzeń preferencji seksualnych uruchamia** następujące procedury:
  - Skierowanie do **ośrodka diagnostycznego** w celu przeprowadzenia specjalistycznych badań i sporządzenia orzeczenia psychologiczno – penitencjarnego.
  - **Zakwalifikowanie** do systemu terapeutycznego i **skierowanie** do oddziału terapeutycznego dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo. Oddział ten powinien być zgodny z przeznaczeniem (rodzaj zakładu karnego) i położony najbliżej miejsca zamieszkania. W oddziale tym nie musi być realizowany program dla sprawców seksualnych, gdyż terapią specjalistyczną skazany będzie **objęty w późniejszym terminie**.
  - W **czasie oczekiwania na terapię** zaburzeń preferencji seksualnych skazany powinien być odpowiednio przygotowywany do przyszłych oddziaływań specjalistycznych (wzbudzanie motywacji, uczestnictwo w różnego rodzaju zajęciach edukacyjnych lub profilaktycznych). Jeżeli jest uzależniony, powinien również przejść terapię odwykową na oddziale dla alkoholików lub narkomanów.
  - Na około rok przed upływem końca kary lub terminem warunkowego przedterminowego zwolnienia skazany zostaje przetransportowany do oddziału terapeutycznego dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami, realizującego program terapii sprawców seksualnych (bez uwzględniania rejonizacji). **Wymagana jest zgoda** skazanego, ale w przypadku jej braku istnieje także możliwość przymusowego poddania się oddziaływaniom leczniczym w myśl art. 117 kkw. Zgoda nie jest wymagana, gdy sąd skazujący w wyroku określił system terapeutyczny w myśl art. 62 kk.
- Terapia zaburzeń preferencji seksualnych trwa od 7 do 10 miesięcy, ma **charakter oddziaływań** grupowych i indywidualnych kontaktów z terapeutą i psychologiem. Skazani uczeni są różnych technik kontrolowania cyklu narastania napięcia seksualnego i radzenia sobie z nim.
- Najlepiej sprawdza się psychoterapia poznawczo – behawioralna sprawców seksualnych. W polskim systemie penitencjarnym nie ma farmakoterapii polegającej na tzw. „chemicznej kastracji”.
- Specjalistyczne oddziaływania terapeutyczne **uzupełnione są zajęciami** edukacyjnymi, profilaktycznymi, readaptacyjnymi oraz **innymi formami aktywności** skazanych, mającymi na celu minimalizowanie negatywnych skutków izolacji więziennej i resocjalizację.

Odbycie terapii seksualnej zazwyczaj zbiega się z terminem końca kary. Skazany, przygotowując się do życia na wolności, **motywowany jest do kontynuowania** terapii w warunkach wolnościowych, dlatego dostarczane mu są adresy instytucji zajmujących się terapią seksuologiczną.

Ramka 2.4.2. Postępowanie penitencjarne z przestępcami seksualnymi. Źródło: opracowanie własne na podstawie cytowanej w rozdziale literatury.

Prawo jednak nie rozwiązuje całkowicie problemu leczenia po opuszczeniu zakładu karnego. Wprawdzie w przypadku warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia reszty kary, sąd ma obowiązek nałożenia dozoru kuratora sądowego, który może kontrolować leczenie ambulatoryjne, natomiast wiadomym jest, że terapia dewiacji seksualnych jest długotrwała i powinna trwać przez wiele lat. Innym rozwiązaniem jest możliwość nałożenia przez sąd obowiązku leczenia ambulatoryjnego lub skierowanie na leczenie w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym, ale to rozwiązanie wymaga bardzo sprawnego wsparcia organizacyjnego, które zweryfikuje dopiero praktyka¹⁰³. System postępowania z przestępcami opuszczającymi zakłady karne powinien być nastawiony na kontynuację przez nich ambulatoryjnego leczenia wolnościowego występujących zaburzeń lub zamkniętego, w połączeniu z kontrolą oraz z procedurami zakazów (zakaz wykonywania niektórych zawodów lub zbliżania się do niektórych miejsc) i ostrzeżeń społecznych (powiadamianie instytucji, podawanie wyroku do publicznej wiadomości)¹⁰⁴.

¹⁰³ Kalisz T., Kwieciński A., *Skazani z zaburzeniami preferencji seksualnych w polskim systemie penitencjarnym*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, Nr 60, Warszawa 2008.

¹⁰⁴ Nawój J., *Budowanie polskiego modelu...* op. cit. 2001.

Blok samokształceniowy 2.4.

	<p>Słowa kluczowe:</p> <p>przestępstwa seksualne, typologia sprawców seksualnych, zaburzenia preferencji seksualnych, więźniowie seksualni, terapia seksualna w więzieniu</p>
	<p>Zagadnienia kontrolne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Omów problematykę przestępstw seksualnych i osób dopuszczających się przestępstw przeciwko wolności seksualnej i obyczajności. 2. Scharakteryzuj problemy, jakie wiążą się ze skazanymi za przestępstwa seksualne w warunkach izolacji więziennej. 3. Podaj sposoby oddziaływania na przestępców seksualnych w warunkach izolacji więziennej i trudności w resocjalizacji tej kategorii więźniów. 4. Omów postępowanie penitencjarne ze skazanymi za przestępstwa z art. 197 – 203 Kk. w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych.
	<p>Zagadnienie do przemyślenia:</p> <p>Zastanów się jakie korzyści a jakie negatywne konsekwencje mogłyby przynieść systemowe rozwiązanie penitencjarne polegające na stworzeniu więzienia wyłącznie dla sprawców przestępstw seksualnych</p>

Blok samosprawdzający (*self-test*) 2.4.

- 1. W aktualnym systemie penitencjarnym w Polsce skazani za przestępstwa seksualne ...**
  - a) obligatoryjnie odbywają terapię seksualną w oddziale terapeutycznym
  - b) nie odbywają żadnej specjalistycznej terapii ze względu na brak kadry specjalistycznej i programu terapeutycznego
  - c) odbywają terapię seksualną w oddziale terapeutycznym tylko w przypadku stwierdzenia u nich zaburzeń preferencji seksualnych

- 2. Ze względów bezpieczeństwa skazanego za przestępstwa seksualne ...**
  - a) umieszcza się w celi pojedynczej
  - b) można umieścić w celi wieloosobowej, ale wyłącznie ze skazanymi za przestępstwa seksualne
  - c) można umieścić w celi wieloosobowej, ale spełniając pewne warunki

- 3. W przypadku stwierdzenia w opiniach sądowo – seksuologicznych lub psychiatrycznych znajdujących się w aktach skazanego zaburzeń preferencji seksualnych ...**
  - a) skazanego prawomocnym wyrokiem kieruje się do ośrodka diagnostycznego w celu sporządzenia orzeczenia psychologiczno – penitencjarnego i skierowania do oddziału
  - b) skazanego nie trzeba kierować do ośrodka diagnostycznego, ponieważ ma już diagnozę, ale należy skierować go do oddziału terapeutycznego, w którym prowadzona jest terapia seksualna
  - c) skazany oczekuje na terapię seksualną w zwykłym oddziale i dopiero na rok przed końcem kary kierowany jest do ośrodka diagnostycznego, a następnie oddziału terapeutycznego

- 4. W przypadku terapii skazanych z zaburzeniami preferencji seksualnych w oddziale terapeutycznym ...**
  - a) nie sprawdza się żadna współczesna terapia
  - b) sprawdza się farmakoterapia (tzw. kastracja chemiczna)
  - c) sprawdza się terapia poznawczo - behawioralna

- 5. Skierowanie skazanego za przestępstwa seksualne, u którego stwierdzono zaburzenie preferencji seksualnych, na terapię...**
  - a) nie wymaga jego zgody
  - b) wymaga jego zgody, art. 62 kk oraz art. 117 kkw nie mają zastosowania
  - c) wymaga jego zgody, art. 62 kk oraz art. 117 kkw mają zastosowanie

2.5. Osadzeni z zaburzeniami osobowości typu dyssocjalnego (tzw. więźniowie psychopatyczni)

Stosunkowo dużą populację więźniów, a zwłaszcza tych umieszczonych w oddziałach terapeutycznych, stanowią skazani z zaburzeniem osobowości typu psychopatycznego – osobowości dyssocjalnej¹⁰⁵. Szacuje się, że zaburzenia te obejmują 30% ogólnej liczby więźniów¹⁰⁶. Osoby te, przebywając w warunkach izolacji więziennej, są odporne na standardowe oddziaływania resocjalizacyjne, mogą przysparzać bardzo wielu problemów personelowi więziennemu, wchodzić w konflikty ze współosadzonymi i utrudniać funkcjonowanie oddziału mieszkalnego¹⁰⁷.

Osiowym objawem osobowości dyssocjalnej (psychopatycznej) jest brak poszanowania norm moralnych, społecznych i prawnych, dlatego osoby te swoim zachowaniem godzą w standardy społecznego funkcjonowania, lekceważą potrzeby i prawa innych osób, nie licząc się z ich przeżyciami emocjonalnymi. Podejmując decyzję, osoby psychopatyczne kierują się impulsem i doraźną potrzebą, nie zwracają przy tym uwagi na konsekwencje własnych wyborów i nie liczą się z negatywnymi skutkami dla nich samych i otoczenia¹⁰⁸. Do najważniejszych cech osobowości dyssocjalnej zalicza się: brak wrażliwości emocjonalnej i zdolności do przeżywania głębszych emocji w stosunku do innych osób, zwłaszcza takich uczuć, jak współczucie czy

---

¹⁰⁵ W literaturze spotykane są różne określenia tego zaburzenia osobowości (osobowość psychopatyczna, psychopatia, socjopatia, antyspołeczne zaburzenia osobowości, osobowość nieprawidłowa, osobowość asocjalna, daltonizm moralny, obłąd moralny, nerwica charakteru i inne).

¹⁰⁶ Meyer R., *Psychopatologia*, Gdańsk 2003.

¹⁰⁷ Chmielewska H., *Psychologiczne aspekty izolacji* [w:] *Zagadnienia penitencjarne. Skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW*, Kalisz 2004.

¹⁰⁸ Gordon M., *Resocjalizacja skazanych z zaburzeniami psychicznymi – możliwości i ograniczenia* [w:] Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.

poczucie winy¹⁰⁹, brak umiejętności odraczania gratyfikacji i uleganie nagłym impulsom przy natychmiastowym zaspokajaniu doraźnych potrzeb, nieumiejętność tworzenia odległych planów na przyszłość i nietrwałość dążeń, brak wyobraźni co do konsekwencji swojego postępowania, skrajna nieodpowiedzialność, brak poczucia winy i wstydu, gwałtowność i impulsywność w zachowaniu, skłonność do różnych form agresji¹¹⁰. Osoby te często nie zdradzają obniżonego intelektu, ale brak im motywacji do wykorzystania własnego potencjału w pozytywnym kierunku. Częściej zaś swoje możliwości wykorzystują do manipulowania otoczeniem, bezwzględного podporządkowania sobie innych i realizacji własnych, czasami patologicznych, chęci kosztem niewinnych ludzi, bez cienia skruchy i wyrzutów sumienia¹¹¹. U psychopatów występuje „deficyt lęku”, co sprawia, że podejmują oni działania społeczne bez obaw przed konsekwencjami, nie boją się przykrych następstw swoich zachowań¹¹². Nie wykazują też, jak w przypadku innych osób, wrażliwości na kary, które ich spotykają za niewłaściwe zachowania, co utrudnia im uczenie się na własnych błędach¹¹³.

Wszystkie te objawy prowadzą do konfliktów z otoczeniem, zachowań godzących w normy moralne i przepisy prawa, a w konsekwencji mogą doprowadzić do popełniania przestępstw. W sytuacji ujawnienia przestępstwa osoby dotknięte dysocjalnym zaburzeniem osobowości mają tendencje do zrzucania odpowiedzialności na ofiarę lub okoliczności. Nie dostrzegają nieprawidłowości we własnym postępowaniu, domagają się dla siebie litości i pobłażliwości mimo własnej bezwzględności.

Zaspokajanie potrzeb – skupienie na natychmiastowej realizacji potrzeby; niska tolerancja na frustrację i zwłokę w realizacji; egoistyczna koncentracja na własnych pragnieniach bez liczenia się z sytuacją, oczekiwaniami i emocjami innych osób.

¹⁰⁹ Pastwa – Wojciechowska B., *Skuteczność resocjalizacji przestępców seksualnych o cechach psychopatycznych – przegląd badań*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2009, Nr 64 – 65.

¹¹⁰ Hare R.D., *Psychopaci są wśród nas*, Kraków 2006.

¹¹¹ Pospiszyl K., *Psychopatia*, Warszawa 2000.

¹¹² Stanik J., *Psychopatia a problem resocjalizacji*, Studia Kryminologiczne Kryminalistyczne i Penitencjarne, 1978, Nr 1.

¹¹³ Porównaj rozdział *Zbrodnia i kara* [w:] Eysenck H. M., *Podpatrywanie umysłu – dlaczego ludzie zachowują się tak jak się zachowują*, Gdańsk 2000.

	<p>Postrzeganie innych ludzi – brak uwzględnienia perspektywy innych ludzi i zrozumienia dla bezinteresowności w stosunkach międzyludzkich; zawężenie postrzegania sytuacji społecznych do własnej wizji świata; ignorowanie komunikatów werbalnych i niedostrzeganie sygnałów niewerbalnych lub opaczne ich odczytywanie w interakcji.</p> <p>Kontakty społeczne – powierzchowność interpersonalna (brak problemów z nawiązywaniem kontaktów, ale problemy z ich utrzymaniem); dążenie do wykorzystania innych dla własnych celów i maksymalizacja zysków z kontaktów społecznych; skłonność do manipulowania otoczeniem i instrumentalnego traktowania ludzi, bogactwo sposobów wywierania wpływu społecznego, zdolność do przedstawiania się w relacji interpersonalnej w bardzo korzystnym świetle (ingracja); bezwzględność w traktowaniu osób, które stanęły na drodze do własnego celu; wrogość i dążenie do konfrontacji.</p> <p>Postawa życiowa – traktowanie zasad i norm ogólnoludzkich jako arbitralnie narzuconych, dlatego nie trzeba ich przestrzegać; konflikt z autorytetami i opór wobec głoszonych przez nich wartości; postawa dominacyjna we wszystkich obszarach życiowych jako ochrona własnego bezpieczeństwa; rozbudowane mechanizmy obronne racjonalizacji i projekcji; podejrzliwość i nieufność wobec wszystkich i wszystkiego.</p> <p>Styl funkcjonowania – przeciwstawianie się oczekiwaniom i wymogom społecznym, zawsze gdy stoją one w sprzeczności z własnymi potrzebami; dwa style funkcjonowania zmienność - sztywność (z jednej strony nieprzewidywalność i różnorodność reakcji w podobnych sytuacjach ze względu na nieprawidłowo ukształtowaną strukturę osobowości, a z drugiej sztywność reakcji, upór i zafiksowany wzorzec zachowania mimo różnych sytuacji); przejawianie wielu form agresji (zewnętrznej i skierowanej na siebie).</p>
<p>Ramka 2.5.1. Zaburzone sfery funkcjonowania osób z osobowością psychopatyczną (opracowanie własne na podstawie cytowanej literatury).</p>	

Mechanizmy charakterystyczne dla osobowości dysocjalnej ulegają zaostrzeniu w warunkach izolacji więziennej, traktowanej jako opresja, na którą osadzeni zostali niesłusznie skazani. Uwydatnia się pobudliwość, nieopanowanie, wzmożona niesubordynacja, awanturnictwo, pieniactwo, nieuzasadniona podejrzliwość i skłonność do samouszkodzeń ciała¹¹⁴. Z przeżywanych sytuacji trudnych starają się wyjść zgodnie

¹¹⁴ Pastwa – Wojciechowska B., *Psychopatia – wyzwanie czy klęska resocjalizacji*

z przejawianymi dotychczas negatywnymi wzorcami zachowania. Stosują więc mechanizmy adaptacyjne, które przystosowują ich do wymogów środowiska więziennego (bunt, zadomowienie, zimna kalkulacja), ale niweczą oddziaływania resocjalizacyjne. Znacznie częściej u „psychopatów” niż w pozostałej populacji więźniów występują zaburzenia zachowania lub manifestowanie objawów przypominających chorobę psychiczną. U niektórych występuje mechanizm adaptacyjny konwersji, czyli pozornego przystosowania, polegający na sprawianiu wrażenia „dobrego więźnia”, spełniającego wymagania administracji i podporządkowanego oddziaływaniom resocjalizacyjnym. Jest to jednak „wykalkulowana gra” wynikająca nie z akceptacji wymagań i zmiany antyspołecznych tendencji, ale z chęci zmiany negatywnego wizerunku dla uspienia czujności personelu więziennego¹¹⁵. Wśród tych więźniów często występują nastawienia paranoidalne, ich podejrzliwość dotyczy wszystkich, każdy inny pogląd odczuwają jako wymierzony w siebie, są w związku z tym ciągle zaniepokojeni, napięci i ulegają nastrojom depresyjnym manifestującym się dysforią¹¹⁶.

Omawiając funkcjonowanie „psychopatów” w więzieniu, należy zwrócić uwagę na dwa aspekty ich funkcjonowania. Po pierwsze, wpływu deprywacyjnego charakteru więzienia na ich zachowania, a po wtóre, pełnienia ról grupowych w społeczności więziennej. Wśród osób dys socjalnych obserwuje się wzmożone zapotrzebowanie na stymulację, co w warunkach więzienia zostaje mocno ograniczone¹¹⁷. Nic więc dziwnego, że kompensacja deprywacji sensorycznej i doznawania mocnych wrażeń, zwłaszcza u tych osadzonych, następuje poprzez angażowanie się w różne nieformalne zajęcia mające na celu dostymulowanie się lub odreagowanie. Najczęściej są to zachowania szkodliwe dla innych osób (znęcanie się, bójki) lub samego siebie (protesty głodowe lub reaktywne samouszkodzenia i próby samobójcze). Ze względu na skłonność do wykorzystywania innych, przy jednoczesnych zdolnościach manipulacyjnych, więźniowie dys socjalni zajmują wysoką pozycję w hierarchii więziennej, podporządkowując sobie

---

[w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.

¹¹⁵ Gordon M., *op. cit.* 2006.

¹¹⁶ Nylken J., *Zagadnienia psychopatii i resocjalizacji przestępców – psychopatów w dziejach polskiej myśli kryminologicznej*, Archiwum Kryminologii. Tom XV, 1999.

¹¹⁷ Pospiszył K., *op. cit.* 2000.

więźniów słabszych lub zjednując sobie więźniów silniejszych. Mogą być więc prowodyrami w podkulturze lub przyjmować rolę „szarej eminencji”, wpływając na „drugie życie” więzienia. W kontaktach z personelem dążą do maksymalnego poznania taktyki administracji jednostki, starają się też uzależnić funkcjonariuszy od siebie poprzez nielegalne kontakty, poznanie ich słabości lub szantaż.

Specyfika psychiki osadzonych przejawiających dyssocjalne zaburzenia osobowości, ich aspołeczne zachowania oraz negatywizm i opór wobec oddziaływań rodzi uzasadnione wątpliwości, co do możliwości ich resocjalizacji w warunkach izolacji więziennej¹¹⁸. Obserwacje osadzonych o tym typie osobowości potwierdzają ich instrumentalne podejście do psychoterapii lub terapii odwykowej w warunkach więziennych i innych proponowanych oddziaływań, gdy przewidują korzyści płynące z ich aktywności (warunkowe przedterminowe zwolnienie, nagrody, przepustki itp.). Jednak ich zaangażowanie w proces resocjalizacji mija, gdy nie uzyskują przewidywanych profitów. Niemniej doniesienia w literaturze świadczą o możliwości oddziaływań psychokorekcyjnych osób z tym typem osobowości, zwłaszcza poprzez połączenie terapii indywidualnej i grupowej.

- Pozytywne wykorzystanie narcyzmu polegające na stwarzaniu sytuacji, w których osadzony może pokazać się z dobrej strony, wzmacnianie zachowań prospołecznych, eksponowanie pozytywnych mocnych stron, wykorzystywanie intelektu i sprytu oraz poczucia humoru we współdziałaniu i pracy na rzecz innych ludzi.
- Stosowanie zajęć atrakcyjnych i silnie stymulujących osadzonego, pełnych wigoru i aktywności fizycznej, ale ujętych w karby *fair play* i według precyzyjnie określonych zasad, które wykluczają negatywne zachowania i postawy egoistyczne.

¹¹⁸ Są autorzy postulujący konieczność bezwzględnego i bezterminowego izolowania od społeczeństwa więźniów–psychopatów i wykorzystywania ich zdolności w sposób kontrolowany. Jako uzasadnienie podają, że więźniowie tacy mają talent do przekonania swoich terapeutów o rzekomej poprawie i skutecznego wyleczenia. Ze względu na manipulacyjne podejście bardzo trudno jest nawiązać relację terapeutyczną, często też prawdziwy cel terapii nie zostaje przez nich ujawniony. Nadzór nad takimi osadzonymi powinni sprawować eksperci (porównaj Pastwa – Wojciechowska B., *op. cit.* 2006).

- ☑ Okazywanie zrozumienia, zainteresowania i bezinteresowności w kontakcie w celu zmiany postrzegania przez osadzonego świata, jako pełnego wzajemnej wrogości, nieufności i rywalizacji na rzecz szacunku i godności każdego człowieka.
- ☑ Wzmacnianie wszelkich przejawów „otwierania się na drugiego człowieka” poprzez kontakty zewnętrzne, w których nie występują korzyści materialne, ale emocjonalne np. wolontariat w schronisku dla zwierząt, kontakt z niepełnosprawnymi itp.
- ☑ Nauka umiejętności społecznych, zwłaszcza komunikacji interpersonalnej (werbalnej i niewerbalnej) w celu uwrażliwienia na perspektywę drugiego człowieka i sygnały płynące z ciała drugiej osoby oraz przebudowanie wyobrażeń o innych ludziach.
- ☑ Działania psychoedukacyjne zmierzające do zwiększenia wglądu i wrażliwości na informacje zwrotne, konstruktywnego radzenia sobie z napięciem emocjonalnym i stresem.
- ☑ Konsekwentne rozwijanie umiejętności odraczania gratyfikacji, a czasami rezygnowania z osobistych potrzeb na rzecz długofalowego celu.
- ☑ Ze względu na niewielką skuteczność kar, przy jednoczesnej wrażliwości na nagrody, w postępowaniu z psychopatycznym więźniem nagradzanie stwarza większe szanse na współdziałanie w procesie resocjalizacji. Należy jednak pamiętać, aby stosunkowo szybko przejść od nagradzania regulaminowego (korzyści materialnej) na rzecz nagradzania wychowawczego (korzyści emocjonalnej).
- ☑ W egzekwowaniu obowiązków należy postępować konsekwentnie i posługiwać się komunikatami prostymi, wypowiedzianymi stanowczym tonem, bez wdawania się w „słowne gierki” i zbędne dyskusje („łapanie za słówka”)
- ☑ Ze względu na skłonność do wykorzystywania błędów innych ludzi należy w obecności tych osadzonych zwracać szczególną uwagę na praworządne wykonywanie obowiązków służbowych, gdyż potrafią oni wykorzystywać niesumienność funkcjonariuszy do wywierania na nich presji i nielegalnych kontaktów.
- ☑ Nie powinno się reagować na prowokacje, nie należy ulegać nieuzasadnionym roszczeniom i obnażać wszelkie próby manipulacji i zachowań instrumentalnych.

Ramka 2.5.2. Postępowanie penitencjarne z psychopatycznymi więźniami (opracowanie własne na podstawie obserwacji i cytowanej literatury).

Blok samokształceniowy 2.5.

	<p>Słowa kluczowe:</p> <p>psychopatia, osobowość psychopatyczna, zaburzenia osobowości typu dysocjalnego, psychopatyczni przestępcy, psychopatyczni więźniowie</p>
	<p>Zagadnienia kontrolne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Omów zaburzenia osobowości typu dysocjalnego występujące u więźniów. 2. Omów funkcjonowanie psychospołeczne w warunkach izolacji więziennej więźniów psychopatycznych. 3. Scharakteryzuj problemy jakie wiążą się z osadzonymi wykazującymi zaburzenia osobowości typu dysocjalnego i sposoby przeciwdziałania im przez personel. 4. Podaj sposoby oddziaływania penitencjarnego na przestępców psychopatycznych w warunkach izolacji więziennej i trudności w resocjalizacji tej kategorii więźniów.
	<p>Zagadnienie do przemyślenia:</p> <p>Zastanów się jakie zajęcia należałoby zaproponować więźniowi o psychopatycznym rysie osobowości (zatrudnienie, edukacja, zajęcia K-O i sportowe, programy readaptacyjne itp.), żeby wykorzystać w pozytywny sposób jego negatywne cechy osobowości.</p>

Blok samosprawdzający (*self-test*) 2.5.

1. **Jednym z głównych objawów osobowości dyssocjalnej jest ...**
  - a) występowanie deficytu wrażliwości uczuciowej i niskiego poziomu lęku, połączone z nieszanowaniem norm społecznych i agresywnymi zachowaniami
  - b) występowanie deficytów intelektualnych połączone z nieszanowaniem norm społecznych i agresywnymi zachowaniami
  - c) występowanie wysokiego poziomu umiejętności planowania swoich działań i przewidywania skutków zachowań połączone z nieszanowaniem norm społecznych i agresywnymi zachowaniami
2. **Ze względów bezpieczeństwa osadzonego o psychopatycznym rysie osobowości ...**
  - a) umieszcza się w celi pojedynczej
  - b) można umieścić w celi wieloosobowej, ale wyłącznie ze skazanymi o podobnej osobowości
  - c) można umieścić w celi wieloosobowej, ale spełniając pewne warunki
3. **W przypadku osadzonych z zaburzeniami osobowości typu dyssocjalnego ...**
  - a) kary, a szczególnie kary dotkliwe są najskuteczniejszym sposobem resocjalizacji
  - b) ani kary, ani nagrody nie są skuteczne w procesie resocjalizacji
  - c) nagrody są znacznie efektywniejsze niż kary i mogą stanowić skuteczny sposób resocjalizacji
4. **Ze względu na duże zapotrzebowanie na stymulację więźniów o psychopatycznym rysie osobowości należy ...**
  - a) umożliwiać aktywność poza celą mieszkalną, ale według ściśle określonych zasad
  - b) ograniczać ich aktywność poza celą mieszkalną do minimum ze względów bezpieczeństwa
  - c) zwiększać maksymalnie ich aktywność poza celą mieszkalną co spowoduje u nich zmęczenie i samoistnie wyciszenie
5. **Wobec skazanych psychopatycznych zajęcia psychoedukacyjne i psychokorekcyjne powinny przede wszystkim dotyczyć ...**
  - a) rozwijania intelektu, minimalizowania braków elementarnej wiedzy formalnej
  - b) rozwijania wglądu, wrażliwości na informacje zwrotne i konstruktywnego radzenia sobie ze stresem
  - c) rozwijania technik pozytywnego wpływania na ludzi, budowania własnego wizerunku, perswazji i asertywności

2.6. Charakterystyka osadzonych stwarzających poważne zagrożenie społeczne lub zagrożenie bezpieczeństwa dla jednostki penitencjarnej (tzw. „niebezpiecznych”)

Wyodrębnienie z populacji osadzonych tzw. „więźniów niebezpiecznych”¹¹⁹ podyktowane jest względami penitencjarnymi i ochronnymi i dotyczy wszystkich nowoczesnych systemów penitencjarnych. Względy penitencjarne dotyczą organizacji pracy wychowawczej i specyfiki sposobów oddziaływania na tę kategorię skazanych¹²⁰. Natomiast względy ochronne podyktowane są koniecznością utrzymania porządku i bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej. Obie sfery muszą harmonijnie współdziałać, praca wychowawcza podporządkowana jest jednak względom bezpieczeństwa¹²¹.

Kwalifikacji osadzonego do kategorii niebezpiecznych dokonuje komisja penitencjarna, uwzględniając kryteria formalne i przesłanki materialne. Kryteriami ogólnymi uwzględnianymi w kwalifikacji do „N” są: poważny stopień zagrożenia społecznego, poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej, skazanie za przestępstwo w zorganizowanej grupie lub związku mającym na celu popełnianie przestępstw. Natomiast kryteriami materialnymi są: sposób zachowania się w zakładzie karnym, stopień demoralizacji, motywacja czynu przestępczego oraz zachowanie się po popełnieniu przestępstwa, stopień społecznej

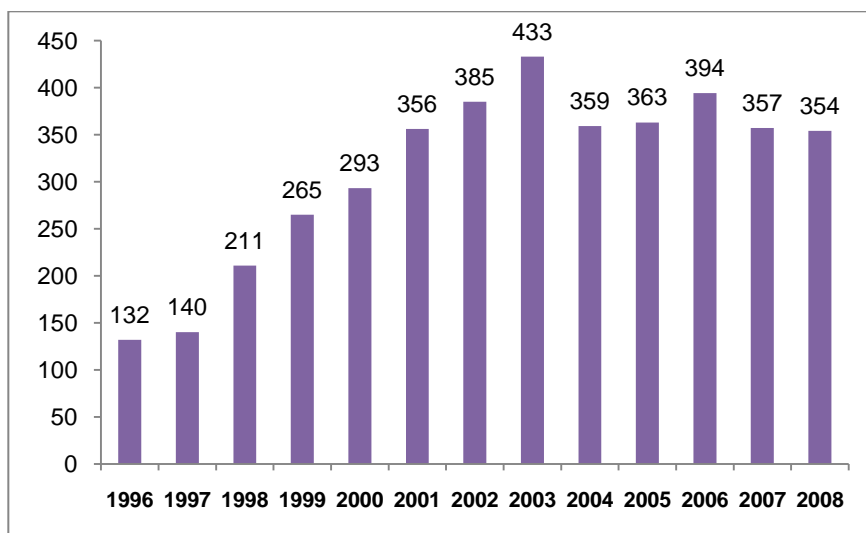
---

¹¹⁹ Więźniowie niebezpieczni (w skrócie „N”) zgodnie z przepisami to osadzeni (skazani lub tymczasowo aresztowani) stwarzający poważne zagrożenie społeczne lub poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu wymagający osadzenia w wyznaczonym oddziale lub celi w warunkach zapewniających wzmożoną ochronę. Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny Wykonawczy [Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późniejszymi zmianami] art. 88§3 i art. 88a§1, art. 212a§1i 2.

¹²⁰ de Michelis J., *Osadzeni niebezpieczni* [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Część II*, Biuletyn RPO, Nr 32, Warszawa 1997.

¹²¹ Misztal H., *Postępowanie z więźniami niebezpiecznymi*, Kalisz 2000.

szkodliwości czynu¹²². Komisja penitencjarna co 3 miesiące weryfikuje ustalenia i gdy znajdą pozytywne przesłanki ma możliwość zmiany statusu osadzonego i skierowania go do zwykłego oddziału. Czas posiadania statusu więźnia niebezpiecznego nie jest precyzyjnie określony w przepisach, a zależy w głównej mierze od zmiany przesłanek materialnych, gdyż przesłanki formalne nie ulegną zmianie. Zdarza się, że więźniowie ci przebywają w oddziale dla niebezpiecznych przez wiele lat, co staje się dodatkową uciążliwością kary pozbawienia wolności¹²³.

Rysunek 2.6.1. Populacja więźniów niebezpiecznych w latach 1996–2008.
Źródło: (Pomiankiewicz 2009).

Osadzeni stwarzający poważne niebezpieczeństwo dla społeczeństwa lub jednostki penitencjarnej to osoby zróżnicowane osobowościowo, zdradzające objawy zaburzeń osobowości. Ich zachowania, i to zarówno ze względów charakterologicznych jak i sytuacyjnych, mogą być nieprzewidywalne i bardzo groźne w skutkach. Umieszczenie osadzonego w pawilonie dla niebezpiecznych jest dla niego

¹²² Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny Wykonawczy [Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późniejszymi zmianami] art. 88§3, §4 i §6 oraz art. 88a.

¹²³ Kuźma Z., *Sytuacja tymczasowo aresztowanych i skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w warunkach określonych w art. 88§3kkw [w:] Stan i węzłowe problemy więziennictwa. Część IV. Biuletyn RPO, Nr 42, Warszawa 2000.*

sytuacją zdecydowanie trudniejszą niż funkcjonowanie w zwykłym oddziale. Czasami bodziec obojętny lub mało istotny z perspektywy funkcjonariusza może wywołać silną reakcję eksplozywną¹²⁴.

Precyzyjnie określony rytm dnia, znacznie bardziej sformalizowane formy kontaktu z personelem i ograniczenia w kontaktach z pozostałymi osadzonymi, szereg dodatkowych barier i zabezpieczeń techniczno – ochronnych wpływają na maksymalne zwiększenie deprywacyjnego charakteru więzienia¹²⁵. Zmniejszona ilość bodźców słuchowych i wzrokowych, nieustanny monitoring są dodatkowymi dolegliwościami wpływającymi destrukcyjnie na psychikę osadzonych „N”. Uciążliwości przebywania w oddziale dla niebezpiecznych zgłaszane przez osadzonych dotyczą zwłaszcza spacerów w boksach przypominających klatkę dla zwierząt, ograniczenia dostępu do zajęć poza celą mieszkalną, konieczność przebywania w stygmatyzującym uniformie podczas widzeń i rozpraw sądowych, skuwanie w kajdanki podczas każdego wyjścia z celi, ograniczenia w sprawie posiadania osobistych przedmiotów w celi mieszkalnej np. grzałki. Psychicznymi konsekwencjami są poczucie samotności, brak intymności¹²⁶.

Procesy dehumanizacji charakterystyczne dla instytucji więzienia w przypadku skazanych „N” ulegają jeszcze większemu nasileniu. Już samo zakwalifikowanie przez komisje penitencjarną osadzonego jako niebezpiecznego staje się stygmatem, który naznacza go jako gorszego i groźniejszego wśród innych przestępców. Za kwalifikacją idą dalsze procesy naznaczenia: pozbawienie prywatnej odzieży, uniform o jaskrawym kolorze itp. Wyrazem procesu standaryzacji jest poddanie osadzonego rygorowi określonych czynności i procedur wynikających z przepisów i porządku wewnętrznego w oddziale dla „N”, różniących się istotnie od obowiązujących w zwykłych oddziałach. Daleko bardziej posunięta jest też degradacja społeczna (rola więźnia niebezpiecznego towarzyszy do końca

---

¹²⁴ Wesołowska – Krzysztofek I., *Szkolenie funkcjonariuszy więziennych pracujących z osadzonymi niebezpiecznymi* [w:] Ambrozik W., Stępiak P. (red.) *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*, Poznań – Warszawa – Kalisz 2004.

¹²⁵ Bulenda T., Musidłowski R., *O więźniach niebezpiecznych w kontekście ochrony praw człowieka*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2008, Nr 60.

¹²⁶ Kuźma Z., *Sytuacja skazanych i tymczasowo aresztowanych zakwalifikowanych jako niebezpieczni (art. 88§3 k.k.w)* [w:] Hołyst B., Ambrozik W., Stępiak P. (red.) *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.

odbywania kary, nawet po weryfikacji przez komisję penitencjarną) i deprecjacja godności (monitoring, ciągłe przeszukania cel mieszkalnych i szczegółowe kontrole osobiste, pozbawienie wielu udogodnień)¹²⁷.

Analizując mechanizmy adaptacyjne skazanego do warunków oddziału dla niebezpiecznych, można zaobserwować kilka faz. W pierwszym momencie z reguły pojawia się bunt, wyrażany bezpośrednio w rozmowach z personelem lub pisemnie na drodze formalnych odwołań od decyzji kwalifikującej do kategorii „N”¹²⁸. Niezadowolenie wyrażane jest również w skargach do Rzecznika Praw Obywatelskich i innych organów nadzorujących więziennictwo¹²⁹. W miarę upływu czasu osadzony wchodzi w fazę rezygnacji i wycofania. Zaczyna przyzwyczajać się do codziennego rytmu, korzysta ze spacerów lub posług religijnych, organizuje sobie czas skromnymi, jak na warunki celi mieszkalnej, zajęciami (pisanie, czytanie książek i prasy, słuchanie radia), uczestniczy w ograniczonych do terenu oddziału zajęciach świetlicowych lub aktywności fizycznej. Spotyka się z wychowawcą lub przedstawicielami administracji. Urozmaiceniem życia więziennego są oczekiwane przez skazanego widzenia z osobami najbliższymi, które odbywają się oddzielnie od pozostałych osadzonych. Zakłócenie codzienności osadzonego „N” następuje w przypadkach kolejnych terminów weryfikacji przez komisję penitencjarną lub zdarzeniami rodzinnymi, może wówczas korzystać z dodatkowych konsultacji psychologicznych.

U niektórych więźniów z oddziałów dla niebezpiecznych można zaobserwować wewnętrzną przemianę. Poszukują oni oparcia w religii, starają się wewnętrznym oczyszczeniem i zadośćuczynić, czasami poprzez współpracę z wymiarem sprawiedliwości. Piszą wiersze lub pamiętniki, w których rozliczają się z przeszłością¹³⁰.

---

¹²⁷ Kowalski W., *Z doświadczeń i problemów wykonywania izolacji wobec skazanych wymagających osadzenia w wyznaczonym oddziale* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Zagórski J., *Kierunek najważniejszych zmian w prawie i praktyce penitencjarnej w świetle ocen i wniosków Rzecznika Praw Obywatelskich* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.

¹³⁰ Kowalski W., *op. cit.* 2006.

Ze względów ochronnych (izolacja więźniów, wzmocniona ochrona dodatkowymi funkcjonariuszami, ograniczenie ruchu po jednostce, przytwierdzone na stałe sprzęt kwaterunkowy), rzadko dochodzi wśród tych osadzonych do agresji fizycznej, napaści na funkcjonariusza czy niszczenia mienia. Pojawiająca się agresja przyjmuje raczej postać skierowanej na siebie, natomiast w kontaktach z innymi zdarza się agresja werbalna lub prowokacyjne zachowania w stosunku do personelu więziennego¹³¹.

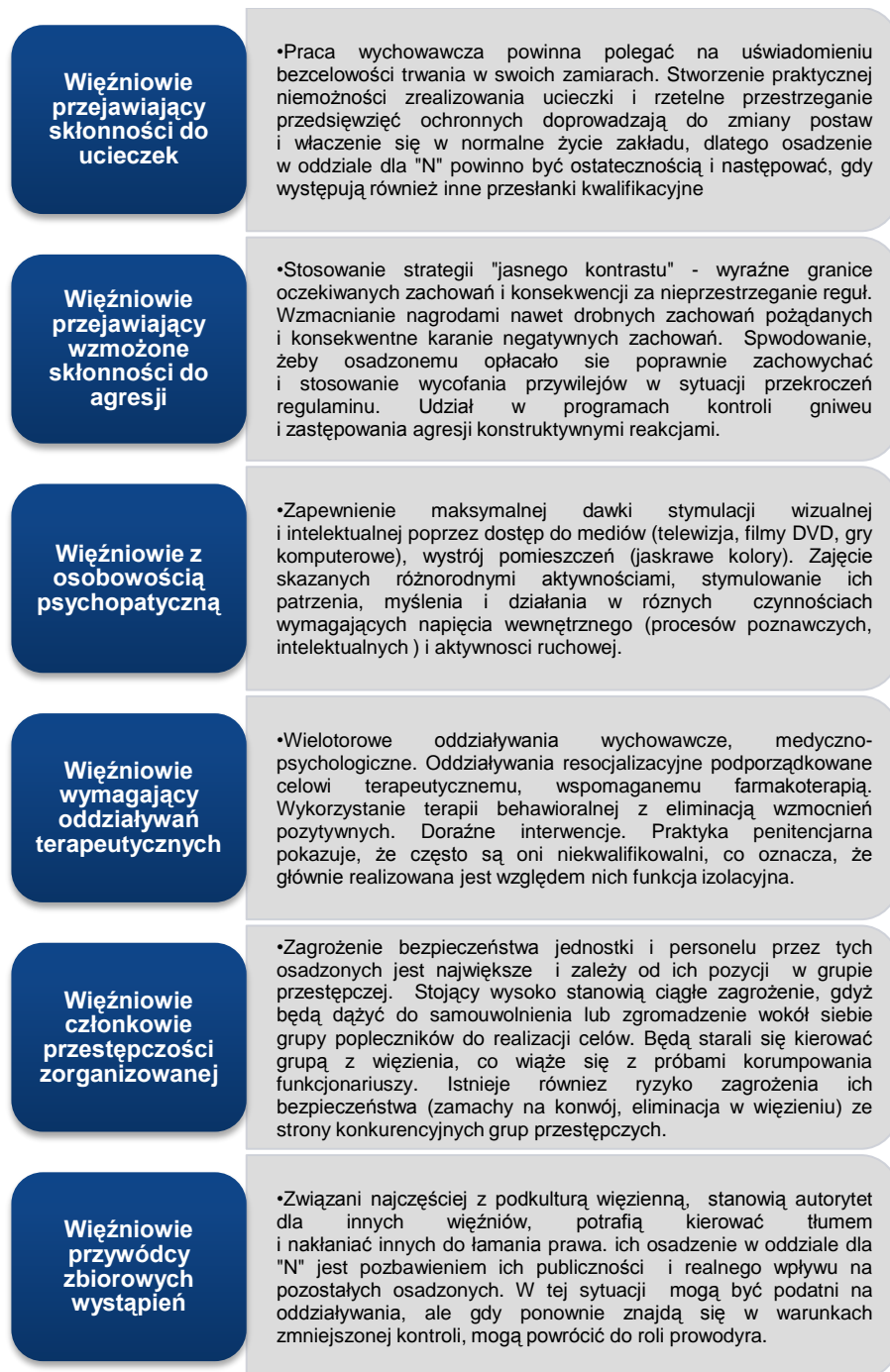
Szczególne uwagę w postępowaniu z osadzonymi zakwalifikowanymi „N” należy zwrócić na prominentnych członków zorganizowanych grup przestępczych. Zagrożenie, jakie stwarzają, uzasadnia umieszczenie ich w takich warunkach, które zapewnią bezpieczeństwo społeczeństwu i funkcjonariuszy oraz innych więźniów i umożliwią prowadzenie postępowania karnego lub procesu resocjalizacji¹³². Ich ekonomiczne, przestępcze i inne, bliżej nieokreślone, powiązania mogą wpływać na destabilizację bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej. Mogą oni uzależniać od siebie współosadzonych, nieunikniona jest również eskalacja prób nawiązywania nielegalnych kontaktów z funkcjonariuszami, korumpowania ich lub zastraszania¹³³.

Pobyty w oddziale dla niebezpiecznych stwarza najbardziej dolegliwe warunki egzystencji człowieka w instytucji totalnej i wystawia na próbę jego psychiczne możliwości adaptacyjne. Deprywacja potrzeb, monotonia rytmu dnia i szczególny rygorystyczny postępowania z osadzonymi osiągają tutaj apogeum i sprawiają, że u osadzonych, którym decyzją komisji penitencjarnej zniesiono status niebezpiecznego, mogą wystąpić przejściowe problemy z funkcjonowaniem w ramach zwykłego oddziału. Początkowo są oni rozdrażnieni, konfliktowi, nie mogą się zaadaptować do przebywania w wieloosobowej celi mieszkalnej i relatywnie większej swobody. Wymagają wówczas większej uwagi i cierpliwości ze strony personelu oraz stopniowego wprowadzania w odmienną aktywność.

¹³¹ Misztal H., *op. cit.*, 2000.

¹³² Szczygieł G.B., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec sprawców działających w zorganizowanych grupach (kilka uwag na tle art. 88 kkw)* [w:] Ambrozik W., Machel H., Stępnia P. (red.) *Misja służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.

¹³³ Knap W., *Członkowie zorganizowanych grup przestępczych w więzieniu* [w:] Bulenda T., Knap W., Lasocik Z. (red.) *Więziennictwo na początku XXI wieku*, Warszawa 2007.

Rysunek 2.6.2. Typologia więźniów niebezpiecznych. Źródło: opracowanie własne na podstawie (Misztal 2000).

Do pracy z osadzonymi niebezpiecznymi kierowany jest bardzo doświadczony personel o odpowiednich predyspozycjach psychofizycznych i wysokich kwalifikacjach zawodowych. Funkcjonariusze kontaktujący się z osadzonymi „N” powinni być odporni na stres i wykazywać umiejętności radzenia sobie z presją, manipulacją i zagrożeniami. Kadra penitencyjna powinna posiadać kierunkowe wykształcenie pedagogiczne, resocjalizacyjne lub psychologiczne. Opieka wychowawcza i psychologiczna powinna być sprawowana w miarę możliwości przez ten sam personel od momentu przybycia osadzonego do oddziału do jego opuszczenia. Wszyscy funkcjonariusze pracujący w oddziale dla niebezpiecznych powinni przechodzić systematyczne szkolenia, kursy, warsztaty i treningi o tematyce związanej z przestępczością zorganizowaną, korupcją, zagrożeniami, odreagowaniem stresu, technikami interwencji i samoobrony, dbałością o higienę psychiczną itp.¹³⁴.

Zasady postępowania ochronnego polegają na stosowaniu środków ostrożności przez personel w kontaktach z więźniami niebezpiecznymi. Przedsięwzięcia ochronne mogą mieć charakter ogólny (dotyczą postępowania ze wszystkimi „N”) i szczegółowy (dotyczą konkretnego więźnia „N”), a stosowane są w celu neutralizacji zagrożeń, jakie stanowi więzień.

Zasady ogólne postępowania z „N” obejmują:

- zwiększenie liczby wzajemnie ubezpieczających się funkcjonariuszy, którzy wyposażeni są w środki ochrony osobistej, pałki, kajdanki i miotacz gazu; stosowanie niektórych środków przymusu bezpośredniego w celach profilaktycznych;
- dodatkowe zabezpieczenie cel mieszkalnych i miejsc przebywania osadzonych „N” (wzmocnione drzwi, kraty, unieruchomienie sprzętu kwaterunkowego) oraz ich codzienną kontrolę;
- ograniczenie ruchu osadzonych „N” do niezbędnych potrzeb i pod wzmożonym nadzorem oraz poddawanie kontroli osobistej przy każdorazowym wyjściu i powrocie do celi mieszkalnej;

¹³⁴ Na podstawie Instrukcji Dyrektora Generalnego SW Nr 15/10 z dnia 13 sierpnia 2010 w sprawie zasad organizacji i warunków prowadzenia oddziałów penitencyjnych wobec skazanych, tymczasowo aresztowanych i ukaranych stwarzających poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu karnego lub aresztu śledczego osadzonych w warunkach zapewniających wzmoczoną ochronę społeczeństwa i bezpieczeństwo zakładu karnego.

- monitoring kamerami telewizji przemysłowej całego oddziału, cel mieszkalnych i innych miejsc przebywania „N”;
- całkowitą izolację więźniów „N” od pozostałych osadzonych niezakwalifikowanych do grupy niebezpiecznych
- ☑ **Zasady szczególne** postępowania z konkretnym więźniem „N” formułowane są w czasie procedury kwalifikacyjnej – zalecenia umieszczane na karcie osadzonego niebezpiecznego. Nie stanowią one zamkniętego katalogu, a raczej uszczegółwienie zasad ogólnych i różnicowanie postępowania ochronnego pod kątem osobowości (agresywność, skłonność do ucieczek) i predyspozycji więźnia (siła fizyczna).
- ☑ **Postępowanie penitencjarne** obejmuje wzmożone oddziaływania polegające w szczególności na:
  - codziennym, bezpośrednim kontakcie z wychowawcą oraz stałej i systematycznej opiece psychologicznej;
  - obejmowaniu nauczaniem i formami zatrudnienia dostępnymi w oddziale;
  - organizowaniu programów profilaktycznych, resocjalizacyjnych i readaptacyjnych (przeciwdziałania agresji i przemocy, pro-kryminalnym postawom, kształtowania umiejętności społecznych i poznawczych);
  - zintensyfikowaniu zajęć kulturalno – oświatowych i kultury fizycznej.
- ☑ W przypadku młodocianych niebezpiecznych zapewnia się zwiększoną różnorodność oferty oddziaływań, rozszerzony zakres, dłuższy czas trwania i pierwszeństwo udziału w nich.
- ☑ Pomieszczenia do realizacji zajęć kulturalno – oświatowych wyposaża się w telewizor, gry planszowe, prasę, literaturę edukacyjną, materiały do zajęć plastycznych itp.
- ☑ Pomieszczenia do realizacji zajęć sportowo – rekreacyjnych w miarę możliwości architektonicznych wyposaża się w stacjonarny rower treningowy, materac, drabinkę gimnastyczną, stół do tenisa, sprzęt do ćwiczeń fizycznych oraz plansze z instrukcjami i zestawami ćwiczeń ogólnorozwojowych.
- ☑ Pomieszczenia do zajęć powinny być dostępne codziennie, a korzystanie z nich ograniczone tylko liczbą grup i harmonogramem.
- ☑ Jeden z placów spacerowych wyposaża się w obręcze do koszykówki, betonowy stół do tenisa lub inny sprzęt rekreacyjno – ruchowy. W miarę możliwości powinno się umożliwić dłuższe korzystanie z tego sprzętu niż tylko podczas spacerów.
- ☑ W oddziale powinno być zorganizowane przynajmniej jedno stanowisko komputerowe do celów edukacyjnych.

Ramka 2.6.1. Postępowanie penitencjarne z więźniami niebezpiecznymi (opracowanie własne na podstawie cytowanej literatury i przepisów penitencjarnych).

Blok samokształceniowy 2.6.

	<p>Słowa kluczowe:</p> <p>więźniowie niebezpieczni, typologia więźniów niebezpiecznych, osadzeni stwarzający poważne zagrożenie społeczne i zagrożenie bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej</p>
	<p>Zagadnienia kontrolne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Scharakteryzuj funkcjonowanie psychospołeczne osadzonych w warunkach oddziału dla niebezpiecznych. 2. Omów etapy przystosowania się więźnia do warunków izolacji i możliwości ograniczenia negatywnych wpływów oddziału dla niebezpiecznych. 3. Scharakteryzuj typologię więźniów niebezpiecznych i sposoby postępowania penitencjarno – ochronnego w zależności od typu osadzonego niebezpiecznego. 4. Omów niebezpieczeństwa dla personelu więziennego wynikające z pracy w oddziale dla niebezpiecznych i sposoby ich minimalizowania.
	<p>Zagadnienie do przemyślenia:</p> <p>Zastanów się jakie propozycje zadań w indywidualnym programie oddziaływania można zaproponować skazanemu niebezpiecznemu, żeby na ile to możliwe minimalizować deprivację więzienną, a pobyt w oddziale N był czasem refleksji i odnowy moralnej</p>

Blok samosprawdzający (self-test) 2.6.

- 1. Organem kwalifikującym więźniów do kategorii tzw. „niebezpiecznych” jest ...**
  - a) komisja penitencjarna, sąd penitencyjny, sąd orzekający
  - b) komisja penitencjarna lub sąd orzekający
  - c) komisja penitencjarna
- 2. Wyodrębnienie z populacji więźniów tzw. „niebezpiecznych” podyktowane jest względami penitencyjnymi i ochronnymi dlatego w postępowaniu z nimi ...**
  - a) występuje przewaga oddziaływań wychowawczych nad względami bezpieczeństwa
  - b) występuje równowaga między oddziaływaniami wychowawczymi a względami bezpieczeństwa
  - c) występuje podporządkowanie oddziaływań wychowawczych względom bezpieczeństwa
- 3. W przypadku więźnia przejawiającego skłonność do ucieczek komisja penitencjarna ...**
  - a) obligatoryjnie kieruje go do oddziału dla osadzonych „niebezpiecznych”
  - b) pozostawia go w warunkach zakładu karnego typu zamkniętego bez możliwości awansowania do zakładu typu półotwartego lub otwartego
  - c) bierze pod uwagę również inne względy, a gdy brak dodatkowych przesłanek nie kwalifikuje osadzonego do kategorii więźniów „niebezpiecznych”
- 4. W oddziale dla osadzonych stwarzających poważne zagrożenie społeczne lub zagrożenie dla bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej ...**
  - a) procesy dehumanizacji stosunków międzyludzkich są bardziej nasilone
  - b) procesy dehumanizacji stosunków międzyludzkich są tak samo nasilone jak w zakładzie karnym zamkniętym
  - c) procesy dehumanizacji stosunków międzyludzkich są mniej nasilone ze względu na ograniczone kontakty interpersonalne
- 5. Oddziaływania penitencjarne wobec skazanych tzw. „niebezpiecznych” polegają w szczególności na ...**
  - a) bezpośrednim kontakcie z wychowawcą na życzenie osadzonego oraz stałej i systematycznej opiece psychologicznej
  - b) bezpośrednim kontakcie z wychowawcą przynajmniej raz w tygodniu oraz stałej i systematycznej opiece psychologicznej
  - c) bezpośrednim kontakcie z wychowawcą codziennie oraz stałej i systematycznej opiece psychologicznej

2.7. Skazani odbywający karę 25 lat i dożywotniego pozbawienia wolności

Pojęcie długoterminowych kar pozbawienia wolności napotyka na trudności definicyjne, określające dolną granicę przebywania w warunkach izolacji więziennej. Część badaczy uważa, że kara powyżej 5 lat więzienia jest karą długotrwałą, a część opowiada się za obniżeniem jej granicy do 3 lat pobytu w izolacji. Niezależnie od przyjętego kryterium minimalnego okresu uwięzienia ekstremalnie długotrwałą dla człowieka jest kara 25 lat, nie mówiąc już o karze dożywotniego pozbawienia wolności¹³⁵. Wobec takich skazanych będą stosowane różne ograniczenia, związane zarówno z oceną popełnionych zbrodni, jak i wymogami bezpieczeństwa¹³⁶. Zagrożenie karą dożywotniego pozbawienia wolności obejmuje ograniczoną liczbę przypadków najpoważniejszych zbrodni, a w czasie pokoju dotyczy zabójstw, pozostałe dotyczą stanu wojny (ludobójstwo, prowadzenie wojny agresywnej, zamach stanu)¹³⁷.

Humanitarna i resocjalizacyjna skuteczność kary 25 lat lub dożywotnia budzi wiele zastrzeżeń wśród praktyków, sygnalizowanych także w standardach międzynarodowych, zgodnie z którymi podstawowe prawa jednostki mogą być ustawowo jedynie ograniczone, ale nigdy całkowicie zniesione. W przypadku dożywotnia pozbawia się człowieka jego wolności całkowicie¹³⁸. Jednak zdaniem J. Szumskiego, z uwagi na

---

¹³⁵ Korecki J., *Przygotowanie do wolności skazanych odbywających kary długoterminowe. Opolska koncepcja warunkowego przedterminowego zwolnienia* [w:] Szczygieł G., Hofmański P. (red.) *Model społecznej readaptacji skazanych w systemie prawa karnego*, Białystok 1999.

¹³⁶ Wg stanu osadzonych na dzień 04.01.2010 ogółem skazanych było 74 543 osób, z czego 1 515 było skazanych na karę 25 lat pozbawienia wolności (38 kobiet) oraz 245 na karę dożywotniego pozbawienia wolności (8 kobiet). Na podstawie: *Roczna informacja statystyczna za rok 2009*; < <http://www.sw.gov.pl/Strony/Statystyki.aspx> dostęp w dniu 17.08.2010 >.

¹³⁷ Zagórski J., *Wykonywanie kary dożywotniego pozbawienia wolności* [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Część IV*. Biuletyn RPO, Warszawa 2000.

¹³⁸ Hołda Z., *Kara dożywotniego pozbawienia wolności (w świetle standardów*

możliwość warunkowego przedterminowego zwolnienia, prawo to zostaje zachowane¹³⁹. Natomiast fakt przedłużającej się ścisłej izolacji penitencjarnej, a w konsekwencji pogorszenie zdolności psychospołecznego funkcjonowania więźnia, oceniany jest przez organizacje międzynarodowe praw człowieka jako cierpienie i skrajna dolegliwość, która jest sprzeczna ze standardami europejskimi zakazującymi tortur i niehumanitarnego traktowania¹⁴⁰. Jak stwierdza T. Szymanowski, wskazując na niską efektywność kar długoterminowych, nawet długoletni pobyt w więzieniu nie zrównoważy destrukcyjnego wpływu demoralizacji, uprzednich pobytów w więzieniu i wczesnego popadania w konflikty z prawem, ponieważ sam czas przebyty w izolacji nie ma związku z późniejszą recydywą¹⁴¹. Przytaczane są wprawdzie dane o spadku przestępczości osób powracających po wielu latach przebytych w więzieniu, ale raczej związane jest to z wiekiem tych osób i wycofywaniem się z działalności przestępczej niż argument na rzecz skuteczności kar długoterminowych. Jak stwierdza E. Janiszewska – Talago „*Kara długoterminowa nie resocjalizuje sprawcy, a przynajmniej nie robi tego w stopniu wyższym niż inne kary...*”¹⁴². Kara taka spełnia przede wszystkim funkcję eliminacyjną poprzez wyłączenie sprawcy ze społeczeństwa w okresie jego największej aktywności przestępczej¹⁴³. Zatem w przypadku kar 25 lat i dożywotniego pozbawienia wolności następuje przewaga celu zabezpieczenia społeczeństwa przed przestępcą nad celem readaptacyjnym i poprawczym skazanego¹⁴⁴.

Dolegliwość kary pozbawienia wolności jest tym większa, im jest ona dłuższa. To właśnie czas pozbawienia wolności ma dla więźnia największe znaczenie a nie warunki, w jakich przebywa i obostrzenia, jakie

---

ochrony praw człowieka) [w:] Skupiński J.(red.) *Standardy praw człowieka a polskie prawo karne*, Warszawa 1995.

¹³⁹ Szumski J., *Problemy kary dożywotniego pozbawienia wolności*, Państwo i Prawo, Zeszyt 1, styczeń 1996.

¹⁴⁰ Gajdus D., Gronowska B., *Więźniowie długoterminowi a europejskie standardy ochrony praw człowieka* [w:] Gardocka T. (red.) *Kary długoterminowe. Polityka karne. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006.

¹⁴¹ Szymanowski T., *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności*, Warszawa 1976.

¹⁴² Janiszewska – Talago E., *Wykonywanie kar długoterminowego pozbawienia wolności*, Warszawa 1980, s. 211.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Szczygieł G.B., *Kary długoterminowe a cele wykonywania kary pozbawienia wolności* [w:] Gardocka T. (red.) *Kary długoterminowe. Polityka karne. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006.

się z tym wiązą. Intensywność odczuwania dolegliwości więzienia ma charakter falowy – naprzemian od stanu niewielkiej wrażliwości do skrajnego cierpienia. Należy zaznaczyć, że wraz z długością czasu przebytego w izolacji przytępia się wrażliwość percepcyjna dolegliwości i przychodzi stopniowe zubożenie. Pojawiające się wówczas fale cierpienia nie mają już tak dramatycznego przebiegu jak na początku odbywania kary¹⁴⁵. Postrzeganie skazanych długoterminowych przez współosadzonych jest zróżnicowane. Część z nich ze względu na wymiar kary i dokonaną zbrodnię mają wysoki status i cieszą się poważaniem. Niektórzy wzbudzają niechęć i rezerwę ze względu na nagłośnienie przez media popełnionego przez nich czynu, budzącego silne negatywne emocje. I wreszcie – wśród takich skazanych mogą znajdować się osoby potrzebujące stałej ochrony administracji zakładu karnego przed brutalnymi zachowaniami współosadzonych i samosądem¹⁴⁶.

W czasie tymczasowego aresztowania osadzonych podejrzanych o czyny zagrożone najwyższymi wymiarami kary pozbawienia wolności mogą wystąpić stany załamania psychicznego i nasilonych reakcji dezadaptacyjnych, dlatego konieczna jest stała obserwacja i udzielanie wsparcia psychologicznego. Może również zaistnieć konieczność zastosowania interwencji kryzysowych lub terapii krótkoterminowej. W całości postępowania należy uwzględniać zalecenia psychologiczne i lekarskie oraz mieć na uwadze profilaktykę autoagresji i przemocy ze strony osadzonego¹⁴⁷.

Na początku odbywania tak długiej kary obserwuje się brak wyobrażenia jej wysokości. W zachowaniach widać poczucie niepewności i wyobcowania z otaczającej rzeczywistości. W świadomości więźniów następuje uruchomienie silnych mechanizmów obronnych, które mają chronić przed przyjęciem do wiadomości niekorzystnych faktów i opinii na swój temat. W tym czasie zajęci są oni swoją sytuacją prawną, związaną z postępowaniem odwoławczym, natomiast inne sprawy schodzą na dalszy plan¹⁴⁸. Kontakty ze współosadzonymi ograniczone są do minimum

---

¹⁴⁵ Korecki J., *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*, Warszawa 1988.

¹⁴⁶ Zagórski J., *Wykonywanie kary dożywotniego...* op. cit., 2000.

¹⁴⁷ Witkiewicz B., *Program postępowania ze skazanymi na karę dożywotniego pozbawienia wolności i inne kary długoterminowe* [w:] Gardocka T. (red.) *Kary długoterminowe. Polityka karne. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006.

¹⁴⁸ Zagórski J., *Racjonalizacja w wykonywaniu kary dożywotniego pozbawienia*

ze względu na koncentrację na własnych sprawach i na sobie. Przeciwnie kontakty z rodziną, są bardzo ożywione, osadzeni korespondują i telefonują do najbliższych, są systematycznie odwiedzani, a niektórzy wpajają w rodzinę przekonanie o swojej niewinności lub łagodzą swoje przewinienia. W tym okresie skazani są mało podatni na proponowane im oddziaływania resocjalizacyjne, słabo lub w ogóle nie realizują zadań wynikających z indywidualnego programu oddziaływania¹⁴⁹. Najwięcej też przypada na ten okres przekroczeń regulaminowych i wniosków o karę dyscyplinarną. Jak wykazały badania powtarzające się w tej grupie więźniów negatywne zachowania nie są wynikiem załamania, kryzysu psychicznego czy krótkotrwałych czynników sytuacyjnych, ale właściwości środowiska więziennego i utrwalonych czynników osobowościowych¹⁵⁰. U recydywistów, którzy znają więzienne życie, perspektywa długiego wyroku może uruchomić zachowania autoagresywne, włącznie z próbami samobójczymi¹⁵¹. Pierwsze 5 lat po prawomocnym wyroku jest okresem, w którym występuje największe ryzyko wystąpienia zaburzeń psychicznych związanych z wizją przebywania do końca życia w więzieniu¹⁵².

Drugi etap pobytu w długoterminowej izolacji związany jest z wyrabianiem niezbędnych nawyków i przyzwyczajzeń ułatwiających więzienną egzystencję. Skazani na karę 25 lat lub dożywocia szukają sobie miejsca i aktywności, które minimalizowałyby skutki izolacji. Chętnie podejmują wówczas pracę, podnoszą kwalifikacje w przywieziennych szkołach zawodowych lub na kursach. Starają się zapracować na opinię u przełożonych, jako niezastąpieni fachowcy w zadaniach, które wykonują (np. w radiowęźle, warsztacie, kuchni itp.). Więzi rodzinne się rozluźniają, mniej jest odwiedzin, stopniowo kontakty utrzymywane są głównie poprzez korespondencję. Widzenia z najbliższymi stają się męczące dla obu stron, gdyż ich problemy diametralnie różnią się i są niezrozumiałe dla strony przeciwnej. Z badań J. Koreckiego wynika, że blisko połowa małżeństw skazanych na karę 25 lat pozbawienia wolności lub dożywocie rozpadło się

---

wolności [w:] Gardocka T. (red.) *Kary długoterminowe. Polityka karne. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006.

¹⁴⁹ Kurzawiński W., *Wykonywanie kary 25 lat oraz kary dożywotniego pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym w Sztumie*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2001, Nr 32 – 33.

¹⁵⁰ Janiszewska – Talago E., *Wykonywanie kar ...* op. cit., 1980.

¹⁵¹ Kurzawiński W., *Wykonywanie kary...*, op. cit., 2001.

¹⁵² Wąsik J., *Kara dożywotniego ...* op. cit., 1963.

na skutek rozvodu w trakcie pobytu w więzieniu lub całkowitego zaniechania wszelkich, nawet korespondencyjnych kontaktów ze strony rodziny¹⁵³. W sferze emocjonalnej skazani długoterminowi przeżywają stany bezradności, bezsilności i samotności. Pojawia się u nich poczucie wstydu, zniecierpliwienie i narastająca irytacja, która później może przejść w uczucie rezygnacji, wypalenia i smutku. Dominują u nich zachowania odcinające się od otoczenia, zamykanie się w sobie, rozmyślania i oddawanie się czytelnictwu, co jest również behawioralnym wskaźnikiem izolowania się¹⁵⁴.

Przedłużający się pobyt w izolacji uruchamia mechanizmy uzależniania się od instytucji, skazani przyjmują bierną postawę, wzrastają ich roszczenia wobec administracji przy minimalnym, własnym wysiłku w załatwianiu osobistych spraw. Sposób myślenia perspektywicznego ogranicza się do spraw bieżących i planowania dnia dzisiejszego. O życiu pozawięziennym myślą w kategoriach uzyskania przepustki lub nagrody skutkującej czasowym opuszczeniem zakładu karnego, jednak nie potrafią sprecyzować celów swojego pobytu na przepustce i działań, które podjęliby w takiej sytuacji. Z czasem narasta u nich przekonanie, że tak długi okres, jaki przebywają w więzieniu, sprawia, że zasłużyli na warunkowe przedterminowe, zwolnienie, mimo że wzrasta u nich bezkrytyczny stosunek do czynów, które popełnili wiele lat temu¹⁵⁵. Wypierają ze świadomości część swojej winy, zapominają obciążające ich szczegóły, zaczynają zrzucać odpowiedzialność na ofiarę lub usprawiedliwiają się okolicznościami, które zmusiły ich wówczas do strasznych czynów. Czują się skrzywdzeni przez system penitencjarny i odrzuceni przez społeczeństwo¹⁵⁶. Co ciekawe, odmowa przez sąd warunkowego zwolnienia nie zraża ich, ale nie powoduje też refleksji¹⁵⁷.

W przypadku skazanych długoterminowych, a zwłaszcza zabójców, trudno mówić o sprawiedliwości naprawczej, nie bowiem nie przywróci życia ofierze, ani nie ulży cierpieniom jej najbliższych. Dlatego w tej grupie więźniów ważne jest, aby z chwilą zapadnięcia wyroku skazującego nie

¹⁵³ Korecki J., *Przygotowanie ...* op. cit., 1999.

¹⁵⁴ Witkiewicz B., *Charakterystyka osób skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności* [w:] Bulenda T., Knap W., Lasocik Z. (red.) *Więziennictwo na początku XXI wieku*, Warszawa 2007.

¹⁵⁵ Kurzawiński W., *Wykonywanie kary...* op. cit., 2001.

¹⁵⁶ Witkiewicz B., *Charakterystyka osób ...* op. cit., 2007.

¹⁵⁷ Kurzawiński W., *Wykonywanie kary...* op. cit., 2001.

pozostało w skazanym, a czasami i w świadomości personelu więziennego, przekonanie, że jest już rozliczony ze sprawiedliwością i ukarany. Ważne jest podkreślanie nieodwracalności przestępstwa przy jednoczesnym forsowaniu próby zadośćuczynienia przez skazanego sprawiedliwości społecznej¹⁵⁸. Z badań H. Malca wynika, że część członków rodzin ofiar zabójstw oczekiwałaby choćby wyrażenia skruchy i żalu, a samo przeproszenie ma dla nich ogromne znaczenie. Zadośćuczynienie dotyczy nie tylko pokrzywdzonych rodzin (odszkodowanie finansowe), ale całego społeczeństwa, dlatego może mieć charakter symboliczny (przeznaczanie pieniędzy na cel charytatywny, prace na rzecz społeczeństwa, produkcja wyrobów służących innym np. zabawek dla domów dziecka itp.). Największą odpłatą skazanego za swoje dotychczasowe występne życie będzie jednak odnowa moralna i praca nad sobą, czyli zmiany postaw, świadome poddanie się zabiegom psychokorekcyjnym, aktywny udział w procesie resocjalizacji, leczenie odwykowe i bezinteresowne poprawne relacje z innymi ludźmi¹⁵⁹.

W końcowym etapie odbywania kary długoterminowej następują bardzo trwałe zmiany, mające bezpośredni lub pośredni wpływ na szkody w psychice¹⁶⁰. Do negatywnych skutków zalicza się zmiany w osobowości, zaniżenie samooceny, zubożenie na upływ czasu, wzrost wrogości wobec siebie i otoczenia, utratę zainteresowań lub ich zawężenie, negatywne zachowania i wzrost zaangażowania się w podkulturę, zanik więzi z osobami z zewnątrz¹⁶¹. Osadzeni przejawiają zubożenie, jakby odrętwienie i zanik oznak wszelkich uczuć, obniżeniu ulega sprawność intelektualna, występuje całkowity brak umiejętności funkcjonowania bez wsparcia instytucjonalnego. J. Wąsik stwierdził, że osadzeni dożywotni z długą perspektywą życia w zamknięciu popadają w „szaleństwo i obłąkańcze urojenia”. Początkowo na skutek utrwalenia mechanizmów obronnych zaprzeczania i wyparcia pojawia się u nich „urojenie

---

¹⁵⁸ Malec J., *Kary długoterminowe*, [w:] Gardocka T. (red.) *Kary długoterminowe. Polityka karne. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006.

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Korecki J., *Efektywność kary długoterminowego pozbawienia wolności* w:] Hołyst B., Redo S. (red.) *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Warszawa – Wiedeń – Kalisz 1996.

¹⁶¹ Sarzała D., *Resocjalizacyjny wymiar kary pozbawienia wolności* [w:] Gardocka T. (red.) *Kary długoterminowe. Polityka karne. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006.

niewinności”, a po dłuższym czasie pobytu w więzieniu „urojenie ułaskawienia”¹⁶².

Skazani długoterminowi, zwłaszcza recydywiści, mają świadomość konieczności ułożenia sobie poprawnych relacji z personelem. Szybko poznają funkcjonariuszy, nie przekraczają ustalonych granic, rzadko piszą bezzasadne skargi. Z badań E. Janiszewskiej – Talago wynika, że 80% skazanych długoterminowych przejawia właściwy stosunek do personelu więziennego, tylko 10% z nich ocenianych jest przez wychowawców w zakresie kontaktów z personelem negatywnie. Na podobnym poziomie skazani ci układają swoje relacje ze współosadzonymi. W późniejszym czasie zdobywają coraz więcej nagród za sumienną pracę, wzorowe zachowanie i porządek, aktywność w zajęciach. Liczba wniosków nagrodowych zwiększa się, gdy zbliża się termin uprawniający ich do warunkowego przedterminowego zwolnienia. Badania wykazały również, że zdobywane nagrody nie są spowodowane chwilowymi czynnikami sytuacyjnymi, ale długofalowymi oddziaływaniami resocjalizacyjnymi i stałymi bodźcami psychokorekcyjnymi¹⁶³. Skazani ci starają się odbywać swoją karę w spokoju i zadomowieniu, ze „światłem w tunelu”, jakim jest dla nich termin warunkowego przedterminowego zwolnienia lub przepustka. To właśnie nadzieja na ułaskawienie, amnestię, czasowe opuszczenie zakładu karnego daje motywację do życia, a utrata tej nadziei skutkuje trwałymi zmianami w psychice¹⁶⁴.

Z ochronnego punktu widzenia należy w osadzaniu w celi mieszkalnej oraz przydzielaniu do różnych grup uwzględnić poziom demoralizacji osadzonego (sprawca) lub jego zagrożenie osobiste (ofiara). Z uwagi na możliwość wystąpienia reakcji dezadaptacyjnych, zwłaszcza w początkowej fazie osadzenia, nie należy pozostawiać go samego w celi mieszkalnej, obserwować i kontrolować pod kątem autoagresji. W tym czasie istnieje również możliwość wystąpienia agresji skierowanej na otoczenie (bójki z więźniami, napaści na funkcjonariusza, niszczenie sprzętu kwaterunkowego itp.).

¹⁶² Wąsik J., *Kara dożywotniego ...* op. cit., 1963.

¹⁶³ Janiszewska – Talago E., *Wykonywanie kar ...* op. cit., 1980.

¹⁶⁴ Wąsik J., *Kara dożywotniego ...* op. cit., 1963.

- ☑ Pierwszy okres osadzenia należy wykorzystać na pogłębione badania osobopoznawcze, w których trzeba uwzględnić możliwie wiele źródeł gromadzenia informacji oraz metod diagnostycznych. Badania te powinny być co pewien okres czasu aktualizowane zwłaszcza sporządzone diagnozy i prognozy.
- ☑ Celami oddziaływań penitencjarnych specyficznymi dla więźniów długoterminowych są: odnowa moralna i kształtowanie głębokich zmian w ich postawach, nastawieniach, poglądach, systemie wartości. Internalizacji muszą ulec normy postępowania, które dotychczas nie były regulatorem zachowań. W skazanym powinna nastąpić przemiana duchowa, umożliwiająca z jednej strony pogodzenie się z aktualną sytuacją życiową i pozytywne przystosowanie się do warunków izolacji, a z drugiej strony ukazanie mocnych stron i cech charakteru pozwalających zachować adekwatną samoocenę, godność osobistą i człowieczeństwo.
- ☑ Postępowanie penitencjarne powinno uwzględniać system odbywania kary (zwykły, programowanego oddziaływania, terapeutyczny), status prawny (tymczasowe aresztowanie, nieprawomocne skazanie, prawomocny wyrok) oraz okres pobytu w izolacji (faza buntu, przystosowania, przygotowania do wolności).
- ☑ Przygotowanie indywidualnych programów oddziaływania powinno być rozciągnięte w czasie i maksymalizować własny wkład skazanego już w fazie projektowania IPO.
- ☑ Indywidualne oddziaływania powinny charakteryzować się ciągłością, a każde z zaproponowanych do realizacji przez skazanego zadań winno stanowić element większego przedsięwzięcia np. ukończenie konkretnego kursu zawodowego w ramach programu readaptacyjnego może skutkować podjęciem zatrudnienia lub zmianą stanowiska pracy, co wiąże się z kolejnymi zadaniami resocjalizacyjnymi.
- ☑ Zdecydowanie należy umożliwiać zatrudnienie i podnoszenie kwalifikacji zawodowych skazanych długoterminowych, z uwzględnieniem bezpieczeństwa i aktualnych potrzeb jednostki penitencjarnej.
- ☑ W celu ograniczenia zachowań manipulacyjnych należałoby od czasu do czasu zmieniać grupy wychowawcze (np. zmiana oddziału lub pawilonu), oczywiście bez kolizji z uprawnieniami skazanego, zadaniami w IPO i pozytywną aktywnością skazanego.
- ☑ Należy zachęcać skazanego do jak najdłuższego utrzymywania więzi z rodziną, nie tylko poprzez widzenia, korespondencję i rozmowy telefoniczne, ale również przekazy pieniężne, które mógłby przysyłać ze swojego wynagrodzenia.
- ☑ Kontakty zewnętrzne skazanych powinny przyjmować jak najszersze formy, zarówno pod względem urozmaicenia jak i częstotliwości. Należy zatem umożliwiać spotkania z innymi niż rodzina osobami oraz przedstawicielami podmiotów wymienionych w art. 38 kkw¹⁶⁵.

¹⁶⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny Wykonawczy [Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późniejszymi zmianami] – art. 38§1. W wykonywaniu kar, środków

- Mimo upływającego czasu skazany nie powinien utracić świadomości swoich czynów, za które odbywa karę. Trzeba pracować nad jego krytycyzmem i wzbudzać refleksję nad nieuchronnymi konsekwencjami przestępstwa. W rozmowach wychowawczych należy uświadaczać ogrom krzywd, jakie wyrządził ofierze i jej rodzinie. Należy również aktywizować go do zadośćuczynienia społeczeństwu, choćby w formie symbolicznej.
- Oceniając zmiany w zachowaniach skazanych, które są zewnętrznym przejawem postaw skazanego należy szczegółowo analizować liczbę, parametry czasowe oraz powody wymierzania kar dyscyplinarnych i udzielania nagród. Na tej podstawie można dokonać prognozowania penitencjarnego i kryminologiczno – społecznego¹⁶⁶.
- Personel pracujący w bezpośrednim kontakcie z takimi osadzonymi powinien być doświadczony w pracy z tą kategorią skazanych. Administracja powinna ukierunkowywać i wspierać informacyjnie inicjatywy skazanego, nie może natomiast występować w roli jego pełnomocnika.

Ramka 2.7.1. Postępowanie penitencjarne ze skazanymi na długoterminowe pozbawienie wolności (opracowanie własne na podstawie cytowanej literatury i przepisów penitencjarnych).

---

karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, w szczególności związanych z pozbawieniem wolności, mogą współdziałać stowarzyszenia (...). §2. Podmioty, o których mowa w §1, mogą w porozumieniu z dyrektorem zakładu karnego lub aresztu śledczego uczestniczyć w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, społecznej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej w tych zakładach lub aresztach.

¹⁶⁶ Dokładny opis analizy wskaźników zmiany postaw skazanych długoterminowych wraz ze wskazówkami postępowania dla psychologów i wychowawców penitencjarnych, stanowiącymi założenia programów oddziaływania na tę kategorię skazanych, zostały przedstawione przez B. Witkiewicz w monografii pod red. T. Gardockiej *Kary ... op. cit.*

Blok samokształceniowy 2.7.

	<p>Słowa kluczowe:</p> <p>więźniowie długoterminowi, kara 25 lat pozbawienia wolności, dożywotnie pozbawienie wolności, wpływ kary długoterminowej na psychikę więźnia</p>
	<p>Zagadnienia kontrolne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Scharakteryzuj funkcjonowanie psychospołeczne osadzonych na długoterminowe kary pozbawienia wolności w zależności od etapu odbywania kary. 2. Omów wpływ długoletniej izolacji penitencjarnej na psychikę więźniów. 3. Omów problemy jakie mogą pojawić się u skazanych na 25 lat lub dożywotniego pozbawienia wolności i sposoby postępowania penitencjarno – ochronnego w celu zapobiegania im. 4. Scharakteryzuj specyfikę oddziaływań penitencjarnych wobec skazanych na kary długoterminowe oraz karę dożywocia
	<p>Zagadnienia do przemyślenia:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zastanów się jakie zajęcia należałoby zaproponować więźniowi długoterminowemu w zależności od czasu przebywania w izolacji i etapu uwięzienia. 2. W jaki sposób można ograniczyć zjawisko prizonizacji i uzależniania się od instytucji skazanych długoterminowych.

Blok samosprawdzający (*self-test*) 2.7.

- 1. Jednym z głównych zarzutów przeciwko karom długoterminowym, a zwłaszcza dożywociu są ...**
  - a) względy humanitarne dla społeczeństwa i konieczność ponoszenia kosztów utrzymania więźnia przez całe jego życie
  - b) względy humanitarne i niska skuteczność izolacyjnych kar długoterminowych w późniejszej recydywie przestępczej
  - c) względy humanitarne i możliwość umieszczenia więźniów w szpitalach psychiatrycznych zamiast w zakładach karnych
- 2. Subiektywne poczucie dolegliwości uwięzienia w przypadku więźniów skazanych na 25 lat lub dożywotnie pozbawienie wolności ...**
  - a) ma charakter falowego narastania cierpienia, które po dłuższym czasie w izolacji nasila się w kierunku zwiększonej wrażliwości i skrajnego cierpienia
  - b) ma charakter falowego cierpienia utrzymującego się na stałym poziomie przez cały pobyt w izolacji
  - c) ma charakter falowego cierpienia, które po dłuższym czasie w izolacji zmniejsza się w kierunku zubożenia
- 3. Brak wyobrażenia wysokości kary, poczucie niepewności i wyobcowania z otaczającej rzeczywistości oraz uruchomienie silnych mechanizmów obronnych dotyczy ...**
  - a) wstępnej fazy odbywania długoterminowej kary pozbawienia wolności jeszcze w trakcie tymczasowego aresztowania
  - b) drugiej fazy, gdy zbliża się termin warunkowego zwolnienia
  - c) końcowej fazy dotyczącej przygotowania skazanego do życia na wolności po długim okresie adaptacji więziennej
- 4. W kwestii zatrudniania skazanych długoterminowych zaleca się ...**
  - a) zatrudnianie z uwzględnieniem zapotrzebowania jednostki penitencjarnej i bezpieczeństwa
  - b) zatrudnianie wyłącznie w celi mieszkalnej, a sporadycznie poza nią
  - c) niezatrudnianie w ogóle ze względów bezpieczeństwa
- 5. Wobec skazanego na dożywocie ...**
  - a) nie prowadzi się oddziaływań resocjalizacyjnych, ponieważ jest już rozliczony ze sprawiedliwością i nie może zadośćuczynić społeczeństwu
  - b) prowadzi się oddziaływania resocjalizacyjne, ale tylko na początku odbywania kary, żeby się lepiej zaadaptował do warunków więzienia
  - c) prowadzi się oddziaływania resocjalizacyjne zmierzające do wewnętrznej przemiany i zadośćuczynienia społeczeństwu

Piśmiennictwo

1. Adamczak W., Jędrzejak K., Kuźma Z., *Stosowanie środków przymusu bezpośredniego przez funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Kalisz 1998.
2. Ambrozik W., *Czynniki readaptacji społecznej skazanych* [w:] Ambrozik W., Machel H., Stępiak P. (red.) *Misja służby więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.
3. Ambrozik W., *Pedagogika resocjalizacyjna* [w:] Śliwerski B. (red.) *Pedagogika. Tom 3: subdyscypliny wiedzy pedagogicznej*, Gdańsk 2006.
4. Ambrozik W., *Stan kryzysu czy nieuspołecznienie systemu penitencjarnego?* [w:] Jasiński Z., Widelak D. (red.) *Polska resocjalizacja i więziennictwo. Konteksty – praktyki – studia*, Opole 2009.
5. Ambrozik W., *Więzi społeczne skazanych i ich rola w procesie resocjalizacji* [w:] Hołyst B., Ambrozik W., Stępiak P., *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.
6. Baszak K. *Wojskowa służba kobiet w różnych armiach świata* [w:] Dojwa K., Maciejewski J. (red.) *Kobiety w grupach dyspozycyjnych społeczeństwa. Socjologiczna analiza udziału i roli kobiet w wojsku, policji oraz innych grupach dyspozycyjnych*, Wrocław 2007.
7. Baziak P., *Wstępna ocena efektywności traktowania penitencjarnego recydywistów w systemie regresywnym* [w:] Hołyst B., Ambrozik W., Stępiak P. (red.), *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.
8. Bednarek – Wróbel J., *Problematyka zaburzeń seksualnych w więzieniu* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.
9. Beisert M., *Terapia sprawców przemocy seksualnej wobec dziecka. Model czterofazowy* [w:] Ambrozik W., Machel H., Stępiak P. (red.) *Misja służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.
10. Bramska M., *Kobiety pozbawione wolności* [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Część II*, Biuletyn RPO, Nr 32, Warszawa 1997.
11. Bulenda T., *Kategoryzacja skazanych w postępowaniu penitencjarnym* [w:] Bulenda T., Knap W., Lasocik Z. (red.) *Więziennictwo na początku XXI wieku*, Warszawa 2007.
12. Bulenda T., *Kryminologiczne i polityczno – kryminalne problemy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec młodocianych do lat 18* [w:] Hołyst B., Ambrozik W., Stępiak P. (red.) *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.
13. Bulenda T., Musidłowski R., *O więźniach niebezpiecznych w kontekście ochrony praw człowieka*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2008, Nr 60.
14. Bulenda T., Musidłowski R., *Wybrane problemy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec skazanych wykazujących dewiacje seksualne*

- [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.
15. Chmielewska H., *Psychologiczne aspekty izolacji [w:] Zagadnienia penitencjarne. Skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW*, Kalisz 2004.
  16. Ciosek M., *Człowiek w obliczu izolacji więziennej*, Gdańsk 1996.
  17. Ciosek M., *Izolacja więzienna a doświadczanie czasu*, Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny, 1983, Nr 11.
  18. Ciosek M., *Podkultura więzienna jako bariera resocjalizacji penitencjarnej [w:] Urban B., Stanik J.M. (red.) Resocjalizacja. Tom 1*, Warszawa 2007.
  19. Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001.
  20. Ciosek M., *Zasady funkcjonowania całek społeczności więziennej [w:] Urban B., Stanik J.M. (red.) Resocjalizacja. Tom 1*, Warszawa 2007.
  21. Curwen B., Palmer S., Ruddell P., *Poznawczo – behawioralna terapia krótkoterminowa*, Gdańsk 2006.
  22. Czajkowski M., *Kobiety w wybranych grupach dyspozycyjnych polskiego społeczeństwa. Kontekst socjologiczny [w:] Dojwa K., Maciejewski J. (red.) Kobiety w grupach dyspozycyjnych społeczeństwa. Socjologiczna analiza udziału i roli kobiet w wojsku, policji oraz innych grupach dyspozycyjnych*, Wrocław 2007.
  23. Dubiel K., Majcherczyk A., *Polski system terapii skazanych uzależnionych od narkotyków*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2006, Nr 52-53.
  24. Durbacz K., Wawrzyniak L., *Próba oceny postaw funkcjonariuszy i osadzonych przebywających w areszcie śledczym w Katowicach wobec sprawców przestępstwa na tle seksualnym [w:] Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.
  25. Dybalska I., *Wybrane problemy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet w obowiązującym systemie penitencjarnym w Polsce [w:] Dybalska I. (red.) Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998 – 2008*, Warszawa 2009.
  26. Eysenck H. M., *Podpatrywanie umysłu – dlaczego ludzie zachowują się tak jak się zachowują*, Gdańsk 2000.
  27. Flatau – Kowalska A., *Problem seksualny w życiu więzienia*, Przegląd Więzienny, 1957, Nr 2.
  28. Foucault M., *Nadzorować i karać, Narodziny więzienia*, Warszawa 1998.
  29. Fudała J., *Leczenie w więzieniu*, Świat Problemów, 1997, Nr 5.
  30. Gajdus D., Gronowska B., *Więźniowie długoterminowi a europejskie standardy ochrony praw człowieka [w:] Gardocka T. (red.) Kary długoterminowe. Polityka karne. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006.
  31. Gierowski J.K., *Czynniki ryzyka przemocy i psychopatyczne zaburzenia osobowości u sprawców przestępstw seksualnych*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2009, Nr 64 – 65.
  32. Giza J., Marasiewicz W., *Homoseksualizm w środowisku więźniów młodocianych*, Przegląd Penitencjarny, 1968, Nr 4.
  33. Głowik T., *System terapeutyczny w jednostkach penitencjarnych*, Świat Problemów, 2002, Nr 4.
  34. Głowik T., *Więzień, pacjent, alkoholik*, Świat Problemów, 2002, Nr 5.

35. Gniacik E. *Kobiety jako zawodowi żołnierze – wybrane aspekty socjologiczne* [w:] Dojwa K., Maciejewski J. (red.) *Kobiety w grupach dyspozycyjnych społeczeństwa. Socjologiczna analiza udziału i roli kobiet w wojsku, policji oraz innych grupach dyspozycyjnych*, Wrocław 2007.
36. Goffman E., *Charakterystyka instytucji totalnych* [w:] Dorczyński W., Jasińska – Kania A., Szacki J. (red.) *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, Warszawa 1975.
37. Gordon M., *Drugie życie wśród skazanych dorosłych pierwszy raz karanych i recydywistów* [w:] *Negatywne przejawy podkultury więziennej – środki i sposoby przeciwdziałania*, Warszawa 1975.
38. Gordon M., *Postępowanie ze skazanymi niepełnosprawnymi psychicznie* [w:] Hołyst B., Redo S. (red.) *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* Warszawa – Wiedeń – Kalisz 1996.
39. Gordon M., *Psychospołeczna charakterystyka sprawców przestępstw seksualnych* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.
40. Gordon M., *Resocjalizacja skazanych z zaburzeniami psychicznymi – możliwości i ograniczenia* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.
41. Gordon M., *Sprawcy przestępstw seksualnych (komunikat z badań)*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 1998, Nr 20 – 21.
42. Gordon M., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec skazanych niepełnowartościowych psychicznie* [w:] Hołyst B. (red.) *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984.
43. Górny J., *Elementy indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju penitencjarystyki*, Warszawa 1996.
44. Górski J., *Podkultura więzienna a problem resocjalizacji skazanych* [w:] Hołyst B. (red.) *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984.
45. *Grendon a Therapeutic Prison*, Grendon 1998 – niepublikowany maszynopis tłum. Joanna Sochacka.
46. Hare R.D., *Psychopaci są wśród nas*, Kraków 2006.
47. Hołda J., Hołda Z., *Prawo karne wykonawcze*, Kraków 2004.
48. Hołda Z., *Kara dożywotniego pozbawienia wolności (w świetle standardów ochrony praw człowieka)* [w:] Skupiński J.(red.) *Standardy praw człowieka a polskie prawo karne*, Warszawa 1995.
49. Hołyst B., *Bariery resocjalizacji penalnej* [w:] Hołyst B. (red.) *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984.
50. Hołyst B., *Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2006.
51. Hutkowska – Łuczyńska M., *Wykonywanie tymczasowego aresztowania* [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1989 – 2009*, Warszawa 2009.
52. Indra V., *Przestępstwa na tle seksualnym w ocenie skazanych odbywających kare pozbawienia wolności* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.
53. Izydorczyk J., *Praktyka stosowania tymczasowego aresztowania (na przykładzie sądów Polski centralnej)*, Łódź 2002.

54. Jakubowska – Hara J., Nowak C. (red.) *Problemy aktualnej polityki karnej w Polsce na tle przeludnienia zakładów karnych*, Warszawa 2010.
55. Janiszewska – Talago E., *Wykonywanie kar długoterminowego pozbawienia wolności*, Warszawa 1980.
56. Jarmoszko S., *Dyspozycyjność wojskowych - status quo czy zmiana* [w:] Maciejewski J. (red.) *Grupy dyspozycyjne społeczeństwa polskiego*, Wrocław 2006.
57. Jaszczurowski K., *Postawy osadzonych w Zakładzie Karnym w Zabrze, wobec sprawców niektórych przestępstw na tle seksualnym. Analiza postaw akceptacji i odrzucenia tej kategorii więźniów* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.
58. Jędrzejak K., *Konflikty w izolacji więziennej* [w:] Hołyst B., Redo S. (red.) *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Warszawa – Wiedeń – Kalisz 1996.
59. Kalisz T., Kwieciński A., *Skazani z zaburzeniami preferencji seksualnych w polskim systemie penitencjarnym*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2008, Nr 60.
60. Kamiński M.M., *Gry więzienne: tragikomiczny świat polskiego więzienia*, Warszawa 2006.
61. Karwowska E., *Władza w zakładach karnych*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2006, Nr 52 – 53.
62. Knap W., *Członkowie zorganizowanych grup przestępczych w więzieniu* [w:] Bulenda T., Knap W., Lasocik Z. (red.) *Więziennictwo na początku XXI wieku*, Warszawa 2007.
63. Kolarczyk T., Kubiak J.R., Wierzbicki P., *Przestępczość kobiet. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne*, Warszawa 1984.
64. Kolarczyk T., *Psychologia penitencjarna. Część I. Zeszyt 1*, Warszawa 1979.
65. Kolarczyk T., *Psychologia penitencjarna. Część II. Zeszyt 1*, Warszawa 1980.
66. Kolarczyk T., *Skazani nadużywający alkoholu i uzależnieni od niego* [w:] Wierzbicki P. (red.) *Rozwój penitencjarystyki w PRL*, Warszawa 1988.
67. Kolarczyk T., *Skazani używający środków odurzających lub psychotropowych* [w:] Wierzbicki P. (red.) *Rozwój penitencjarystyki w PRL*, Warszawa 1988.
68. Kołęda K., *Klawisze i złodzieje*, Warszawa 1995.
69. Korczyńska J., *Postawy skazanych względem sprawców przestępstw o podłożu seksualnym* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.
70. Korecki J., *Efektywność kary długoterminowego pozbawienia wolności* [w:] Hołyst B., Redo S. (red.) *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Warszawa – Wiedeń – Kalisz 1996.
71. Korecki J., *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*, Warszawa 1988.
72. Korecki J., *Przygotowanie do wolności skazanych odbywających kary długoterminowe. Opolska koncepcja warunkowego przedterminowego zwolnienia* [w:] Szczygieł G., Hofmański P. (red.) *Model społecznej readaptacji skazanych w systemie prawa karnego*, Białystok 1999.
73. Kosewski M., *Agresywni przestępcy*, Warszawa 1977.
74. Kosewski M., *Ludzie w sytuacjach pokusy i upokorzenia*, Warszawa 1985.
75. Kosewski M., *Wartości, godność, władza*, Warszawa 2008.

76. Kościelniak R., *Psychologia kliniczna upośledzenia umysłowego. Wybrane zagadnienia*, Gdańsk 1986.
77. Kowalski W., *Z doświadczeń i problemów wykonywania izolacji wobec skazanych wymagających osadzenia w wyznaczonym oddziale* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.
78. Krukowski A., *Socjologia zakładu karnego (podstawowe zagadnienia)* [w:] Hołyst B. (red.) *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984.
79. Krzyżanowski A., *Aktywność seksualna jako warunek równowagi psychofizycznej osób pozbawionych wolności* [w:] Klukowski K., Łapiński P., Wiza A., Kaczmarek A. (red.) *Promocja zdrowia we współczesnym więziennictwie*, Kalisz 2006.
80. Kuć M., *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.
81. Kurzawiński W., *Wykonywanie kary 25 lat oraz kary dożywotniego pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym w Sztumie*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2001, Nr 32 – 33.
82. Kuźma Z., *Sytuacja skazanych i tymczasowo aresztowanych zakwalifikowanych jako niebezpieczni (art. 88§3 k.k.w)* [w:] Hołyst B., Ambrozik W., Stepniak P. (red.) *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.
83. Kuźma Z., *Sytuacja tymczasowo aresztowanych i skazanych odbywających kare pozbawienia wolności w warunkach określonych w art. 88§3kkw* [w:] *Stan i węzłowe problemy więziennictwa. Część IV*. Biuletyn RPO, Nr 42, Warszawa 2000.
84. Lelental S., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w zakładach karnych dla recydywistów*, Warszawa – Łódź 1992.
85. Lernell L., *Przestępczość seksualna. Zagadnienia prawne i kryminologiczne* [w:] Imieliński K. (red.) *Seksuologia społeczna*, Warszawa 1997.
86. Lew – Starowicz Z., *Przemoc seksualna*, Warszawa 1992.
87. Linowski K., Nowicka J., *System terapeutyczny dla więźniów uzależnionych od alkoholu*, Ostrowiec Świętokrzyski 2004.
88. Lisiecki M., *Bezpieczeństwo publiczne w ujęciu systemowym* [w:] Widacki J., Czapska J. (red.) *Bezpieczny obywatel – bezpieczne państwo*, Lublin 1998.
89. Lubicki L., *Młodociani więźniowie. Problemy współczesnej rzeczywistości penitencjarnej*, Włocławek 2001.
90. Machel H., *Czym jest dzisiejsze więzienie?* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.
91. Machel H., *Psychospołeczne uwarunkowania pracy resocjalizacyjnej personelu więziennego*, Gdańsk 2001.
92. Machel H., *Resocjalizacyjne aspekty polskiego systemu penitencjarnego – założenia i realia* [w:] Rybczyńska D. (red.) *Ciągłość i zmiana w obszarze profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, Kraków 2003.

93. Machel H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Kraków 2006.
94. Machel H., *Więzenie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003.
95. Machel H., *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk 1994.
96. Maciaszyk P., *Młodociani przestępcy*, Forum Penitencjarne, 2005, Nr 12.
97. Majcherczyk A., *Funkcjonowanie więziennego systemu terapeutycznego dla skazanych uzależnionych od środków psychoaktywnych* [w:] Rejzner A., Szczepaniak P. (red.) *Terapia w resocjalizacji. Część II ujęcie praktyczne*, Warszawa 2009.
98. Malec J., *Samoagresja osób pozbawionych wolności* [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Część II*, Biuletyn RPO, Nr 32, Warszawa 1997.
99. Malec J., *Intymne widzenia więźniów* [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Część I*, Biuletyn RPO, Nr 28, Warszawa 1995.
100. Malec J., *Kary długoterminowe*, [w:] Gardocka T. (red.) *Kary długoterminowe. Polityka karne. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006.
101. Marczak M. (red.) *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, Kraków 2009.
102. Marshal G., *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Warszawa 2005.
103. Maslow A.H., *Motywacja i osobowość*, Warszawa 2006.
104. Mazur J., *Deprywacja u osób pozbawionych wolności. Głos w sprawie pomocy w sytuacjach trudnych dla osadzonych* [w:] Kuć M. (red.) *Kryminologiczne i penitencjarne aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności*, Lublin 2008.
105. Mazur J., *Grupa społeczna* [w:] *Encyklopedia socjologii T.1, A-J*, Warszawa 1998.
106. Meler S., *Młodociani w izolacji więziennej – cztery dylematy praktyka*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2008, Nr 59.
107. Meyer R., *Psychopatologia*, Gdańsk 2003.
108. Michelis J., *Osadzeni niebezpieczni* [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Część II*, Biuletyn RPO, Nr 32, Warszawa 1997.
109. Misiuk A., *Administracja porządku i bezpieczeństwa publicznego. Zagadnienia prawnego – ustrojowego*, Warszawa 2008.
110. Misztal H., *Postępowanie z więźniami niebezpiecznymi*, Kalisz 2000.
111. Moczydłowski P., *Drugie życie więzienia*, Warszawa 1991.
112. Morawski J., *Młodociani grypsery*, Przegląd Penitencjarny, 1968, Nr 1.
113. Nawój A., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec sprawców przestępstw seksualnych w opinii wychowawców penitencjarnych* [w:] Ambrozik W., Machel H., Stępnik P. (red.) *Misja służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.
114. Nawój J., *Budowanie polskiego modelu oddziaływań na przestępców seksualnych*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, Nr 51, Warszawa 2001.
115. Niewiadomska I., *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.

116. Nowacki Z., *Wywieranie wpływu społecznego w warunkach izolacji więziennej*, Kraków 2010.
117. Nowicka B., *Determinanty zaangażowania skazanych młodocianych w podkulturę przestępczą* [w:] Lubicki L. (red.), *Młodociani więźniowie. Problemy współczesnej rzeczywistości penitencjarnej*, Włocławek 2001.
118. Nylken J., *Zagadnienia psychopatii i resocjalizacji przestępców – psychopatów w dziejach polskiej myśli kryminologicznej*, Archiwum Kryminologii. Tom XV, 1999.
119. Obuchowski K., *Galaktyka ludzkich potrzeb: psychologia dążeń ludzkich*, Poznań 2000.
120. Olechicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Toruń 2000.
121. Olejnik L., *Program pracy wolonterskiej „BONA” jako metoda readaptacji społecznej* [w:] Dybalska I. (red.) *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998 – 2008*, Warszawa 2009.
122. Ostrowska K., *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii*, Warszawa 2008.
123. Oyster C.K., *Grupy*, Poznań 2002.
124. Pastwa – Wojciechowska B., *Psychopatia – wyzwanie czy klęska resocjalizacji* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.
125. Pastwa – Wojciechowska B., *Skuteczność resocjalizacji przestępców seksualnych o cechach psychopatycznych – przegląd badań*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2009, Nr 64 – 65.
126. Pastwa B., Geras G., *Lęk jako czynnik determinujący charakter i stopień udziału w podkulturze przestępczej*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 1992, Nr 2 – 3.
127. Petruk J., *Drugie życie wśród skazanych recydywistów w ocenie wychowawców i oddziałowych na przykładzie ZK w Chełmie* [w:] *Podkultura więzienna w aresztach śledczych i zakładach karnych*, Warszawa 1994.
128. Pich S., *Aktualne zjawisko tworzenia się nowych grup nieformalnych w zakładach typu półotwartego* [w:] Skafiriak B. (red.) *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, Kraków 2007.
129. Pich S., Wesołowska – Krzysztofek I., *Zanim będzie za późno: zjawisko korupcji w jednostkach Służby Więziennej*, Kalisz 2008.
130. Piekarska M., *Ofiara czy sprawca? Problem kobiet odbywających karę pozbawienia wolności za zabójstwo partnera* [w:] Dybalska I. (red.) *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998 – 2008*, Warszawa 2009.
131. Pierzchała K., *Przyczynek do charakterystyki osób pozbawionych wolności*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2007, Nr 54.
132. Piotrów E., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności względem kobiet* [w:] Jaworska A. (red.) *Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2008.
133. Płatek M., *Systemy penitencjarne państw skandynawskich na tle polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej*, Warszawa 2007.

134. Podgórecki A., *Spoleczności wyizolowane* [w:] Hołyst B., *Zagadnienia marginesu społecznego a sprawiedliwość*, Warszawa 1977.
135. Pomiankiewicz J., *Członkowie zorganizowanych grup przestępczych w aresztach śledczych i zakładach karnych – zagrożenia dla służby więziennej i podejmowane przeciwdziałania* [w:] Paprzycki L., Rau Z. (red.) *Praktyczne elementy zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu*, Warszawa 2009.
136. Porowski M., *Funkcje administracji penitencjarnej* [w:] Hołyst B. (red.) *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984.
137. Pospiszyl K., *Generalia i specyfiki przestępców seksualnych* [w:] Gardocka T. (red.) *Kary długoterminowe. Polityka karne. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006.
138. Pospiszyl K., *Powrotność do przestępstw seksualnych (ocena ryzyka i sposoby zabezpieczeń)*, *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 2001, Nr 32–33.
139. Pospiszyl K., *Przestępstwa seksualne. Geneza, postacie, resocjalizacja oraz zabezpieczenia przed powrotnością*, Warszawa 2005.
140. Pospiszyl K., *Psychopatia*, Warszawa 2000.
141. Poznaniak W., *Agresywne doświadczenia młodocianych przestępców i ich ustosunkowanie się wobec agresji*, *Człowiek i Społeczeństwo*, Tom VII, Poznań 1990.
142. Poznaniak W., *Skutki zagęszczenia i poczucia zatłoczenia w ujęciu psychologii środowiskowej* [w:] Ambrozik W., Machel H., Stępiak P. (red.) *Misja służby więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.
143. Poznaniak W., *Zaburzenia w uspołecznieniu więźniów*, Poznań 1982.
144. Przybyliński S., *Dziara, Cynkowa, Kolka – zjawisko tatuażu więziennego*, Kraków 2007.
145. Przybyliński S., Marczak M., *Samouszkodzenia wśród osadzonych kobiet i mężczyzn* [w:] Ambrozik W., Machel H., Stępiak P. (red.) *Misja służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.
146. Przybyliński S., *Podkultura więzienna: wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Kraków 2005.
147. Pucyn T., *Coraz więcej skazanych przechodzi przez programy terapeutyczne*, *Świat Problemów*, 2008, Nr 4.
148. Pyrcak J., *Organizacja i zadania więziennictwa w nowej ustawie o służbie więziennej*, *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, Nr 12 – 13, Warszawa 1996.
149. Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa 2005.
150. Rabinowicz L., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1933.
151. Radochoński M., *Zarys psychopatologii dla pedagogów*, Rzeszów 1996.
152. Reczek H., *Oddziaływania wychowawcze w Domu dla Matki i Dziecka przy zakładzie karnym nr 1 w Grudziądzu* [w:] Dybalska I. (red.) *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998 – 2008*, Warszawa 2009.

153. Rejman J., *Zespołowość pracy personelu więzień. Aspekty prakseologiczne* [w:] Bulenda T., Knap W., Lasocik Z. (red.) *Więziennictwo na początku XXI wieku*, Warszawa 2007.
154. *Roczna informacja statystyczna za rok 2009*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej; <http://www.sw.gov.pl/Strony/Statystyki.aspx> dostęp w dniu 17.08.2010.
155. Rostkowski W., *Młodociani w jednostkach penitencjarnych – próba charakterystyki mechanizmów adaptacyjnych*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 1997, Nr 16 – 17.
156. Rutkowski R., Sroka W., *Przestępcy na tle seksualnym – oddziaływania terapeutyczne w okresie odbywania kary pozbawienia wolności* [w:] Ambrozik W., Machel H., Stepniak P. (red.) *Misja służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.
157. Sarnowska M., *Postępowanie penitencjarne i psychokorekcyjne wobec skazanych – sprawców przestępstw o charakterze seksualnym* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.
158. Sarzała D., *Resocjalizacyjny wymiar kary pozbawienia wolności* [w:] Gardocka T. (red.) *Kary długoterminowe. Polityka karne. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006.
159. Sawa M., *Oddziaływania terapeutyczne wobec przestępców seksualnych* [w:] Świtka J., Kuć M., Niewiadomska I. (red.) *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*, Lublin 2005.
160. Sawa M., *Oddziaływania terapeutyczne wobec przestępców seksualnych* [w:] Świtka J., Kuć M., Niewiadomska I. (red.) *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*, Lublin 2005.
161. Schmidt D., *Proksemiczny wymiar instytucji więziennej* [w:] Jasiński Z., Widelak D. (red.) *Polska resocjalizacja i więziennictwo. Konteksty – praktyki – studia*, Opole 2009
162. Schmidt D., *Wybrane aspekty przeludnienia w jednostkach penitencjarnych* [w:] Kuć M. (red.) *Kryminologiczne i penitencjarne aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności*, Lublin 2008.
163. Sikoń – Łatka M., *Przekrój społeczny i psychologiczny sprawczyń wybranych typów przestępstw charakterystycznych dla stolicy* [w:] Dybalska I. (red.) *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998 – 2008*, Warszawa 2009.
164. Sikora J., *Obraz emocjonalności więźniów w świetle badań psychologicznych, biochemicznych i fizjologicznych*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978.
165. Sikora J., *Problemy resocjalizacji w świetle badań psychologicznych*, Warszawa 1971.
166. Sikora J., *Środowisko więzienne a resocjalizacja*, Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny, 1973, Nr 3.
167. Stanik J., *Psychopatia a problem resocjalizacji*, Studia Kryminologiczne Kryminalistyczne i Penitencjarne, 1978, Nr 1.
168. Stańdo – Kawecka B., *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków 2000.

169. Stodolska L., *Międzynarodowe standardy postępowania z więźniami oraz ochrona prawna osadzonych* [w:] *Zagadnienia penitencjarne. Skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW*, Kalisz 2004.
170. Stodolska L., *Porządek wewnętrzny* [w:] *Zagadnienia penitencjarne. Skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW*, Kalisz 2004.
171. Stodolska L., *Status prawny tymczasowo aresztowanych* [w:] *Zagadnienia penitencjarne. Skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW*, Kalisz 2004.
172. Stodolska L., *Typologia jednostek penitencjarnych i klasyfikacja skazanych* [w:] *Zagadnienia penitencjarne. Skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW*, Kalisz 2004.
173. Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2008.
174. Szałański J., *Zadania diagnozy i psychokorektury w procesie optymalnej readaptacji psychospołecznej więźniów* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.
175. Szałański J., *Zróznicowanie populacji więziennej wyznacznikiem podatności na resocjalizację* [w:] Urban B., Stanik J.M. (red.) *Resocjalizacja. Tom 1*, Warszawa 2007.
176. Szaszkievicz M., *Tajemnice grypsarki*, Kraków 1997.
177. Szczepaniak P., *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*, Kalisz – Warszawa 2003.
178. Szczepaniak P., *W sprawie resocjalizacyjnej efektywności oddziaływań penitencjarnych* [w:] Hołyst B., Ambrozik W., Stępiak P., *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.
179. Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.
180. Szczygieł G.B., *Kary długoterminowe a cele wykonywania kary pozbawienia wolności* [w:] Gardocka T. (red.) *Kary długoterminowe. Polityka karne. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006.
181. Szczygieł G.B., *Społeczna readaptacja skazanych – próba oceny* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.
182. Szczygieł G.B., *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002.
183. Szczygieł G.B., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec sprawców działających w zorganizowanych grupach (kilka uwag na tle art. 88 kkw)* [w:] Ambrozik W., Machel H., Stępiak P. (red.) *Misja służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań – Gdańsk – Warszawa – Kalisz 2008.
184. Szmalenberg E., Pietruszewska H., *Kobiety – ofiary przemocy domowej w warunkach izolacji więziennej* [w:] Nawój J. (red.) *Przemoc w więzieniu*, Kule 1998.
185. Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Warszawa 2002.
186. Szumski J., *Problem kary dożywotniego pozbawienia wolności*, Państwo i Prawo, Zeszyt 1, styczeń 1996.

187. Szymanowska A., *Czynniki sprzyjające i utrudniające readaptację społeczną recydywistów* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.
188. Szymanowska A., *Więzenie i co dalej*, Warszawa 2003.
189. Szymanowski T., Górski J., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w świetle wyników badań*, Warszawa 1982.
190. Szymanowski T., *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności*, Warszawa 1976.
191. Szymanowski T., Szymanowska A., *Powrót skazanych do społeczeństwa*, Warszawa 1989.
192. Ślaski S., *Alkohol a zdrowie. Leczenie odwykowe w jednostkach penitencjarnych*, Warszawa 1997.
193. Śliwowski J., *Prawo i polityka penitencjarna*, Warszawa 1982.
194. *The Prison Service Sex Offender Treatment Program*, London 1997 – niepublikowany maszynopis tłum. Joanna Sochacka.
195. Walczak S., *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, Warszawa 1972.
196. Waligóra B., *Deprywacja potrzeb u osób pozbawionych wolności* [w:] Hołyst B. (red.) *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984.
197. Waligóra B., *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*, Poznań 1974.
198. Waligóra B., *Izolacja i jej następstwa* [w:] Waligóra B. (red.) *Elementy psychologii klinicznej. Tom IV*, Poznań 1995.
199. Wantuła H., *Abolicjonizm więzień – podejście racjonalne i humanistyczne*, Zeszyty Naukowe – Seria Specjalna – Monografie, Nr 130, Kraków 1997.
200. Warylewski J., *O wybranych funkcjach i celach kary pozbawienia wolności* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.
201. Wesołowska – Krzysztofek I., *Szkolenie funkcjonariuszy więziennych pracujących z osadzonymi niebezpiecznymi* [w:] Ambrozik W., Stępiak P. (red.) *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*, Poznań – Warszawa – Kalisz 2004.
202. Wierzbicki P., *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Warszawa 1976.
203. Wirkut Ł., Kozłowski P., *Izolacja więzienna a zachowania autoagresywne więźniów* [w:] Jaworska A. (red.) *Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2008.
204. Witkiewicz B., *Charakterystyka osób skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności* [w:] Bulenda T., Knap W., Lasocik Z. (red.) *Więziennictwo na początku XXI wieku*, Warszawa 2007.
205. Witkiewicz B., *Program postępowania ze skazanymi na karę dożywotniego pozbawienia wolności i inne kary długoterminowe* [w:] Gardocka T. (red.) *Kary długoterminowe. Polityka karne. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006.
206. Wojtas J., *Postawy skazanych oraz funkcjonariuszy wobec przebywających w zakładach karnych sprawców przestępstw seksualnych* [w:] *Przestępcy seksualni w więzieniu*, Kule 2000.

207. Wołowicz M., *Wstęp do metod i technik badań penitencjarnych*, Warszawa 1989.
208. Woźniak W., Obrycka B., *Recydywiści i pierwszy raz karani w świetle wyników badań psychologicznych* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.
209. Wyczęsany J., *Pedagogika upośledzonych umysłowo. Wybrane zagadnienia*, Kraków 1999.
210. Zagórski J., *Kierunek najważniejszych zmian w prawie i praktyce penitencjarnej w świetle ocen i wniosków Rzecznika Praw Obywatelskich* [w:] Machel H., Paliwoda M., Spryszyńska M. (red.) *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.
211. Zagórski J., *Racjonalizacja w wykonywaniu kary dożywotniego pozbawienia wolności* [w:] Gardocka T. (red.) *Kary długoterminowe. Polityka karne. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006.
212. Zagórski J., *Wykonywanie kary dożywotniego pozbawienia wolności* [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Część IV. Biuletyn RPO*, Warszawa 2000.
213. Zagórski Z., *Grupy dyspozycyjno – mundurowe w toku transformacji. Struktura segmentacyjna a kondycja społeczeństwa Trzeciej Rzeczypospolitej* [w:] Leczykiewicz T., Zagórski Z. (red.) *Wojsko i inne grupy dyspozycyjne w perspektywie socjologicznej, Zeszyty Naukowe, Poglądy i Doświadczenia*, WSO, Wrocław 2000.
214. Zalikowska I., *Terapia, resocjalizacja i readaptacja społeczna kobiet uzależnionych w od alkoholu* [w:] Dybalska I. (red.) *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998 – 2008*, Warszawa 2009.
215. Zgryska K., *Przemoc wśród młodocianych* [w:] Nawój J. (red.) *Przemoc w więzieniu*, Kule 1998.
216. Ziemiński S., *Klasyfikacja skazanych*, Warszawa 1973.
217. Zimbardo P. G., *Efekt Lucyfera*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2008.
218. Żywicka D., *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji* [w:] *Wybrane zagadnienia psychospołeczne instytucji penitencjarnych*, Kalisz 1996.
219. Żywicka D., *Wybrane elementy psychologii i psychopatologii. Materiały przeznaczone dla szkoły oficerskiej*, Kalisz 1999.
220. Żywucka – Kozłowska E., *Podkultura więzienna*, Szczecin 2007.

Summary

Prison Service, similarly to other uniform formations, has been transformed deeply since 1989. The image of a correctional officer has changed, his qualifications, moral sense and his education level. Moreover, recruitment procedure to prison service has changed as well, especially concerning physical and psychological eligibility of candidates. These are young and often well educated people who become part of our correctional staff. They are well motivated and even have some kind of mission they desire to fulfill. They expect more from working conditions and interpersonal contacts at a workplace, as well as from quality of professional training they receive. Since the collapse of the communism, The Act on Prison Service has been changed twice (first time on 26th April, 1996 and the second time on 9th April 2010 – the one in force until today). The training system of correctional staff has also needed to be changed concerning its content and model. Theoretical forms of education have been replaced by more practical classes, psychological workshops and discussions. Today's graduate of this professional training is expected to poses ability for skillful use of the acquired knowledge in specific situations at a workplace, therefore, some exams are of practical character.

The educative reality of a penitentiary unit comes from interaction (prisoners- correctional staff) and from institutional features of prison environment. Every correctional officer' knowledge concerning mental condition which affects prisoners due to imprisonment and awareness of social processes present in such a specific institution as a prison, are key component of professional qualifications which influence the above mentioned interaction. Knowledge of mechanisms influencing human behavior in social isolation and knowledge of impact, the total institution has on staff and inmates, enables to predict threats and diagnose problems as well as prevent negative consequences of imprisonment.

This handbook has two sections. The first one focuses on characterization of a prison as an institution, an establishment, social environment. It is divided into five chapters describing respectively sociological analysis and characterization of a prison as a total institution, difficult situations present in penitentiary isolation, as well as overall deprivation of needs. The first section finishes with the chapter which enables us to look at a prison and work of its staff in a positive way. This chapter deals with the issues of reducing negative consequences of imprisonment and searching for positive aspects of human imprisonment. The second section includes characterization of some categories of inmates serving their sentence in polish prisons at the moment. Its chapters deal with detainees, female inmates, young offenders, penitentiary re-convicts, addicts and mentally disabled inmates, inmates with psychopathic disorders, sexual offenders as well as inmates referred to as high risk inmates and those with long term sentences. Surely, this classification of inmates does not present all types of inmates, yet it refers to the most frequent and quiet specific problems the polish prison service encounters while dealing with these categories of inmates. Each of these chapters, apart from the psychosocial characterization, additionally contains advice on penitentiary and defensive proceedings.

The author aimed ambitiously at creating a handbook on psychosocial aspects of penitentiary work for students of prison service professional training, especially for the ones who are to prepare for the exams (non-commissioned officers, warrant officers, commissioned officers) on their own, and for other correctional officers who develop their in-service qualifications. The personal success of the author would be if penitentiary practitioners would also take advantage of the handbook in order to make certain of correctness of their actions which are often intuitive but have theoretical foundation described in the handbook. Finally, the readers might also be students of pedagogy, psychology, sociology and other faculties connected with institutional rehabilitation dealing with such subjects as prison sociology, judicial sociology or penitentiary pedagogy etc. It is obviously not expected that the whole content of the handbook should be equally acquired by all readers. In practice each chapter is autonomous and may constitute an individual area to diagnose.

The presented information, introduced in a synthetic way, is necessary for correctional staff and especially for the ones who deal with inmates directly. The layout of the content facilitates learning and allows to systematize the reader's knowledge. By providing essential literary links, allows for extending reader's search in a particular subject of his/her interest and developing of the subject area which was slightly mentioned in the content while elaborating other issues. The author hopes that the handbook shall be welcome with interest by students and with understanding by the experts of the penitentiary field. Some information included is attached by observations and conclusions of the author who is fully responsible for their content.

Klucze odpowiedzi do self-testów

Blok 1.1.

1 – a)

2 – c)

3 – c)

4 – c)

5 – a)

Blok 1.2.

1 – c)

2 – a)

3 – c)

4 – b)

5 – c)

Blok 1.3.

1 – b)

2 – a)

3 – c)

4 – b)

5 – c)

Blok 1.4.

1 – c)

2 – a)

3 – b)

4 – c)

5 – b)

Blok 1.5.

1 – c)

2 – b)

3 – a)

4 – b)

5 – b)

Blok 2.1.

1 – a)

2 – c)

3 – b)

4 – a)

5 – c)

Blok 2.2.

1 – c)

2 – c)

3 – b)

4 – a)

5 – b)

Blok 2.3.

1 – b)

2 – c)

3 – a)

4 – b)

5 – a)

Blok 2.4.

1 – c)

2 – c)

3 – a)

4 – c)

5 – c)

Blok 2.5.

1 – a)

2 – c)

3 – c)

4 – a)

5 – b)

Blok 2.6.

1 – c)

2 – c)

3 – c)

4 – a)

5 – c)

Blok 2.7.

1 – b)

2 – c)

3 – a)

4 – a)

5 – c)